

TANULMÁNYOK
A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK, TECHNIKA
ÉS AZ ORVOSLÁS TÖRTÉNETÉBŐL XXI.

HAGYOMÁNY, ÉRTÉKMENTÉS ÉS INNOVÁCIÓ A TUDOMÁNYBAN

Vámos Éva emlékkonferencia

Budapest

2017

Kiadja a Magyar Természettudományi Társulat

A kiadvány támogatója:

Felelős kiadó:

Dr. Tardy János, ügyvezető elnök
Főszerkesztő: Prof. Dr. Forrai Judit
Tipográfia és tördelés: Pók Andrea

ISBN 978-615-80623-2-9

Nyomda: KIS-Új-LAP Kft.

2017

Előszó

Dr. Tardy János

PhD, c. egyetemi tanár, a MTT ügyvezető elnöke

DOI 10.23716/TT0.21.2017.01

Tisztelt Egybegyűltek, emlékezők, szellemi örökségünk kutatói és őrzői!

Tisztelt Olvasók !

Köszöntöm Önöket a 176 éves Magyar Természettudományi Társulat társrendezőikkel szervezett tudománytörténeti konferenciáján, melyen Társulatunk Tudománytörténeti Szakosztálya kiváló előadókkal és nagyszerű témákkal Vámos Éva (1950–2015) muzeológus, történész, technikatörténészre és a tudományos ismeretterjesztést szolgáló több évtizedes munkásságára emlékezünk, akinek életmű-bibliográfiája is elkészült és online elérhető. [MATI / REAL]

Vámos Éva mintegy 30 éven át szervezte és rendezte az ún. novemberi ankétokat, a szakterületeket átfogó „Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből” címmel. A most megrendezésre kerülő konferencia és a konferencia anyagából készült kötet ennek az évtizedeken átívelő konferencia- és kiadványsorozatnak a jegyében született, egy reményeink szerinti új sorozat első tagjaként.

1841. májusában, Bene Ferenc orvos sebész kezdeményezésére létrehozták a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek szervezetét. Röviddel ezt követően, 134 lelkes tudós hazánkfia részvételével 1841. június 13-án Bugát Pál alapító elnökletével, István főherceg védnöksége alatt megalakították a Magyar Természettudományi Társulatot. A Társulat legfőbb feladata a tudomány népszerűsítése és megkedveltetése, Kubinyi Ferenc szavaival: „*a szellemi setétség oldása, mérséklése*” volt. Társulatunk alapító okiratában az alábbiakban fogalmazták meg annak legfőbb céljait:

„A magyar természettudományi társulat célja hazánkat természettudományilag megismerni, ennek rejtett kincseire honosinkat s illetőleg a külföldet figyelmeztetni, a külföldön virágzó természeti tudományokat honunkba átültetni, azokat a tanodák szűk falai közül az élet tág

mezejére átvinni, az élethez közelebb eső egyesületeknek segédkezeket nyújtani, az alsóbb, vagy is népi és felsőbb, az az tudományos nevelésre közvetve befolyván honunkban a természeti tudományokat terjeszteni, s a magasztos cél elérésére a hazában található minden tudományos kapacitásokat és ügybarátokat központosítani.” (1841)

Az alapító tagok, tiszteleti tagok, pártoló és örökítő tagok, levelező és rendes tagok sorában a legnagyobbak nevével találkozunk. Íme néhányan közülük:

- **Biológia:** Apáthy István, Bíró Lajos, Chernel István, Entz Géza, Gombocz Endre, Gorka Sándor, Herman Ottó, Jávorka Sándor, Kubinyi Ágoston, Petényi Soó Rezső, Xantus János, Zimmermann Ágoston
- **Kémia:** Buchböck Gusztáv, Bugarszky István, Fabinyi Rudolf, Gróh Gyula, Ilosvay Lajos, Irinyi János, Lengyel Béla, Nendtvich Károly, Than Károly, Wartha Vince, Winkler Lajos, Zemplén Géza
- **Fizika:** Bay Zoltán, Czögler Alajos, Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Heller Ágoston, id. Szily Kálmán, Jedlik Ányos, Mikola Sándor, Ortway Rudolf, Pekár Dezső, Tangl Károly, Wittmann Ferenc, Zemplén Győző
- **Orvostudomány:** Balogh Kálmán, Bugát Pál (az alapító), Chyzer Kornél, Fodor József, Hőgyes Endre, Hutyra Ferenc, Jendrassik Ernő, Johan Béla, Kátai Gábor, Korányi Frigyes, Semmelweis Ignác, Szentágothai János, Szent-Györgyi Albert, Tangl Ferenc
- **Csillagászat:** Albert Ferenc, Detre László, Kondor Gusztáv, Konkoly Thege Miklós, Kövesligethy Radó, Kulin György, Lakits Ferenc, Lassovszky Károly, Tass Antal, Wodetzky József
- **Földtudományok:** Böckh Hugó, Hantken Miksa, Hunfalvy János, Koch Antal, Kubinyi Ferenc, Lóczy Lajos, Nopcsa Ferenc, Semsey Andor, Szabó József, Vendl Aladár
- **Műszaki tudományok:** Pattantyús Ábrahám Géza, Pöschl Imre, Stoczek József, Varga József, Zelovich Kornél.

Az elnökök sem akárcik voltak. Elég, ha Bugát Pál, Kubinyi Ágoston, Sztoczek József, Than Károly, Szily Kálmán, Ilosvay Lajos, Zimmermann Ágoston, Mauritz Béla, Szentágothai János nevét említem.

A két világháború vérzivatarától eltekintve a Társulat folyamatosan működött egészen 1952-ig. Ekkor, alapítását követően 110 évvel, 1952-ben a pártnak elege lett a „régí világ” hagyatékából... Az ötvenes évek szellemiségének megfelelő új célok, új eszmék, új feladatok és módszerek

fogalmazódtak meg: „megvalósítására csak most kerülhetett sor, amikor népünk felszabadulva évszázados elnyomásából és a tudomány és a művészet megszabadulva a régi világ minden terhes nyűgétől, gátjától, végre szabadon kibontakozhat a szocialista építőmunka nagyszerű, világot átalakító folyamatában”.

A mai szemmel megmosolyogtató, akkor kevésbé „vidám” megnyilvánulások szerint, „minőségileg új társulat teremtése” volt a feladat: „Az ismeretterjesztő előadások előadóinak szavait és írásait át kell hatnia a dialektikus-materialista világnézet tudományos és nevelő, emberformáló szellemének. ...Az új Társulat kezdettől fogva emelje magasra a marxizmus, a marxista-leninista tudomány zászlaját. ...az ismeretterjesztő munkának mindig a párt politikai, gazdasági, művelődési irányvonalához, a párt által meghatározott harci feladatokhoz és tárgyi útmutatásokhoz kell igazodnia. Éppen ezért az ismeretterjesztő munka soha nem lehet pártatlan, semleges.”

1990-ben – Beck Mihály és Dank Viktor professzorok – ismét „életre keltették” a patinás Társulatot. Ma kilenc szakosztállyal és egy területi osztállyal működünk. Tevékenységünk három pilléren épül:

- 1.) A *tehetség gondozás* jegyében három (25–28 éve folyamatosan működtetett Herman Ottó Biológia-, Hevesy György Kémia- és Teleki Pál Földrajz-Földtan), immáron a Kárpát-medence valamennyi magyar anyanyelvű iskolája számára kiterjesztett, a 13–14 éves korosztály számára meghirdetett tanulmányi versenyre és a legeredményesebbek számára idén elindított, évente megrendezendő Kárpát-medencei Tehetségtábor lehetőségére;
- 2.) az újra elindított *tanulmánykötet-sorozatokra*, továbbá
- 3.) színvonalas *szakmai rendezvényekre, konferenciákra*.

A Magyar Természettudományi Társulat nevében megköszönöm szervezésben résztvevő társszervezetek — a Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézete, a MTA Művelődéstörténeti Bizottsága Élettudománytörténeti Munkabizottsága és a Magyar Orvostörténelmi Társaság — közreműködését, továbbá megköszönöm az anyagi hízjárulást a konferencia megszervezéséhez és a konferenciakötet elkészítéséhez támogatóinknak, a Nemzeti Kulturális Alapnak és Dr. Vámosné Dr. Vigyázó Lillynek.

2017. november 16-án ismét várjuk Önöket a „Hagyomány, értékmentés és innováció” konferenciasorozatunk következő állomásán, melyet a

STATISZTIKA ÉS VALÓSÁG A TUDOMÁNYBAN címmel hirdettünk meg és előkészítést a Magyar Természettudományi Társulat Tudománytörténeti Szakosztálya megkezdte.

További elkötelezett új tagokat hívunk sorainkba. Minél több fiatal érdeklődőt várunk és a nemes ügyért önzetlenül tenni kész híveket, barátokat keresünk. Hiszem, remélem, hogy a nagyszerű, gazdag múlt után szép jövő vár a Magyar Természettudományi Társulatra. Ehhez közreműködésüket, támogatásukat is kérem.

A tudomány szerepe a 21. században

Kroó Norbert akadémikus

MTA Wigner Fizikai Kutatóközpont

kroo.norbert@wigner.mta.hu

DOI 10.23716/TT0.21.2017.02

Absztrakt:

Viharosan változó korunkban az új technológiák és ezek alapjait biztosító tudományos kutatások szerepe rohamosan erősödik. A tudomány az értékteremtés igazi alapja. A tudományra áldozó társadalmak a legerősebbek. E tevékenységek gyökeresen megváltoztatják életünket annak minden pozitív és negatív vonatkozásában. Problémáink megoldásához új megközelítésekre és ezért új gondolkodásmódra van szükségünk.

Kulcsszavak: tudomány, növekedés, új technológiák, kiemelkedő régiók, új gondolkodásmód

Keywords: science, growth, new technologies, outstanding regions, new way of thinking

A 21. században még soha sem tapasztalt változások korában élünk. Ezen változások válságokkal tarkítottak, melyek nem csak gazdasági és pénzügyi jellegűek, hanem politikai, társadalmi vonatkozásúak is. Megfigyelhetjük a 20. században sikeres, „öreg” iparágak hanyatlását és egyúttal új technológiákon alapuló viharos fejlődését. Mindez globális szinten erősödő versennyel társul. Az új iparágak tömegesen igénylik a kreatív munkaerő alkalmazását, a tehetségek képességeinek kihasználását. Mindez az oktatási rendszerekre növekvő terheket ró, miközben ezen rendszerek produktivitása válságokon bukducsolva csökken.

Mindezen változások mellett részben a lakosság rohamos növekedése, valamint erőforrásaink pazarló felhasználása miatt a Földgolyó kezd kicsi lenni számunkra. Az előjelzések 1950-ig a gazdaság 500, a népesség 50, az

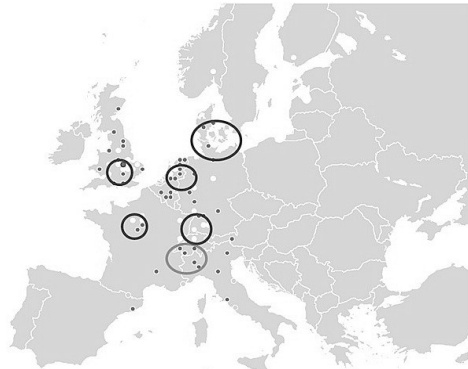
energiafelhasználás és a termelő tevékenység 300 százalékos növekedését prognosztizálják, miközben Földünk nem változik.

Mindezek a körülmények a tudományos kutatás társadalmi súlyában is jelentős változásokat gerjesztenek. Míg a 20. században egy ország erejét területének nagysága, hadseregének létszáma, valamint acéltermelésének volumene határozta meg, addig a 21. század a hasznosítható tudás időszaka. Ez az igény azt eredményezi, hogy a tudomány szerepe megerősödik, szorosabban összefonódik a gazdasággal, meghatározó szerepet játszik az innovációs folyamatokban és a társadalmak középosztályainak megerősödésében.

Megnövekszik az igény a tehetségekre is. Már Winston Churchill megjósolta ezt, amikor arról beszélt egyik híres, 1943-ban elmondott előadásában, hogy „a jövő birodalmi az ész birodalmi lesznek”. A tehetség a világ legkeresettebb árucikkévé vált, ami azt is eredményezte, hogy a „hatalmi egyensúly” az intézmények oldaláról a tehetséges egyének felé tolódott el. A tehetségek szerepének felértékelődése a társadalmakon belüli egyenlőtlenség növekedését is eredményezi. A tehetség egymagában azonban nem elégséges, a megszerzett tapasztalat, egy szigorú etikai kódex szabályainak betartása (például a biotechnológiában) és az ezen alapuló belső kontroll is szükséges.

Egy a Harvard Egyetemen dolgozó kutatópáros néhány éve az amerikai versenyképesség csökkenésének okait elemezte és arra a tulajdonképpen triviális konklúzióra jutott, hogy a gazdaságban eluralkodott „outsourcing” a bűnös. A vállalatok egyre magasabb szintű tevékenységeket szerveztek ki alacsonyabb bérszintű országokba, aminek eredménye, hogy egyes termékeket már nem is tudnának gyártani otthon, mert már a kutatás-fejlesztést is exportálták. A megoldás irányába mutató javaslatuk egy analógián alapul. A középkorban a hústermelés magas színvonalra annak volt köszönhető, hogy a gazdák állataikat az ingyenes, közös, szabad legelőkön tartották, ami alacsony húsárakat eredményezett. A szerzők úgy gondolták, hogy modern korunk ilyen „közös” kincsei a K&F tudásalap, a mérnöki tudás és az alaptermészetek, ezeket kell minden szereplő számára elérhetővé tenni. Tudomásul kell venni, hogy még a globalizált világunkban is lokalizált a tudás, az ismeretek folytonos, személyes átadása továbbra is meghatározó. Ennek eredménye egyébként az is, hogy míg korábban a tudástőke vándorolt az anyagi tőkéhez, napjainkban ez a tendencia megfordult. A 21. század ugyanakkor a technológiai forradalmak kora. A

hagyományos technológiák zöme kimerülőben van, a gazdaság fejlődéséhez, sőt egyszerűen működéséhez újakra van szükség. Ezek pedig új ötleteken alapulnak, melyeknek túlnyomó része a kutatások eredményeiben gyökerezik. Ezért a vállalati innováció is jelentős mértékben a kutatásból ered és ennek hozományaként a kutatási eredmények realizálásának sebessége is nő. Vagyis a kutatás gazdagítja a gazdaságot, mégpedig egyre növekvő súllyal. Ez többféleképpen is történik. Beérnek az alapkutatások (lásd a holográfia alkalmazásait), alkalmazásra kerülnek az általános célú kutatások (mint például a bio- és nanotechnológiaiak), de gyakran hasznosulnak a konkrét célok érdekében végzett kutatások is, mint például a nagysebességű informatikai hálózatok K&F eredményei. Hasznosulhatnak az alapkutatások melléktermékei is, ilyenek tartom például az űrkutatásokat. Gazdagodik a gazdaság azáltal is, hogy az igényes kutatási megrendelések színvonal és minőség-növekedést eredményeznek a gazdaságban, valamint azzal, hogy a kutatás jól képzett, problémamegoldó képességgel felruházott szakembereket és fejlett infrastruktúrát szállít a gazdaság szereplőinek. Hogy a tudásgenerálás helyszínei milyen hatással vannak a gazdaságra, azt jól szemlélteti az ábra. Európa térképén sötét pontokkal a sanghaji egyetemi rangsor első száz, világosakkal pedig a második száz egyetem látható. A nagy sötét körök és ellipszisek pedig a fejlett csúcstechnológiai régiókat szemléltetik. Az átfedés önmagáért beszél, de figyelemre méltó a Rajna folyó körüli elhelyezkedés is. (1. ábra)

1. ábra: A sanghaji rangsor európai egyetemei az első kétszázban, valamint a vezető csúcstechnológiai régiók. (A kis sötét pontok az első, a világosak a második százban lévő egyetemek helyszínei. A nagy körök és ellipszisek a csúcstechnológia ipar kiemelkedő helyszínei.)

Az Európai Parlament kutatásért is felelős bizottsága (STOA) sok szakember megkérdezésével összeállított egy tíz tételből álló listát olyan technológiai változásokról, melyek gyökeresen meg fogják változtatni életünket. Ezeket felsorolva három tételhez néhány gondolatot is fűzök:

- Autonóm járművek
- Grafén: A grafén szénatomok hatszöges, rendezett, egy atomi síkú hálózata, amely számos fontos tulajdonsággal bír. Alapja lehet például ultrakönnnyű és ellenálló kompozit anyagoknak, melyeket acél helyett is használhatunk. Hasonlóan sok helyen kihasználható kiváló elektromos és hővezető képességük, vagy rugalmas tulajdonságuk. Mivel semmilyen molekula nem tud áthatolni a szénatomhálón, szűrőként is alkalmazható. Kiterjedt alkalmazások várhatók az ultragyors elektronikában, optikai elemekben, fénylelem cellákban, bioszenzorokban, katalizátorként, vagy molekuláris szűrőként használva a grafénsíkokat.
- Háromdimenziós nyomtatás
- On-line oktatás – képzés
- Virtuális pénzforgalom
- Intelligens öltözetek
- Drónok széleskörű alkalmazása
- Aquaponics ételtermelés előállító mezőgazdasági rendszerek, amelyek egy integrált rendszerben termelnek halat és növényeket
- Intelligens lakások: A lakásokban lévő nagyszámú digitális eszközt lokális hálózat köti össze, amely az internetre is csatlakozik. A mindennapi élet minden megmozdulását támogató eszközök monitorozása és kontrolja minden időben és helyről végrehajtható.
- Energiatárolás: A megújuló energia túlsúlyba kerül, a felesleg tárolása érdekében sok minden történik. Kiemelendő a hidrogén tárolása, amely kulcsfontosságúvá válhat (hidrogén gazdaság). A létrehozott intelligens elektromos hálózatok pedig a fogyasztás optimalizálásában játszanak szerepet.

Az energetika területén, mint sok más területen is ugrásszerű változások is várhatók. Reményeink szerint belátható időn belül megvalósul a fúziós energia hasznosítása, szinte korlátlan energiaforrást biztosítva számunkra. Az információs technológiák a felhő alapú számításokkal, a kvantumkriptográfia (szatelliteken keresztül is) valamint a

kvantumszámítógépek megvalósulásával okoznak gyökeres változást életünkben. Az IT lehetőségeken is alapuló mesterséges intelligencia beláthatatlan lehetőségeket, de ugyanakkor veszélyeket is hozhat számunkra. A genetika rohamos fejlődése nem csak az egészségügy területén nyithat új lehetőségeket, hanem még az informatikában is. Az elektronika eszközeit részben optikaiak váltják fel, beleértve a nanotechnológiai, nanooptikai alkalmazásokat.

A három legígéretesebb, forradalmi változásokat előidéző technológia már most is meghatározó szerepet játszik a gazdaságban, de a távlatok fantasztikus újdonságokkal kecsegtetnek. Ezek a nano-, bio-, és információs technológiák. De ígéretesek az ezek összekapcsolódásából születő megoldások is. Ilyen például a bioinformatika, talán a biológiaiánál is nagyobb informatikai súllyal.

A nanotechnológiák egyik nagyjelentőségű megközelítése az alulról építkezés. A nanovilág „gépeit” atomokból, molekulákból rakjuk össze.

A biológia területéről a génmanipuláció legújabb és további várható módszereit emelném ki. Az informatika a molekuláris, szénalapú, az atomi spineket is felhasználó, de mindenekeelőtt a kvantummechanika lehetőségeit kihasználó megoldásokkal teremt egy gyökeresen új információs technológiai világot. Ígéretes az optikai információs technológiák fejlődése is. Az információ generálás (lézerek), transzport (optikai szálak), tárolás (holografikus memória, CD, DVD) kérdése már megoldott. A processzálás optikai csip alkalmazásával még várat magára az optika diffrakciós korlát okozta méretkorlátok miatt. A nanooptika és a plazmonika azonban erre is jó megoldásokat kínál.

Melyek azok a legfontosabb trendek, amelyeket a várható tudományos és technológiai újdonságokra is alapozva várhatunk?

A Föld népessége akár megduplázódhat ebben az évszázadban és ez az életminőség általános javulásán alapuló átlagéletkor növekedése miatt következik be. Az információs technológiai ipar növekedése tudásfüggő társadalmakat szül, melyeket a mesterséges intelligencia lehetőségei segítenek, illetve veszélyeztetnek. A globális gazdaság integrációja növekszik és ezt a gazdaságot, de a társadalom egészét is a technológiák és az ezeket magalapozó tudományos eredmények dominálják. A technológiai

innováció sebessége nő, ezért is az idő az egyik legfontosabb értékévé válik. Mindezek a változások ígéretesek, de ugyanakkor problémákkal is terheltek.

Ezért jövőnk szempontjából talán a legfontosabb az a tanács, amelyet Albert Einstein már a múlt század közepén megfogalmazott: Új gondolkodásformákra van szükségünk. Problémáinkat ugyanis nem tudjuk megoldani azokkal a gondolkodásformákkal, amelyekkel ezeket a problémákat kreáltuk.

The Role of Science in the 21st Century

Abstract:

In our fast changing world the role of new technologies and their foundation, scientific research is gaining in significance. Science has become the real basis of wealth creation, therefore societies, spending on scientific research are the strongest ones. The new scientific and technological achievements change our life in both its positive and negative aspects. To solve our mounting problems we need new approaches and therefore a new ways of thinking.

Irodalom:

M. KAKU: *Physics of the Future*. New York, Anchor Books, a Division of Random House, 2012.

E. MATTHEWS et al: *The Weight of Nations*. Washington DC., World Resources Institute, 2000.

L. VAN WOENSEL and D. VRŠČA: Scientific Foresight (STOA) unit, European Parliamentary Research Service, 2015

Fejezetek a magyarországi természettudományi társaság történetének múltjából

Prof. Dr. Forrai Judit DSc

Magyar Természettudományi Társulat Tudománytörténeti szakosztály elnöke
Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézet, Orvostörténeti Munkacsoport
forrai.judit@med.semmelweis-univ.hu

DOI 10.23716/TTO.21.2017.03

Absztrakt:

Jelen írásban felidézzük a magyarországi természettudományok, technikatörténet és orvoslás történetében meghatározó szerepet játszott társaság történetének mérföldköveit. Első korszaka 1841-ben kezdődött. Nemzeti, tudományos és felvilágosodott elgondolás volt egyszerre. A második periódus 1984-ben indult, amikortól kezdve a magyar tudományos élet számos területének tekintélyes képviselői vettek részt az évenként megrendezett ankétokon. Több mint 25 évig Vámos Éva szervezte ezeket a neves összejöveteleket. Terveink szerint folytatjuk a tudományos vándorgyűlések 174 éve elkezdett évenkénti konferenciáit.

Kulcsszavak: magyar természettudományok, technikatörténet és orvoslás története

Keywords: Hungarian science, history of science and technology, history of medicine

I. korszak: a Királyi Magyar Természettudományi Társulat és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek egyidejű életrehívása

A magyarországi tudománytörténet reformkori időszaka speciális új fejezettel gyarapodott, a természettudományok különböző területeinek összefogásában, bemutatásában és népszerűsítésében, melyben kiemelkedő szervező munkát végzett Bugát Pál és Bene Ferenc.

Előzményeként ismert az 1825-ös pozsonyi országgyűlésen vetették fel, majd 1830-ban kezdte meg működését a Magyar Tudós Társaság, amelyet

1840-ben a Magyar Tudományos Akadémia névre változtatták.¹ A Társulat, illetve most már Akadémia működésének célja volt a hazai tudomány és nyelvművelés több tudományterületének, így a nyelvtudományi, bölcséleti, történeti, matematikai, természettudományi, törvénytudományi tudományos osztályok létrehozása az Akadémián belül. Az évek múlásával a tudományos osztályok a tudomány fejlődésével összhangban folyamatosan növekedtek.

Azonban az akadémiai tudományok széleskörű népszerűsítésére, nem csak a legkiválóbb tudósok szűk, zártkörű társaságában volt igény, hanem ennél szélesebb körben is. A szellemi életben kutató és működő tudósok, orvosok, tanárok, stb. tudásanyagának növelésére és az érdeklődők egy társaságba való tömörülésére. Ennek mintája már ismert volt külföldi természetvizsgáló társulatok működése alapján. Bene Ferenc az *Orvosi Társaság*² tette közzé ezt a közös akaratot az éppen aktuális tudományos gyűlés alkalmával: „*A magyar orvosok és természetvizsgálók első nagy gyűlése pesten. A mult, azaz 1840-diki májho alkalmával a himlő-oltás ügyében tartott orvoskari ülés lefolytával teve Bene Ferencz kir. Tanácsos úr, mint akkori helyettes elnök és igazgató egy igen óhajtott indítványt, mellnél fogva a magyar orvosokat és természetvizsgálókat folyó év májho végére hivandó leszen Pestre, hogy külföldi példájára itt is tudós nagy gyűlés alakuljon.*”

A Tudományos Akadémia mellett így a természetet vizsgáló remek szakemberek szélesebb körét is bevonták a tudományos élet népszerűsítésében. Ezért született meg a hazai természetvizsgálók csoportosulása: 1841. május 29-én Pesten az összegyűltek megszavazták a Királyi Magyar Természettudományi Társulatot és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének előadássorozat³ egyidejű megalakulását, a célkitűzéseken kívül elfogadták az alapszabályokat is.

¹ ACS TIBOR: *175 éves a Magyar Tudományos Akadémia*. Hadtudomány, X. évf. 4. szám (2000): 53–66.

² BUGÁT PÁL és FLÓR FERENCZ (szerk.): *Orvosi Tár* 6. félév, 23. szám. Június 6. 1841.

³ BECK MIHÁLY: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek emlékérméi és jutalomérméi. *Comm. Hist. Artis. Med. Orvostörténeti Közlemények* 117–120. vol. 1987, 309–317. GAZDA ISTVÁN: Tudománytörténeti kiadványok a XIX. századi Magyarországon. orvostörténeti, matematikátörténet, biológiatörténet, kémiatörténet, csillagásztörténet. A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei. 35. Budapest, 2012. SZÓKEFALVI-NAGY ZOLTÁN: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései (1841–1933)*. *Comm. Hist. Artis. Med.* in: *Orvostörténeti Közlemények*, 50. (1969): 45–55.

A Társulat munkájában résztvevő különböző szakterületek kaptak helyet, ezekből lettek a szakosztályok: „mert a külön tudományokkal foglalkozó tagok iránti tekintetből külön osztályok emeltetnek” — mondta STAHLY IGNÁC az ország protomedicusa a megnyitón, — amelyeket az akkori régi és új tudományterületekről képviseltek: orvosok és sebészek, physicusok, geographusok, astronomusok, mineralogusok, geognosusok, chemicusok, pharmaceuták, zoológusok, physiologusok, fűvésziek (botanicusok), veterinatusok, economusok⁴

Nagy lelkesedéssel fogadták, a már nem először felvetett, többször elutasított, de végre megvalósult széles tudományos szakmai összefogás, a társulatba tömörülés, s egyúttal a folyamatos szakmai továbbképzés lehetőségét. Ez a tudományos összefogó eszme az oktatók és kutatók részéről megfelelő lelkesedéssel párosult és szívesen csatlakoztak az első hívó szóra.

A Bene Ferenc által felvetett „eszme realizálása” során az orvoskar másik hangsúlyos tagja Bugát Pál is aktívan részt vett a szervezésben. Az első ülés bevezetőjében Bene hangsúlyozta:

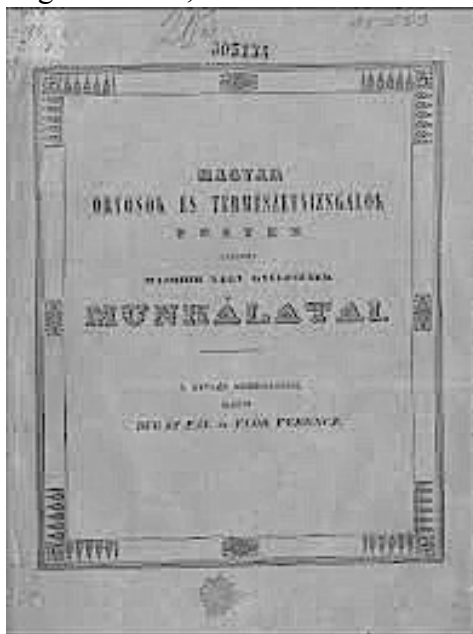
„Örömmel és teljes szívvel jelentem kedves magyar orvos-társaimnak a magyar természetvizsgálóknak üdvözetemet!⁵...A tudósok s különösen a természetvizsgálók Európának pallérozottabb nemzeteinél — a Németeknél, Helvetusoknál, Angoloknál, Francziáknál, Olaszoknál, Dán- és skandinávoknál, de még Americában sőt Ázsiában is — minden esztendővel szaporodnak. A magyar orvosoknak és természetvizsgálóknak gyűléseik eddig minden szíves óhajtások ellenére meggátoltattak... Bízunk mostani dicsőségesen uralkodó legjobb s legkegyesebb felséges magyar királyunkban...bízunk felséges királyi kormányunk minden nagy érdemű tagjaiban, kik meg vannak arról győződve, hogy a nemzetek valódi boldogsága a mesterségeknek mindenféle módon elősegítendő tökéletesítése s kiterjesztése”

A tudomány ilyen jellegű összefogása a már meglévő nemzetközi tapasztalatként és előzményeként például szolgált a magyar tudósoknak, annak ellenére, hogy megemlíti „*Omne initium difficile*” finoman célozva a többszöri elindulás elutasításának történeti nehézségeire.

⁴ Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtára. (Levéltári iratok), Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlése I. Vándorgyűlés I.1–4. A–I. a/1–2 copia 41922.

⁵ Orvosi Tár, 1841.7. félév. 1–25. szám (1841): 6. old.

Külön kiadvány lett az évi Vándorgyűlések előadásainak gyűjteményéből és egyéb könyvkiadói tevékenységet is végeztek az elkövetkezendő hosszú évtizedekben. A közlöny hatására a taglétszám megemelkedett, lassan elérte az ötezer főt.

1. ábra Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pesten 1842

2. ábra Természettudományi Közlöny 1869. első száma

Tehát egyszerre két szinten indult el a Társulat munkája. Egyik maga a társulati tevékenység, amely magába foglalta a társasági élet szervezését, kiadói tevékenységeket. Megjelentették a Természettudományi Közlönyt bár csak 1869-től (1869–1944)⁶ Szily Kálmán szerkesztésében, amely 1944-ig folyamatosan megjelent.

A folyóirat nívós ismeretterjesztő folyóirat volt, de a századfordulóig számos eredeti tudományos cikket is közölt.⁷

⁶ Természettudományi közlöny havi folyóirat a közérdekű ismeretek terjesztésére, <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2181>

⁷ Magyar nyelven, mindenki számára közérthetővé tette a természettudományok mindenkori legújabb eredményeit. Egyebek között Magyarországon elsőként közvetítette Darwin evolúcióelméletét,

Szily Kálmán a megbízott főszerkesztő bevezetőjében így határozta meg a kiadvány célját: „E társulat tagjainak, kiknek száma az újabb időkben jelentékenyen növekedett, évi illetmény fejében élvezetes és tanulságos olvasmányt akar nyújtani, melyből a természettudományok legújabb és legfontosabb haladásait könnyű szerrel megismerhessék, másrészt pedig azon van, hogy szélesebb körökben is terjessze s ha szükség, meg is kedveltesse, lassanként észrevétlenül beoltsa a természettudományi ismereteket... a Természettudományi Közlöny tartalma csupán közérdekű és általánosan érthető értekezések, ismertetések és apróbb közleményekből fog állani, menten minden abstract deductiótól s csak szűkebb körökben érdekes fejtegetésektől”⁸

A Társulat minél szélesebb társadalmi beágyazottságát úgy kívánta elérni, hogy prominens személyeket hívtak meg a vándorgyűlések díszvendégeként. „*A széles kör bevonása miatt az ülések elnökei (az első két pesti gyűléstől eltekintve) már nem orvosok voltak, hanem a környék társadalmi életének legprominensebb képviselői (főispánok, egyházi és világi vezetők). Kolozsvárt a főkormányzó, Teleki József gróf, Sopronban Esterházy Pál herceg, Pozsonyban Apponyi Albert, Egerben Bartakovics Béla érsek látta el ezt a tisztelet, nagy buzgalommal. A vándorgyűlések mozgalmának összefogására, a folyamatosság biztosítására 1863-ban országos választmány alakult. Ebben már csakis természettudósok, elsősorban orvosok vettek részt. Különösen sokat köszönhetett a mozgalom Kovács József sebészprofesszornak, Szabó József geológusprofesszornak és Chyzer Kornélnak, a belügyminisztérium egészségügyi osztálya vezetőjének. A választmány utolsó elnöke Dollinger Gyula professzor volt.*”⁹ De a meghívottak között volt még pl. Táncsics Mihály, Jókai Mór, Kossuth Lajos is. Az eredeti javaslatban az szerepelt, hogy a vándorgyűlések elnevezésének megfelelően a „négy világtájnak” irányait figyelembe véve az ország városait vonja be a helyi tudósokkal, tanárokkal, valamint „másik magyar hazában” élő „erdélyi ügyfeleink egyet éreznének velünk...”

Einstein relativitáselméletét is. <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2181> (Letöltés időpontja 2017. május 6.)

⁸ SZILY KÁLMÁN: *Olvasóinkhoz.* in: Természettudományi Közlöny, (1869.01): 1–4. <http://epa.oszk.hu/02100/02181/00001/pdf>

⁹ SZŐKEFALVI-NAGY ZOLTÁN: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései (1841–1933)* Comm. Hist. Artis. Med. in: Orvostörténeti Közlemények, 50. (1969): 45–55.

A következőkben egyaránt láthatjuk a vándorgyűléseknek helyt adó városokat, valamint a résztvevők számát és az előadások számát.

A VÁNDORGYŰLÉSEK STATISZTIKAI ADATAI

Sor- szám	Város	Év	Tag- létszám	Elő- adások száma	Megjegyzés	
1.	Pest	1841.	269	18	májusban szeptem- berben	
2.	Pest	1841.	212	20		
3.	Besztercebánya	1842.	187	32		
4.	Buziás—Temesvár	1843.	189	23		
5.	Kolozsvár	1844.	335	31		
6.	Pécs	1845.	447	48		
7.	Kassa—Eperjes	1846.	355	34		
8.	Sopron	1847.	483	38		
A szabadságharc és a Bach-korszak miatt 16 év kimaradás						
9.	Pest	1863.	438	45		
10.	Marosvásárhely	1864.	491	38		
11.	Pozsony	1865.	568	45		
12.	Rimaszombat	1867.	685	47		
13.	Eger	1868.	632	59		
14.	Fiume	1869.	1272	50		
15.	Arad	1871.	559	41		
16.	Herkulesfürdő	1872.	909	33		
17.	Győr	1874.	406	37		
18.	Előpatak	1875.	508	24		
19.	Máramarossziget	1878.	408	25		
20.	Budapest	1879.	577	43		
21.	Szombathely	1880.	283	30		
22.	Debrecen	1882.	304	29		
Koleraveszély miatt 4 éves megszakítás						
23.	Buziás—Temesvár	1886.	231	31		Csak ünnepi ülés
24.	Tátrafüred	1888.	263	33		
25.	Nagyvárad	1890.	279	58		
26.	Brassó	1892.	253	64		
27.	Pécs	1894.	182	45		
28.	Budapest	1896.	535	3		
29.	Trencsén	1897.	185	39		
30.	Szabadka	1899.	324	82		
31.	Bártfa	1901.	324	76		
32.	Kolozsvár	1903.	396	104		
33.	Szeged	1905.	338	119		
34.	Pozsony	1907.	397	114		
35.	Miskolc	1910.	575	123		
36.	Veszprém	1912.	347	97		
37.	Nagyszében	1914.	A háború kitörése miatt elmaradt			
Az I. világháború miatt 10 éves megszakítás						
38.	Keszthely	1922.	Az adatok hiányosak			
39.	Pécs	1927.				
40.	Sopron	1929.	380			
41.	Budapest	1933.				132

3. ábra Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek helye és a résztvevők és előadók száma 1841—1933-ig

Mint látható a történelmi és népegészségügyi veszélyek miatt kimaradtak bizonyos évek a tanácskozásból, nevezetesen:

- Szabadságharc és a Bach korszak miatt 16 év maradt ki (1847–1863)
- Koleraveszély miatt 4 év (1882–1886)
- Az I. világháborús események szakították meg 8 évig (1914–1922)

Az utolsó vándorgyűlés a 41. sorszámot viselte. A valóságban azonban csak 40 gyűlés volt, az első világháború kitörése miatt elmaradt nagyszebeni vándorgyűlést is több számolásnál megtartottnak nyilvánították, ezért van az összes vándorgyűlésnek különböző száma. A 40 megtartott vándorgyűlés közül csak hat volt Budapesten, 34 gyűlést az ország különböző városaiban tartották meg, valóban a négy égtájnak megfelelően.

II. korszak: újraalakulás és a Novemberi Ankétok elindítása

A Magyar Természettudományi Társulat, mely túlélte a szabadságharcot, szerencsésen átvészelte az első és a második világháborút, 1952-ig folyamatosan tevékenykedett, 1953-ban azonban nevétől, vagyonától megfosztották.

A Társulat egyik szellemi örököse a magyar biológusok és a határterületi tudományokkal foglalkozó szakemberek által 1952-ben életre hívott Magyar Biológiai Társaság, amelynek Állattani Szakosztálya adja ki, azóta is a Magyar Természettudományi Társulat által 1902-ben alapított *Állattani Közleményeket*, Botanikai Szakosztálya pedig a Társulat által 1902-ben *Növénytanai Közlemények* néven, 1909-től pedig *Botanikai Közlemények* névvel indított lapot. Napjainkban a *Természetvédelmi Közlemények* a Magyar Biológiai Társaság Környezet- és Természetvédelmi Szakosztályának a folyóirata. A Magyar Kémikusok Egyesülete vette át a Társulat által 1895-ben alapított *Magyar Chemiai Folyóirat* kiadását. A Magyar Természettudományi Társulat 1930 és 1944 között adta közre a *Mezőgazdasági Kutatások* című havilapot, 1938 és 1944 között pedig a *Csillagászati Lapokat*.

A Magyar Természettudományi Társulat — régi nevén — 1990. április 17-én, prof. Beck Mihály, az MTA rendes tagja és prof. Dank Viktor kezdeményezésére alakult újjá. Igyekszik tovább haladni az elődök által kijelölt úton, folytatván a mintegy másfél száz éve létrehozott és a tudomány

fejlődéséhez igazodva később alakult szakosztályok munkáját, segítve a tanulmányi versenyekre felkészülőket, a tudományok múltbeli és jelenkori eredményei iránt érdeklődőket. Az újjá alakult Társulat első elnöke 1990-től Prof. Szentágothai János akadémikus, ügyvezető elnöke, majd második elnöke Prof. Dank Viktor volt.

A Magyar Természettudományi Társulat az 1841-ben kinyilvánított tervei szellemében a természettudományok magas szintű népszerűsítésén túlmenően változatlanul elsőrendű feladatának tekinti a fiatal tehetségek felkutatását és gondozását.

Ezt a célt szolgálják az 1990. óta minden esztendőben megszervezett és megtartott, a 13–14 éves korosztálynak kiírt tanulmányi versenyek (*Herman Ottó Országos Biológia Verseny, Hevesy György Országos Kémia Verseny, Teleki Pál Országos Földrajz-Földtan Verseny*), amelyeken évente sok ezer fiatal vesz részt. E versenyek országos döntőinek eseményeihez kapcsolódnak a versenyzőket felkészítő pedagógusok számára szervezett továbbképzések, előadóülések, szakmai konferenciák is.

A természettudományi vándorgyűlések gondolata ismét felmerült, ugyan több évtizedes hallgatás után, de ahogy Vámos Éva jubileumi megemlékezésében írja: „...a tudományos ankétok alapgondolatát dr. Antall József, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár akkori igazgatója vetette fel a Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Komplex Bizottsága egy kibővített ülésén. Ahhoz, hogy a gondolatból esemény is legyen, dr. Turi Istvánné akkori MTESZ alelnök azonnali cselekvése és támogatása kellett. Már az első ankéton, 1984-ben hangsúlyozta prof. dr. Szabadváry Ferenc, hogy az országos ankétok rendezésével önálló egyesületek feladatát vállalták el a tudományos bizottságok.”¹⁰

A közös akarat következtében létrejöttek – a különböző társaságok, intézmények, egyesületek közös szervezésében – a természettudományok, a technika történet tematikával foglalkozó évi ankétok, azzal a céllal, hogy a hazai kutatások eredményeinek, vagy azok történetének adjon teret, de a kutatás témája lehet nemzetközi is természetesen. Mindezt a széles kutatási területek bemutatásának sokszínű és sok szakembert megmozgató tudományos ankétot a MTESZ szervezésében bonyolították.

¹⁰ VÁMOS ÉVA: *A „Novemberi ankétok” negyedik százada.* in: *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből XVI.*, Budapest, 2009, 11–18.

1948-ban alapították meg a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségét (MTESZ) 40 műszaki és természettudományos egyesület összefogásából, amely körülbelül 70 000 tagot számlált. A szövetséget 2004-ben megszüntették, vagyonát felszámolták.

Az ankétok kiterjesztésének egyik fontos ötlete az volt, hogy nem csak műszaki, hanem egyéb tudományterületről meghívott szakemberek is részt vehessenek tudásukkal, előadásaikkal a lassan hagyománnyá váló évenkénti ankétok előadásain. Antall József előzetes javaslatára 1993-ban került sor arra, hogy az ankétok rendezői és résztvevői létszámát bővítsék a Magyar Orvostörténeti Társulattal, továbbá az Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár segítségével valamint prof. dr. Szabadváry Ferenc, az Országos Műszaki Múzeum akkori főigazgatója támogatásával kibővítsék az ankétokat az orvostörténeti tematikával.

Az első ilyen közös rendezvényt 1993-ban a MTESZ helyiségeiben és költségén rendezték meg. Célja az volt, hogy az ország különböző helyein többnyire egymástól elszigetelten dolgozó tudomány-, technika- és orvostörténészeket egymással és egymás kutatásaival megismertesse. Az előadások köteteinek első termései még magukon viselték a kezdeti munka bizonytalanságait. A szerkesztés munkájában akkor Vámos Évának a váraplotai Vegyészeti Múzeum akkori igazgatója, Kovács Gy. István volt segítségére. A köteteket mindenféle kiadói gyakorlat nélkül rendezték sajtó alá. Például az első kötetek csupán a szerzők szerinti alfabetikus sorrendjében jelentek meg. Kovács Gy. István korai halála miatt más társszerkesztő és más nyomda után kellett nézni.

A továbbiakban az ankétoknak már nemcsak állandó szervezőbizottsága volt, amelyhez meglehetősen sok, elismert országos intézmény csatlakozott, hanem a kiadványt is ugyanazok a személyek szerkesztették, akik lassacskán beletanultak ebbe a — sokrétűségénél fogva — nem könnyű munkába.

Minden évben mást jelölt meg a következő évi rendezvény fő tematikájának a rendezőség. Ez a fő téma általában kapcsolódott valamilyen nevezetes történelmi eseményhez, pl. az 1848-as forradalom és szabadságharchoz, vagy az 1956-os forradalomhoz, de volt, hogy valamilyen hazai nagy tudós évfordulója vagy a természettudományokban, technikában, ill. orvoslásban bekövetkezett korszakalkotó fordulatról való megemlékezés adta a rendezvény vezérfonalát. Ezen kívül, persze, a rendezők más tárgyban is elfogadtak előadásokat. Az idő múlásával – és

talán azért is, mert az elhangzottak írásos megjelenése ösztönzőleg hatott – az anketokon elhangzó előadások egyre színvonalasabbak lettek.

Az első 25 év alatt (1984–2009) az anketok rendezésében 31 szervezet és intézmény működött közre

Résztevő szervezetek, intézmények, társaságok	alkalom
Bay Zoltán Alapítvány	3
Budapest-Bécs Világkiállítás Programiroda	1
Budapest Műszaki Egyetem	18
BME Egyetemtörténeti Bizottság	1
BME Gazdaságtörténeti Tanszék	1
Egyetemi Levéltári Szövetség	1
ELTE Egyetemi Könyvtár	9
Haditechnika-történeti Társaság	7
Hadtörténeti Intézet és Múzeum	9
Közlekedési Múzeum	1
Magyar Mérnöki Kamara Történelmi Bizottsága	1
Magyar Orvostörténelmi Társaság	25
Magyar Szabadalmi Hivatal	9
Magyar Történelmi Társulat	11
Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya	2
MTA Egyetemtörténeti Albizottság	7
MTA Orvostörténeti Albizottság	11
MTA Technikatörténeti Albizottság	5
MTA Történettudományi Intézet	11
MTA Tudomány- és Technikatörténeti Komplex Bizottság	25
MTA Tudománytörténeti Albizottság	5
Magyar Tudománytörténeti Intézet	1
Nemzetközi Egyetemtörténeti Bizottság Magyar Nemzeti	1
OMIKK (Országos Műszaki Informatikai Központ és Könyvtár)	6
Országos Műszaki Múzeum	25
Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság	1
SOMKL (Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és	25
Technikatanárok Országos Egyesülete	6
Textilipari Műszaki- Tudományos Egyesület	1
Tudománytörténeti Műhely	1

4. ábra: Az anketokon résztvevő intézmények, társaságok, egyesületek

Szokássá vált, hogy a kötet egy-egy híres, kiváló tudós, vagy kutató szakember köszöntésével kezdődik. E névsor áttekintése tudományos keresztmetszet mutat az elmúlt évtizedek sikeres kutatóiról.

Különböző jubileumi évfordulókon, így például a 25. vagy a 30. évfordulón, egy-egy összegzés jelent meg az ankétokról, a résztvevő társaságokról, vagy az évenkénti témaválasztásról, amely nem volt könnyű, hiszen nagy és átfogó tematikát kellett választani, hogy a tudomány különböző területét kutatók egyaránt érdekesnek tartsák ahhoz, hogy kutassanak és előadjanak az adott témában.

1993-tól dr. Vámos Éva volt az a kiváló és lelkes szakember, aki részben a köteteket szerkesztette dr. Vámosné dr. Vigyázó Lillyvel, édesanyjával együtt. A novemberi ankétok szervezését a MTESZ megszűntetéséig (2004-ig) vállalta, így az ankétok szervezése a továbbiakban dr. Vámos hárult. Szponzor hiányában sokszor a maga és édesanyja költségén jelentették meg a köteteket.

De Éva töretlenül szervezte az ankétokat, tudományos munkája mellett¹¹ dolgozott a már kijelölt úton ezen a nemes feladaton, egészen 2015-ben hosszú betegség után bekövetkezett haláláig. Ekkor megtorpant a szép ív, a természettudományi vándorgyűlések második korszaka, amelyet a „Novemberi Ankétok”, a Természettudományok, Technika és az Orvoslás Története című előadás sorozat fémjelzett.

III. korszak: Magyar Természettudományi Társulat és az újra kezdett „Novemberi Ankétok”

A Magyar Természettudományi Társulat 2013-ban módosította a Társulat alapszabályát, amelyben több addigi, mások által kétesnek ítélt alapjogát a Bíróság ítéletével megerősítette: vagyis az egyetlen jogutódja az 1841-ben alapított Magyar Természettudományi Társulatnak, annak hagyományait őrzi, folytatója és kiteljesítője a nagy elődök alapította Társulat szellemének és törekvéseinek. A Társulat minden érdeklődő számára nyitott, tevékenységét a nyilvánosság tájékoztatásával végzi. A Társulat politikai tevékenységet nem folytat, politikai szervezeteket, pártokat nem támogat. Viszont a hazai és a Kárpát-medencei természeti, kulturális és

¹¹ GAZDA ISTVÁN – PÓK ANDREA: Vámos Éva (1950–2015) muzeológus, történész, technikatörténész, kandidátus életmű-bibliográfiája <http://real.mtak.hu/49099/>

szellemi örökséget ápolja, megismerésének, feltárásának, bemutatásának, tudományos kutatását segíti, az önművelést, az értelmiségi szerep betöltését intézményesen támogatja, részt vesz a kulturális közélet alakításában, formálásában.

A Társulat elnöke Prof. Dr. em. Sótonyi Péter, tiszteletbeli elnöke dr. Dank Viktor, a fáradhatatlan ügyvezető elnök: dr. Tardy János, két alelnök: prof. Dr. Gábris Gyula és Dr. Tóth Albert.

A Magyar Természettudományi Társulat (MTT) szakosztályai újra aktívan elkezdtek működni, többek között a Tudománytörténeti Szakosztály is, amely új Operatív Bizottsággal¹² megszerveződött.

A szakosztályi munka célkitűzését is meghatározták:

- A természettudomány történetének hazai és nemzetközi kutatása, jól szervezett (egyéni és csoportos) kutatómunka során felhalmozott primer források adatainak és információinak rendszerezése, folyamatos analitikus feldolgozása, az eredmények tudományos és ismeretterjesztő előadások, valamint nyomtatott (elsősorban Internetes) médiumokon keresztül történő széles körű ismertetése.
- Az 1841-től létrehozott tudásanyag, vándorgyűlések feldolgozása, ápolása és népszerűsítése. Egyes szakterületek (kiemelten a napjainkban különösen releváns élettudományok, ökológiai rendszerek, antropológia különböző területei, stb.) mai helyzetének, történeti beágyazódásának értelmezése, újabb eredmények ismertetése.
- A régen megjelent *A magyar orvosok és természetvizsgálók évi vándorgyűléseinek előadásai, munkái 1842–1934* című kiadványt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának együttműködésével láthatóvá teszik az MTT honlapján, (MTA Repository, REAL (REPOSITORY OF THE ACADEMY'S LIBRARY))¹³
- Vámos Éva féle előző 20 évi konferenciakötetek honlapra vitelét folyamatosan végzik a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárával

¹² Prof. Dr. FORRAI JUDIT szakosztály elnök, Dr. habil. IZSÁK ÉVA tudományos titkár, Dr. habil. KRÁSZ LILLA tudományos szaktanácsadó, dr. TÖMPE PÉTER műszaki szaktanácsadó, PÓK ANDREA operatív titkár

¹³ http://real-eod.mtak.hu/view/series/Magyar_orvosok_ =E9s_term=E9szetvizsg=E11=F3k_nagy-gy==01711=E9seinek_munk=E1latai.html

történő együttműködés keretében. Ezen kötetek is elérhetőek lesznek a Társulat honlapján és az MTA Repositriumában egyaránt.

- Fiatalok (TDK-és PhD-hallgatók, fiatal posztdoktoranduszok) bevonását tervezik a szakosztály munkájába.
- Tudományos konferenciák, műhelybeszélgetések, egyéb aktivitások szervezése, ismertetése, széles pártoló tábor és tagság megszervezése.
- Hazai és nemzetközi (elsődlegesen a visegrádi országok hasonló irányultságú szervezeteivel) tudománytörténeti kapcsolatok ápolása, együttműködés kialakítása. Jó kapcsolatok kiépítése a társaság szakosztályain belül, a hazai természettudományos társaságokkal és az egyetemekkel.

A Társulat a 174 évvel ezelőtt kezdődött, a neves elődök által kitűzött munkáját pár év kihagyása után, ismét folytatja: megrendezésre került a Természettudományok, a Technika és az Orvoslás történetből című ankét sorozat új, első ülése 2017. február 16-án zajlott, amelyet Vámos Éva tiszteletére tartottunk. Ezévi Novemberi Ankétunk témája: HAGYOMÁNY, ÉRTEKMENTÉS, TUDOMÁNY ÉS INNOVÁCIÓ – STATISZTIKA ÉS VALÓSÁG A TUDOMÁNYBAN címmel kerül megrendezésre.

Reméljük munkánk méltó lesz elődeinkhez.

Chapters of the History of the Association of Hungarian Science

Abstract:

This article deals with some milestones in the history of the Association that played a major role in the history of Hungarian sciences, technology and medicine. The first period in the history of the association started in 1841. Its activities contributed to the shaping of Hungarian national identity, helped research and disseminated knowledge. A new period started in 1984, for more than 25 years researchers from a great number of disciplines attended the annual conferences of the Association organized by Éva Vámos. We intend to continue this series of conferences started 174 years ago.

Irodalom:

ÁCS TIBOR: *175 éves a Magyar Tudományos Akadémia*, in: *Hadtudomány*, (X. évf. 4. szám 2000): 53–66.

BECK MIHÁLY: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek emlékérméi és jutalomérméi*. *Comm. Hist. Artis. Med. Orvostörténeti Közlemények* 117–120. vol. (1987): 309–317.

GAZDA ISTVÁN: *Tudománytörténeti kiadványok a XIX. századi Magyarországon. orvostörténeti, matematikatörténet, biológiatörténet, kémia-történet, csillagászat-történet. A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei*. 35. Budapest, 2012.

GAZDA ISTVÁN – PÓK ANDREA: *Vámos Éva (1950–2015) muzeológus, történész, technikatörténész, kandidátus életmű-bibliográfiája*
<http://real.mtak.hu/49099/>

Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtára. Levéltári iratok. *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlése I. Vándorgyűlés I.1–4. A–I. a/1–2 copia* 41922.

BUGÁT PÁL és FLÓR FERENCZ (szerk.) *Orvosi Tár* 6. félév, 23. szám. (Június 6. 1841).

Orvosi Tár, 7. félév. 1–25. szám (1841): 6.

SZILY KÁLMÁN: *Olvasóinkhoz*. in: *Természettudományi Közlöny*, (1869.01): 1–4.

<http://epa.oszk.hu/02100/02181/00001/pdf/> (letöltés időpontja 2017. május 6.)

SZŐKEFALVI-NAGY ZOLTÁN: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései (1841–1933)* *Comm. Hist. Artis. Med. Orvostörténeti Közlemények*. 50. (1969): 45–55.

Természettudományi közlöny havi folyóirat a közérdekű ismeretek terjesztésére, <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2181>

VÁMOS ÉVA: *A „Novemberi ankétok” negyed százada*. Budapest, in: *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből XVI.*, 2009, 11–18.

A tudományos vándorgyűlések szerepe az egykori orvosi közéletben

Prof. Dr. Kapronczay Károly DSc

egyetemi tanár, SE vendégprofesszora

k.kapronczay@freestart.hu

DOI 10.23716/TT0.21.2017.04

Absztrakt

A magyar természettudományos élet fontos fóruma volt az 1841-ben elkezdődött Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlés sorozat, ahol kongresszusi jelleggel gyűltek össze az orvosok és természetvizsgálók. Ezeken az összejöveteleken választott szaktudományuk legfontosabb kérdéseit, illetve a rokontudományokkal közös kéréseket vitatták meg. A kezdet kicsit „döcögős” volt, hiszen még nem volt gyakorlatuk ilyen tudományos fórum sokoldalú lebonyolításához. Itt a kutatás és az ismeretterjesztés találkozott. Minden résztvevő tudásának legjavát igyekezett átadni a más természettudománnyal foglalkozó szakemberek számára. Az élénk viták pontosan tükrözték a figyelemfelkeltés szükségességét.

Kulcsszavak: magyar természettudományok, kutatás, szaktudomány, vándorgyűlés, orvoslástörténet,

Schlüsselwörter: Ungarische Naturforscher, Ärzte, medizinische Forschung

Az orvosok és természetvizsgálók első vándorgyűlése

Az az eszme, hogy az adott vagy rokon szakterületek szakemberei rendszeresen találkozzanak, megbeszéljék a tudomány legújabb eredményeit, régóta foglalkoztatta az orvosokat. A német tudományos élet világában a 17/18. század fordulóján több egyetemi városban létesültek olyan tudományos társaságok, ahol több rokontudomány művelői alkottak egy közösséget, ahol a mai tudományos élethez hasonlóan előadásokat hirdettek meg, könyvtárat létesítettek, folyóiratot adtak ki, ahová megtiszteltetés volt ha felvettek valakit. Ehhez volt hasonló az orvosi karok

mellett működő „külső tagok” közössége, amelyben az lehetett tag, aki ott szerzett diplomát vagy az adott városban működött, de felvételt nyerhetett bárki, aki egy megfelelő összeget befizetett. Ez a közösség használhatta az egyetem termeit, több orvosi karon részt vehetett a dékánválasztáson, illetve a saját körükből dékánjelöltet is állíthattak. Ez utóbbi feszültséget okozott a tanári kar és a külső tagok között. Talán itt említhetjük meg, hogy a karok élére „kari igazgatót” neveztek ki, aki a fenntartó hatóságot, a magyar egyetem esetében a Helytartótanácsot képviselte, illetve teljes adminisztratív jogokkal felruházva, az orvosi kar tényleges vezetője volt. A külső orvosi kar az orvos továbbképzés szellemében rendszeresen tartott tudományos üléseket. Meg kell jegyezni, hogy az orvostovábbképzés kérdése az akkori orvostudomány egyik hiányosságának számított. Az egyetem orvosi kara 1833-ban – a Helytartótanács beleegyezésével – feloszlatta a „külső orvosi kart”, ami orvosi körökben nagy felháborodást keltett. Ez is siettetette az 1837-ben a Budapesti Királyi Orvosegyesület megalapítását a – Pesten és Budán élő, az egyetemtől független – gyakorló orvosok körében. Az Orvosegyesület tudományos társaságba gyűjtötte az orvosokat. A megalakulás alapeszméje „a kartársiság és önmagunk továbbképzése” volt. Érthető módon az orvosi kar mereven elzárkózott az Egyesülettől, tartva attól, hogy a külső orvosi kart kívánják újraéleszteni. Talán ez is közrejátszott, hogy a kar csak 1841-ben ismerte el az Orvosegyesületet. A dékán engedélyezte az orvosi karon működő orvosok csatlakozását. Az alapszabályzat szerint, az Orvosegyesület minden év október 14-én nagygyűlést tartott, ahol az egyesületi elnöke az év történéseiről számolt be, a beszámolót tudományos ülés követette.

Sok idő telt el azóta, hogy 1730-ban a zempléni főorvos, Fischer Dániel – német példákra hivatkozva – javasolta egy országos orvosi társaság megalapítását, amely országos találkozókat szervezne a medicina legújabb eredményeiről és az aktuális kérdéseket is megvitatná. A Fischer-féle javaslat nem talált követőkre, viszont Winterl Jakab, a pesti egyetem kémia professzora 1784-ben – egyetemtől független résztvevőkkel – sikeres országos tudományos ülést szervezett, amelyhez hasonló 1802-ben Kitaibel Pál és Schönbauer professzorok sikerrel szerveztek hasonló összejövetelt.

A Helytartótanácson belül működő országos főorvos (Lenhossék Mihály), német példára hivatkozva, két alkalommal (1825-ben és 1831-ben) javasolta országos hatáskörű orvostudományi társaság megalakítását, sajnos sikertelenül. Lenhossék Mihály javaslatától függetlenül alakult meg az

Orvosegyesület (1837), majd ezt követően a Magyar Természettudományi Társulat (1841).

Bene Ferenc (1775–1858), az orvosi kar dékánja 1840. május 25-én indítványozta „a természettudományok előmozdítása érdekében a magyar korona területén, évente más-más városban az orvosok tudományos összejövetelét, ahol az aktuális orvostudományi kérdéseket vitatnék meg”. Bugát Pál (1773–1865) a Gyógyászat főszerkesztője folyóiratában leközölte Bene Ferenc javaslatát, amely hozzászólások következtében Orvos- és Természetvizsgálók nagygyűlésévé formálódott át: három témakörben: orvos-sebész, természettudományi és társadalom-gazdasági hirdették meg a találkozót (1841. május 29–30). Az első vándorgyűlés alakuló ülése Pesten volt. Elsőnek megfogalmazták az alapszabályzatot és az ügyrendet, továbbá megválasztották a vándorgyűlések elnökségét és tisztségviselőit. Itt határozták el azt is, hogy a vándorgyűlések előadásait kötetben adják ki, a tényleges vándorgyűlésen pedig Napi Hírek címmel aktuális tájékoztatót szerkesztenek. Különböző céllal díjakat is meghirdethetnek. 1841–1933 között 41 vándorgyűlést szerveztek. Ennek az előadássorozatnak voltak „szünetei”: a neoabszolutizmus éveiben, 1882–1886-ban a kolerajárvány idején, majd az első világháború küzdelmei akasztották meg a folyamatot. Minden vándorgyűlésen az elnökség kijelölte a következő helyszínt és témakört. A tényleges tudományos háttér az egyetem orvosi kara, az Orvosegyesület, a Magyar Természettudományi Társulat, a magyar gyógyszerészek tudományos szervezetei (Grémium, majd a Magyar Gyógyszerészeti Társaság), őket követték a sorra megalakult orvostudományi társaságok, bár ezeknek a szerepe az 1920-as években vált fontossá.

A hazai orvos és természetvizsgálók vándorgyűlés megalapításának okai

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésének megszervezésében külföldi példa volt a meghatározó: a Német Orvosok és Természetvizsgálók első vándorgyűlése 1822-ben volt Lipcsében, ezt követően 1831-ben Franciaországban szerveztek vándorgyűlést. A helyszín évente változott, minden kongresszusi helyszínen a központi előadásokat szakosztályi tudományos ülések követték.

A német példa története valóban tanulságos. A Német Orvosok és Természetvizsgálók Társaságát 1822-ben Lorenz Oken orvos és természettudós alapította Lipcsében. Lorenz Oken (1789–1851) orvos, botanikus és biológus volt. Orvosi oklevelét 1804-ben Würzburgban szerezte, ezt követően elmélyült biológiai tanulmányokban, amelynek során állattannal is foglalkozott, e vonatkozásban külön osztályozási rendszert dolgozott ki. Elsősorban Kant hatására természetfilozófiával is foglalkozott. 1816-ban megalapította az *Isis* című folyóiratot. 1821–22-ben magántanár lett Baselben az orvosi karon. Itt elsősorban élettani előadásokat tartott. 1827-től a müncheni egyetem orvosi karán az élettan professzorává nevezték ki. Lorenz Oken Lipcsében hívta össze a Német Orvosok és Természetvizsgálók első vándorgyűlését, amelynek célja az alapszabályzat kidolgozása volt, valamint annak a gondolatnak az elfogadása, hogy a vándorgyűlést évente más-más városban trtsák meg. A vándorgyűlésnek állandó tagsága alakult ki, akik tagdíjat fizettek, hiszen a szervezőknek külön vagyona nem volt. A szervezők rövid időn belül megrendezték az első vándorgyűlést — még az alapító ismerőseinek részvételével — akik megválasztották az elnökséget, amely elnökből, a választott elnökségből és titkárságból állt. Itt határozták el, hogy a vándorgyűlésre csak német orvosokat és természettudósokat hívnak meg. Az elnökség mindig olyan témát jelöl ki, amely az orvostudomány és a természettudományos kutatás legújabb eredményét tükrözi. A vándorgyűlés előadásait külön kötetben jelentetik meg, itt közlik a hozzászólásokat és a viták anyagát is. A főelőadásokat felkért előadók tartották, de az adott témakörben előadásokkal lehetett jelentkezni. 1828-tól már szakosztályi rendszerben folyt a vándorgyűlés. 1861-ben — éppen az ausztriai tagok belépésével — újjászervezték a vándorgyűlések rendszerét. Az egyetemes tudománytörténet szempontjából ez a tudományos találkozási forma meghatározó jelentőségűvé vált. Például 1909-ben Albert Einstein a relativitás elméletéről szóló első előadását itt tartotta meg. A német vándorgyűlések éves találkozási folyamatosan működtek, kivéve az első és második világháború éveit. 1950-től új alapszabályzatot fogadtak el. Szakosztályai a kémiai, a fizikai, a földtani biológiai, az orvosi és a műszaki tudományok. A vándorgyűlésen adják át a Lorenz Oken-érmet (1963), amit a Német Természettudósok és Orvosok Társasága elnöksége ítél oda kiemelkedő tudományos tevékenységért. A másik kitüntetés az Alexander von Humboldt-érem, amit ugyancsak kiemelkedő tudományos

teljesítményért kaphat meg német vagy más országból származó külföldi tudós.

Milyen jelentős kezdeményezések születtek a vándorgyűléseken?

Meg kell említenünk, hogy a természettudomány területén működő szakembereknek már a 19. század derekán szűknek bizonyult a szakosztályi rendszert követő éves találkozási lehetőség, bár ez a forma kiváló találkozási alkalmat nyújtott rokon területek szakembereivel történő eszmecsereére. Az orvosi szakterület már 1852-ben kísérletet tett egy olyan nemzetközi tudományos találkozó megszervezésére, ahol csak a medicina területén működő tudósokat hívnak össze. Az első ilyen jellegű találkozót 1852-ben Bruxelles-ben szervezték meg, amelyen közel száz orvos jelent meg. A következő ilyen találkozóra 1867-ben a párizsi világkiállítás időszakában került sor, ezt követően két évente más-más ország és egyetem vállalta magára szervezést, evvel együtt a vendéglátást és a tudományos program kidolgozását. Budapesten 1894-ben volt a XVI. Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai kongresszus, amely alkalmat adott a magyar medicina, Semmelweis életművének bemutatására. Ezen a találkozón mutatta be Behring a diftéria elleni szérumot. Ezeken a kongresszusokon általában a közegészségügyet érintő témák kerültek az érdeklődés középpontjába, a kimondottan orvostudományi kérdésekre alig maradt idő. Angol kezdeményezésre az utóbbiak megvitatására 1903-ban Kairóban rendezték meg az első nemzetközi orvosi kongresszust, amelynek hatodik találkozója 1909-ben Budapesten került sor. Meg kell jegyezni, hogy az egyes államok orvostudománya már a 19–20. század fordulóján „kinőtte” a vándorgyűlések adta kereteket, az első világháború után gyakori lett a nemzeti orvosi kongresszusok szervezése, amelyeken az összes orvosi szakterület – egy „vezér témához” igazodva – szervezte az előadásokat. Ez nem zárta ki annak lehetőségét, hogy külföldi vendégeket hívjanak. Hazánkban a Balatonfüredi Orvosi Napok (1933) követte az előbbi formát, amelyre nemcsak külföldi vendégeket hívtak meg, de lehetővé tették a más országból történő jelentkezést is.

Német mintára szervezték meg a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlését, amit Bene Ferenc javaslatában a szervezők először két évente képzeltek el, amit végül úgy módosítottak, hogy

inkább évente legyen ilyen más-más, előre kijelölt városban. Bugát a vándorgyűlések színhelyének kijelölésénél az erdélyi városok bekapcsolása mellett kardoskodott. Így a későbbiekben 28 magyar városban volt vándorgyűlés. Pécssett háromszor, több város — így Pest is — legfeljebb két alkalommal fogadhatta a résztvevőket. Meg kell jegyeznünk, hogy a színhelyek közül kilenc ma Romániában, hét Szlovákiában és kettő Szerbiában illetve Horvátországban található. A résztvevők száma változó volt, általában ezer fő körül mozgott. Bugát az alapítás idején csak orvosok bevonására gondolt. Az első vándorgyűlésre — talán gondolva a Pest és vidék közötti utazási nehézségekre — már nemcsak orvosokat hívtak meg, hanem mindenkit, aki a természettudományok iránt érdeklődött, illetve valamelyik szakterületet művelte. Az ülések elnökségére már nem csak orvosokat kértek fel, hanem a vándorgyűlést befogadó városok más tudományágat képviselő személyiségeit illetve társadalmi életének jeles képviselőit is.

Meg kell jegyeznünk, hogy a vándorgyűlések gondolata különleges mozgalmat indított el: a szervezők nem rendelkeztek erre elkülönített pénzzel, így feltétlen számítani kellett a helyi társadalmi élet vagyonosabb tagjainak anyagi támogatására. A harmadik gyűléstől viszont már résztvevőktől is részvételi díjat kértek, illetve a résztvevőknek vállalniuk kellett szállásuk és a közös étkezések költségeit. A szervezők viszont gondoskodtak olcsóbb szálláshelyekről, a társasági programokról és a kirándulásról is. Minden vándorgyűlés anyagát — benne az elhangzott előadások és hozzászólások szövegét — közölték a *Munkálatok* című kiadványban. A kötetben szerepelt a résztvevők pontos névsora is. Abban az időben kevés olyan orvos vagy természettudós akadt, aki ne vett volna részt néhány vándorgyűlésen. Sokan rendszeresen látogatták a rendezvényeket. Így például Jedlik Ányos 19 vándorgyűlésen jelent meg. A résztvevők létszáma 1869-ig folyamatosan emelkedett, majd ezt követően csökkent. A századfordulótól ismét emelkedett, az első világháborút követő évtizedben pedig mélyre süllyedt. Ez a hullámváltozás azt is jelezte, hogy a vándorgyűléseken milyen témákat ajánlottak a szervezők megvitatásra. Az orvos és értelmiségi társadalmat leginkább érintő fontos kérdések vonzották a résztvevőket leggyakrabban. Az elhangzott előadások számának ingadozása az előbb leírt hullámváltozást követte. Meg kell jegyeznünk, hogy az orvosi szakosztály ülésén volt a legnagyobb a résztvevők száma.

Az orvosi szakosztály ülésein gyakran elhangzottak olyan indítványok, amelyek a jövőt nagyban befolyásolták. Például a Vándorgyűlések alapszabályzata vállalta az orvosi érdekvédelmet, így 1863-ban a pesti ülésen vetette fel Flór Ferenc az orvosi nyugdíjintézet gondolatát: a viták során alakult ki az a nézet, hogy nem ez a megoldás nem felel meg. Az orvosi érdekvédelem az előző időkben az alkalmazott orvosok azonos nagyságú fizetésének elérését tűzte ki célul, továbbá sérelmezték a vármegyékben működő orvosok fizetési besorolását is. Sok helyen a vármegyei orvos ugyan abba a fizetési kategóriába került, mint a városházi hajdú. A másik cél a nyugdíjképesség elérése volt, amit a többi köztisztviselő már élvezett korábban is. A neoabszolutizmus időszakában az a hivatalos elképzelés kristályosodott ki az a gondolat, hogy a nyugdíjat valamelyik bankkal kötött nyugdíjtakarékossági szerződés megkötésével biztosítsák az orvosok számára. Az előterjesztett Flór-féle javaslat is ezt az elképzelést tükrözte. A javaslat viszont olyan magas törlesztési díjat jelölt meg, amit nem lehetett vállalni. Ezen a ponton vált ketté az orvosi érdekvédelem: a nyugdíjintézeti formát támogatókra — például a Budapesti Orvosi Kör (1874) — illetve az állami megoldást kívánók táborára (például a Vidéki Orvostársaság). A megalakult orvosi érdekvédelmi társaságok vetették fel az orvosi kamara gondolatát (1879), amely végül 1936-ban megvalósult.

A 19. század végén az orvosok hajlandók lettek volna feladni magánpraxisukat, ha az állam nyugdíjat biztosít számukra. Az un. „kamarai gondolat” hívei 1888-ban a tátrafüredi vándorgyűlésen vetették fel a Magyar Orvostudományi Társaság megalapításának gondolatát: e szervezet funkciója, hogy egyrészt országosan koordinálja a tudományos orvosi társaságokat, másrészt az érdekvédelmet látja el, megvédi az orvostársadalmat az állami apparátus önkényével szemben. Továbbá az etikai kérdések eldöntése ne az állami hivatalnokok joga legyen, hanem orvosokból álló bizottságé.

Az orvostársadalom célja az állam és az orvos viszonyának újragondolása lett. Ez előbb az Országos Orvosszövetség megalakulásához vezetett, amely egységbe fogta a tudományos társasági ügyeket, képviselte az orvostársadalmat az állammal szemben. Itt vezették az orvosi névjegyzéket is.

Semmelweis munkásságának szakmai vitájáról

Semmelweis Ignác halála után (1865) elültek a szakmai viták. Mintha megnyugodott volna a nőgyógyász-szülész társadalom. A későbbi „Semmelweis-kutatók” alaposan átvizsgálták az 1860-as évek közepén rendezett tudományos ülések anyagát, de nem találtak Semmelweis felfedezésére utaló megnyilvánulásokat, de bírálatokat sem. A csendet Ambró János (1827–1889) kisújszállási városi főorvos törte meg, amikor a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók egri vándorgyűlésén (1868. augusztus 25.) az „Államorvostani szakosztály”-ban „Nagykun-Kisújszállás és környékének betegségei és halálozási viszonyáról” tartott előadást. Itt részletesen szólt a csecsemőhalandóságról, amelynek leküzdésében nagy szerepet szánt a bábáknak, elsősorban a terhes gondozás, a gyermekágyasok és újszülöttek gondozása területén. Itt a bábaképzés reformját sürgette. Alapgondolata az volt, hogy megfelelő tudású és felkészültségű bábák biztosítása mellett szülőházakat kell szervezni, amely a csecsemőhalandóság megállításában biztosítékává válhat. Ezt a következőkkel indokolta: „*A szülőházak árnyékoldala, melynek ellenében a gyógy eljárás tehetetlen, de a boldogult Semmelweis tanár által felfedezett aetiologikus mozzanatokból folyó hygiaenai elvek szigorú alkalmazása a szülőházak létét fenyegető e csapást elhárítani képes.*” Semmelweis igazát saját gyakorlatából hozott adatokkal is bizonyította és profilaktikus elvek alapján javasolta a szülőházak szakmai munkájának a megszervezését.

Végezetül felhívta minden orvos figyelmét, hogy „tanulmányozni kell Semmelweis munkáját, hirdetni minden tanszékből tanát, hogy minden orvos egész kiterjedésben, correcte ismerje azt”. Ambró a későbbiekben is következetesen kiállt a Semmelweis-doktrína mellett, amelynek következtében, az 1872-ben felállított pozsonyi bábaképző intézet igazgatójának nevezték ki.

A hazai vándorgyűlések további eredményei

A vándorgyűléseken foglalkoztak az 1876. évi közegészségügyi törvény alapkoncepciójával, előkészítésével valamint a törvény kritikájával. Ezzel kapcsolatban került előtérbe az a probléma, hogy az állami alkalmazottak — bármely területen dolgozzanak is — még elemi szintű egészségügyi ismeretekkel sem rendelkeznek. Azért fontos az orvosi-

egészségügyi felvilágosítás, hogy az egészségüggyel kapcsolatba kerülő tanár és tisztviselő kellő mértékben tájékozott legyen a közegészségügy területeinek problémáiról. Éppen ezért támogatták az 1885-ben életre hívott Magyar Közegészségi Társaság megalapítását és az új szervezet egészségügyi felvilágosító tevékenységének megszervezését.

Gyakran olyan országos érvényű javaslatok születtek a vándorgyűléseken, amelyek gyorsan meg is valósultak. Például 1841-ben javasolták a tanítóképzők felállítását, ahol egészségügyi ismereteket is oktattak. 1864-ben a közegészségtan (államorvostan) egyetemi oktatásának fontosságáról, a források és gyógyvizek elemzéséről, az első magyar gyógyszerkönyv kiadásáról határoztak. Ugyancsak javasolták az állatkert megszervezését, az Országos Földtani Intézet felállítását. Ezen az intézmények létrehozása hamarosan meg is valósult.

Az első világháborút követő évtizedben sorra alakultak meg az orvosi szaktudományi társaságok, de más szaktudományi területen is hasonlóan alakult a helyzet. A félévszázad meghaladó orvosi társaságok számára már szűk lett a Vándorgyűlések szervezetében működő szakosztály, ez már új találkozási formát kívánt. Ez az új forma a Magyar Orvosi Társaságok és Egyletek Szövetsége (MOTESZ 1931) volt, ennek tagja lett minden orvostársaság. Éves találkozási helyükké a Balatonfüredi Orvosi Napok konferencia vált. A MOTESZ-nek volt választott elnöke és elnöksége. Az elnökség mellett egy állandó titkárság működött, amely szervezte a következő Balatonfüredi Orvosi Napokat, ahol lehetőség nyílt a rokon szakterületek művelőivel és szervezeteikkel való találkozásra. Az előbbi folyamat volt tapasztalható a gyógyszerésztudomány vonatkozásában is, ahol szintén nagy változások következtek be, mivel a 19. századi társasági gyógyszerésztársasági formák már nem feleltek meg a kor követelményeinek.

A vándorgyűlések történeti jelentősége és új működési formája 1945 után

A vándorgyűlések történeti jelentőségét az utolsó vándorgyűlési elnök Szily Kálmán foglalta össze: „A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók gyűléseinek működése nélkül sokkal, nagyon sokkal szegényebb volna a magyar természettudományos mozgalmak, sőt egész kultúránk története is.”

1945 után a magyar tudományos élet társasági formái átalakultak, hiszen az 1947. évi „államosítással” megszűntek a régi társasági formák: 1947–48-ban feloszlották a tudományos társaságokat, amelyek töredékei más-más formában élhettek tovább. Az orvostudományi társaságokat „besorolták” — szakosztályi formában — az Egészségügyi Dolgozók Szakszervezetébe, ahol korlátozott keretek között működhettek tovább. Nemzetközi kapcsolatot csak felsőbb szervek engedélyével tarthattak, amelynek semmi önállósága és jelentősége nem volt. 1966-ban vált újra lehetővé, hogy a korábbi szaktársasági formát újjáformálják, ezek a társaságok a Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyletek Szövetségébe tömörültek. Bár formailag önálló tudományos társasági életet éltek, ez is államilag ellenőrzött forma maradt.

Nyugati országokkal folytatott külkapcsolataikat továbbra is csak az Egészségügyi Minisztériumon keresztül intézhették. A szocialista országok vonatkozásában szabadabb lehetőség nyílt a külföldi tudományos kapcsolatteremtésre, e területen valóban az önálló kapcsolatteremtés volt jellemző.

Természetes lett, hogy az orvosi társaságok kapcsolatot kerestek más természettudományos társaságokkal, amelynek formája a METESZ–MOTESZ éves tudományos konferenciája volt. Ennek kiépítésében nagy szerepet játszott Szabadváry Ferenc és Antall József, akik még az 1974. évi Budapesti Nemzetközi Orvostörténelmi Kongresszuson megegyeztek ebben a találkozási formában.

Gesellschaft Ungarischer Naturforscher und Ärzte

Zusammenfassung:

Die Gesellschaft Ungarischer Naturforscher und Ärzte wurde 1841 vom Naturforscher und Arzt, Ferenc Bene gegründet. Sie ist die älteste und grösste interdisziplinäre Organisation für die Popularisation wissenschaftlicher Ergebnisse in Ungarn. Zuerst diente die Gesellschaft als Kommunikationsforum für die Mitglieder, später konnten hier auch neue Forschungsergebnisse vorgestellt werden. In 1844 hat die Gesellschaft Fachsektionen aufgestellt. Mitgliedschaft in der Gesellschaft steht allen, die sich für Naturwissenschaften, Medizin, oder Technik interessieren, offen.

Irodalom:

Semmelweis Orvostörténeti Levéltár. In: Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései, (Levéltár), 1841–1918.

Semmelweis Orvostörténeti Levéltár, GORTVAY GYÖRGY iratai. Magyar Orvostörténelem (Kézirat), 1848–1944.

MAGYARY-KOSSA GY.: *Magyar orvosi emlékek.* I–IV. Budapest, 1927–1944.

GRÓSZ E.: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseinek száz éve.* Természettudományi Közlöny, (1941): 352.

SZŐKEFALVY-NAGY ZOLTÁN: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései* (1841–1933), In: Orvostörténeti Közl. 50, (1960): 45–55.

Geschichte der Deutsche Naturforscher und Ärzte. Taschenbuch. Berlin-Heidelberg, Springer Verlag, 1958.

Egy pesti orvos-vegyész-történész polgárcsalád, a Vámos-Vigyázó család értékmentő hagyományai¹

Dr. Tömpe Péter PhD

Budapesti Műszaki és Gazdasági Egyetem, Szerves Kémia és Technológia Tanszék
tompepet@t-online.hu

DOI 10.23716/TT0.21.2017.05

Absztrakt:

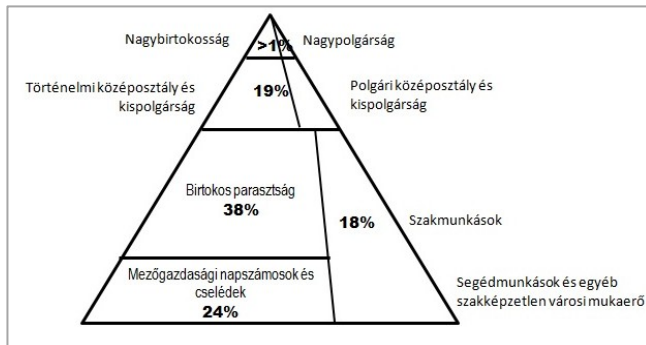
A 20. század elején Magyarország középosztálya a társadalom jelentős részét (19%) tette ki. Három rétege az un. történelmi középosztály a polgári középosztály és a kispolgárság volt. A Budapesten élő polgári középosztály egy másik rétegeből felemelkedett, vagy újabban bevándorolt, az üzleti életben, és különböző értelmiségi pályákon munkát találó, „polgári” vagy „zsidó” középosztály tagja volt. Utóbbi jellemző képviselője volt a Vigyázó – Vámos, orvos-vegyész-történész család. A polgári lét és értékrend megteremtője dr. Vigyázó Gyula, igen tehetséges és szorgalmas sebészorvos volt, kereskedő szülők fia. Lányuk Vigyázó Lilly vegyész lett, de hat nyelvből tett állami felsőfokú nyelvvizsgát és zeneakadémistaként zeneelméleti kérdésekkel foglalkozott. A másik polgár család dr. Vámos Endre családja volt, akinek édesapja gépészmérnök volt és az ajkai szénbánya igazgatójaként dolgozott. Vámos Endre szintén vegyész lett és összeházasodott Vigyázó Lillyvel. 1946-ra mindkét család elvesztette anyagi javait, ezért az új családnak a műszaki és tudományos munkával kellett új életet alapítania a szocialista Magyarországon. Lányuk, Vámos Éva történész lett, később az Országos Műszaki Múzeum főigazgatója. A tanulmány Vámos Éva tudományos munkáját mutatja be, aki korán, 2015-ben hunyt el és vele a Vámos-Vigyázó család is kihalt.

Kulcsszavak: magyar természettudomány, technikatörténet, orvoslás történet

Keywords: Hungarian science, history of science and technology. history of medicine

¹ A Vámos Éva emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata.

A Magyarország polgárságáról így a pesti polgárokról Romsics Ignác könyvében [ROMSICS, 2008] olvashatunk értékes adatokat, melyek bemutatják az ország társadalmi szerkezetét a 20. század elején. (1. kép)

1. kép: A magyar társadalom szerkezete a 20. század elején

Magyarország középosztálya az ún. történelmi középosztályból, a régi nemesi családokból származó, kormányzati és közigazgatási posztokat elfoglaló, úgynevezett „úri” vagy „keresztény”, „dzsentroid” középosztályból, a polgári középosztályból és a kispolgárságból állt. Ezek az osztályok együtt a társadalom jelentős részét (19 %) alkották.

A polgári és társadalmi középosztály tagjai az „urak” (a birtokos középosztály tagjai a „kendek”) voltak. A fővárosban élő polgári középosztály a középosztály egy másik rétegéből felemelkedett, vagy újabban bevándorolt, az üzleti életben, és különböző értelmiségi pályákon munkát találó, „polgári” vagy „zsidó” középosztály tagja volt.

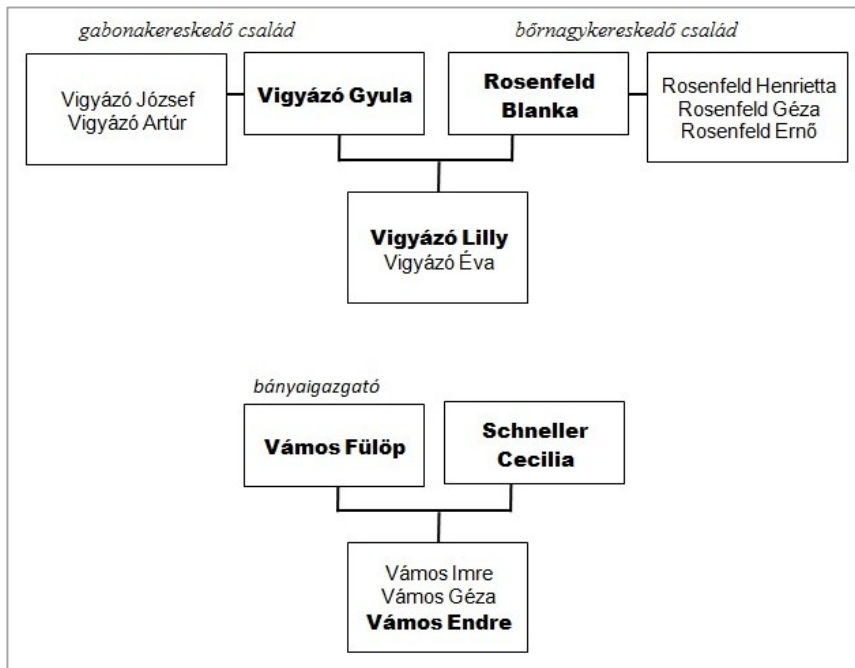
Életformájukra jellemző volt a legalább három szobás lakás, a családra főző, mosó, takarító cseléd, a legalább középiskolai végzettség (párbajképesség), nagyfokú önreprodukció, egyetemi, főiskolai végzettség, a sportszeretet (síelés, korcsolya, vívás, tenisz), a nyelvismeret, a rendszeres utazás és ebből adódó világlátás.

Ez az életforma és a világra való nyitottság a szocializmus éveiben jelentősen megváltozott, amit a több generációs Vigyázó – Vámos család életén is láthatunk.

A dr. Vámos Éva (1950–2015) múzeumigazgató tiszteletére rendezett emlékülés alkalmával családja történetével ismerkedhetünk meg, melynek utolsó tagja – a sors kegyetlen rendelése miatt – édesanyja, dr. Vámosné

Dr. Vigyázó Lilly, élelmiszervegyész, az MTA doktora, akinek életírása a közeljövőben jelenik meg. (*Morzsák*)

A Vigyázó és a Vámos család jellegzetesen pesti polgári család volt, melyek örökségét, pontosabban az örökség egy részét dr. Vámos Éva vitte tovább. A két családfa részletét a 2. képen mutatjuk be.

2. kép: A családfa

Vámos Éva édesanyja, Vigyázó Lilly vegyész volt, akinek rendkívüli tehetségű és szorgalmú édesapja dr. Vigyázó Gyula sebészorvos volt, aki orvosi hivatása mellett kilenc nyelven beszélt, és művészeti polihisztor volt, akitől gyermekei igen sokat tanultak. Az egyetem elvégzését követően a pályakezdő sebészt frontszolgálatra rendelték, ahol 1914-től 1918-ig szolgált, mint ezredorvos. A kegyetlen körülmények közötti tábori kórházakban végzett sebész-szolgálat eredményeként a „Signum laudis” és a Ferenc József rend lovagkeresztje kitüntetését kapta. Ötszáz sebesült megmentéséért a Károly csapatkereszt, az Arany vitézségi érem és a Frontharcos érem tulajdonosa is lett. (3. kép)

3. kép: Dr. Vigyázó Gyula főorvos

Sebészi pályafutását az István kórházban kezdte Pólya Jenő alorvosaként, majd az OTI rendelőintézeti orvosa lett. Ezután az 1919-ben alapított „Pesti Chevra Kadisa Szeretetkórház”-ba került (Budapest, Amerikai út 55.) A „Magyarország gyógyintézeteinek évkönyve. 1934.” c. kiadvány szerint Vigyázó Gyula sebész- főorvosi beosztásban volt. [OH, 1951, 43] Vigyázó Gyula a Budapesti Királyi Orvosegyesületnek (1910-től) és a Magyar Sebésztársaságnak volt tagja. [Bp. Kir. Orvosegyesület jubiláris évkönyve 1837–1937. 1937] Gazdag orvosi tapasztalatait a háborút követően hasznosítva több mint negyven tudományos cikket írt és egyetemi magántanári kinevezést is szerzett a vérátömlesztés [DR. VIGYÁZÓ, OH, 1931, 32] [DR. VIGYÁZÓ, Therápia, 1937. 2]², valamint a trombózis és embólia kezelésében szerzett tapasztalatai alapján. Páratlanul gazdag tudásával a Szent István és az újpesti Szent Margit Kórház, a Gróf Apponyi Albert Poliklinika, majd az Árpád Kórház, a Szentegylet Szeretetkórház, végül az OTI Gömb utcai sebészeti osztályán szolgálta betegeit. Az Andrássy úti magánrendelőjét olyan betegek keresték fel, mint Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Szép Ernő és Bartók Béla. Vigyázó doktor egy módos bőrnagykereskedő lányát, a kornak megfelelő, széles műveltségű Rosenfeld Blankát vette feleségül, aki az Andrássy úti lakás és rendelő rendben tartását és két lányuk nevelését látta el. Nagy

² A levéltári adatért köszönetem fejezem ki Dr. Kapronczay Katalinnak.

feladat volt, amit mindig derűs optimizmussal végzett. Humánumát és derűjét a szocializmus éveiben, férje halálát követően is megtartotta, amikor, mint fogorvos-asszisztensként dolgozott.

Vigyázó Gyulának és Rosenfeld Blankának két lánya született: Lilly és Éva. A fiatalabb lány, Éva igen tehetséges volt a művészetek terén: kiválóan rajzolt, festett, írt és színpadon is játszott. Sajnos fiatalkori diabeteze, majd szerzett tuberkulózisa korai halálához vezetett. A háború utáni nehéz években az orvosi praxis nem működhetett tovább, a lakást le kellett választani és az anyagi feltételek rendkívül szűkössé váltak. Vigyázó Éva színésznő tuberkulózisban rövidesen elhunyt.

Az idősebbik Vigyázó lány, Lilly, kitűnő tanuló, a sportok iránt érdeklődő és jól zongorázó középiskolás volt, ahol latint és angol nyelvet is tanult a német mellett. A Pázmány Péter Egyetem Bölcsészkarán kémia-fizika-matematika szakra iratkozott be, amely szakokból 1948-ban doktorált. Vigyázó Lilly egyetemi évei a világháború idejére estek. Egyetemi tanulmányai mellett muzikalitása és zenei tehetsége kielégítésére a Zeneművészeti Főiskolára is járt, ahol zeneelméletet hallgatott. Ez a zene iránti vonzalom egy földi vonzalom születéséhez is vezetett, mert egy hangversenyre sietve megkérte egyetemi kollégáját, Vámos Endrét, hogy mossa el helyette a laboredényt. Ettől az időtől kezdve egyre sűrűbben jártak együtt koncertre, majd 1949-ben össze is házasodtak. A háborús évek megpróbáltatásait nagy belső és külső erővel viselte a Vigyázó család, mert származásuk miatt a gettóban, majd „csillagos házakban” kellett bujkálniuk újra meg újra. Túléltek. De sorsuk megtört és csak a reménykedésük erősödött. A régi világ azonban sosem tért vissza és szűkös anyagi gondokkal kellett megismerkedniük. Vigyázó Lilly jó tanuló volt az egyetemen, több nyelvet ismert, aminek sok hasznát vette először külkereskedelmi állásaiban, majd a tudományban. (4. kép)

Szakterülete az élelmiszerkémia, azon belül pedig az erjedési ipar volt. Nyelvismerete segítette szakmai előmenetelét, mert a külföldről beszivárgó szakcikk olvasásával tudását gyarapította és a nemzetközi tudományos életbe történő bekapcsolódása is sikeres lett. A nemzetközi szakirodalomból ismert meg egy új analitikai módszert, a *papírkromatográfiát*. Ezt alkalmazta az erjedés kémiai folyamataiban keletkező anyagok azonosítására, majd a hosszú évek gyakorlati tapasztalatait egy könyvben [DR. VÁMOSNÉ DR. VIGYÁZÓ, 1959] adta ki, majd a kémiai tudományok doktora képesítést is elnyerte a Tudományos Akadémián.

4. kép: Dr. Vagyázó Lilly, a kémiai tudományok kandidátusa, a Központi Élelmiszeripari Kutatóintézetben

Dr. Vámosné dr. Vagyázó Lilly vegyész munkássága az Erjedésipari Kutató Intézethez, majd a Központi Élelmiszeripari Kutató Intézetekhez köthető. Számos cikke jelent meg az Acta Alimentaria folyóiratban. Biztos tudása és szervezőképessége eredményeként vezető beosztásokban dolgozott egészen nyugdíjba vonulásáig. Igen sikeres, publikációkban gazdag szakmai munkásságát követően új pályát választott: a tanítást. Még 91 éves korában is angol és német nyelvet tanított a TIT nyelviskolájában. Szenvedélyes utazó és főző Vagyázó Lilly emlékeit a megjelenés előtt álló *Morzsák* című kötetben írta meg, majd családi receptgyűjteményét egy különleges szakácskönyvben adta ki, szép sikerrel. [DR. VÁMOSNÉ DR. VAGYÁZÓ, 2007]

Ahogy említettük, egyetemista korukban ismerkedett össze a két hasonló származású, műveltségű és érdeklődési körű fiatal: Vámos Endre az egyetem elvégzését követően megkérte Lilly kezét. A háború utáni általános szegénység és az ő szerénységük oka volt, az igen szűk körű esküvő és az azt követő nászút. Az önálló élet, az új család megalapítása zömében az ifjú férj, Vámos Endre feladata lett.

Dr. Vámos Endre (1921–1987) vegyészdiplomáját 1945-ben szerezte meg a tudományegyetemen (az ELTE csak 1948-ban alakult) és igen hamar az olajipari ágazatban helyezkedett el, a szénhidrogén ipar lett a szakterülete. A háborút követő vegyipari beruházások zömét a nehézipar tette ki, ezért alapították a Veszprémi Vegyipari Egyetemet. Vámos Endre doktorált a budapesti és a veszprémi egyetemen egyaránt, majd tanított a Veszprémi Vegyipari Egyetemen. A reológia, tribológia, kromatográfia, korrózióvédelem, tüzeléstechnika témáiról, ezen belül a gépszírok, kenőolajok, féhérolajok, (seb)benzin gyártásáról 28 könyvet és 671 publikációt írt. Az állandóan utazó, előadó és szervező Vámos Endre igen népszerű szakember volt, aminek legszebb emléke, hogy a Zalai Kőolajipari Vállalat szobrot emeltetett munkássága emlékére. (5. kép)

5.a kép: A Vámos-Vigyázó házaspár esküvői képe 1948-ban

5.b kép: és Vámos Endre bronz szobra Zalaegerszegen

Vámos Endre is a háború előtti polgári rend értékeit hozta magával: a nyelvismeretet és a művészetek iránti vonzalmat. Jól rajzolt és festett, de a társaságban élvezhetően zongorázott is. Művelt, okos ember volt, aki rengeteg elfoglaltsága mellett megteremtette a család anyagi biztonságát is (ami az ötvenes években különös nehézséget jelentett). 1946-ban a Vacuum Oil Company almásfüzitői gyárában laboratóriumvezetőként ásványolaj finomítással foglalkozott, 1947–1949-ig Pesten, a Lardoline gyár

kutatómérnöke volt, 1949–1964-ig a Magyar Ásványolaj- és Földgázkísérleti Intézetben (MÁFKI) dolgozott, és 1964-ben a Nehézipari Minisztérium fejlesztési főmérnökévé nevezték ki. 1968-ban a Nagynyomású Kísérleti Intézet, később a Magyar Szénhidrogénipari Kutató-Fejlesztő Intézet alkalmazástechnikai főosztályának vezetője lett. Zaklatott életnek szívroham vetett véget 1978-ban.

Az új társadalmi rendszerben, az új értékek között, új életet kezdeni embert próbáló feladat volt. A két ambiciózus vegyész szakember gyermeke 1950-ben született és nagynénje után Évának nevezték. Ő volt Vámos Éva, akire most emlékezünk (6. kép).

6. kép: Dr. Vámos Éva (1950–2015) múzeum igazgató, a Magyar Kémikusok Egyesülete 2007. évi közgyűlésén

Mivel szülei fontos beosztásokban dolgoztak, bölcsődébe, óvodába kellett vinni, ami a nagymamák segítségét is igényelte. Jól tanult, de a természettudományokhoz nem érzett különösebb vonzalmat, hanem a nyelvek és a történelem érdekelt.

Az ELTE Bölcsészettudományi karára iratkozott be, történelem, angol szakra, ahol tankör társaival életre szóló barátságokat kötött. Vámos Évának kitűnő érzéke volt a szervezéshez, mindig a társaság központja tudott lenni. Nem volt klasszikus tudós alkat, a konferenciaszervezés és a rendszerezés volt az erőssége. Nem angoltanárként, hanem történészként kezdte pályáját, így megismerkedett az Országos Műszaki Múzeumot 1972-ben megalapító Szabadváry Ferenc professzorral.

A Műegyetemről érkező Szabadváry Ferenc legfőbb segítője, majd utóda Vámos Éva lett. Ezért foglalkozott technikatörténeti kutatásokkal, amelynek eredménye a doktorátus és műegyetemi habilitáció lett.

7. kép: Az Orsós Magnó Múzeum megnyitása Terényben (2002)

Vámos Éva kutatási és gyűjteményszervező tevékenységeinek területe a következőkben foglalható össze:

- A magyar tudományos műszaki kutatás nemzetközi kapcsolatai a dualizmustól napjainkig;
- Iparkiállítások Magyarországon – Magyarország a világ-kiállításokon;

- Nők szerepe a természettudományok és technika történetében;
- A természettudományok és a technika fejlődése a dualista monarchiában;
- A kémia és vegyipar története a dualista monarchiában;
- A technika fejlődése Európában, a 20. században, különös tekintettel Dél- és Kelet-Európára;
- A magyar textilipar a kiegyezéstől a II. világháborúig;
- Műszaki muzeológia a 21. század elején; és
- A háztartástechnika története.

Ragyogó előadó volt, szüleitől örökölt munkakedvvel és önfeláldozással. Különösen szeretett édesapjától a szív gyengeségét is örökölte, ami tragikus módon, a hirtelen érkező vég oka lett. Türelmesen viselt betegsége után 2015-ben kellett búcsúznunk tőle. Emlékét megőrizzük.

Traditions of a Budapest bourgeois middle class family

Abstract:

At the beginning of the 20th century, the middle class made up a considerable part (19%) of the Hungarian society. Three segments of the middle class were: the so-called traditional middle class, the upper middle class and the intellectual class. The upper middle class in Budapest contained of: one segment that emerged from a different social class; and another segment emerged from the “civil” or “Jewish” middle class making business or working in different intellectual positions. The doctor-chemist-historian family, Vámos-Vigyázó family dealt within the paper was the typical member of the latter segment. Being the son of a businessman, Dr. Gyula Vigyázó was a very talented and hard-working medical doctor (surgeon). His daughter – Lilly Vigyázó – became a chemist; she spoke six languages and studied at the Academy of Music of composition and theory of music. The family of Dr Endre Vámos was another upper middle class family, from engineer side. Endre Vámos became also a chemist and married Lilly Vigyázó. Till 1946, both families lost their material assets, therefore the new family started the common life with scientific research work in the Hungarian socialist regime. Their daughter – Éva Vámos – became a historian, later director of the Hungarian Museum for Science and Technology. The present paper is

showing the professional work of Dr. Éva Vámos, who died in 2015 after long suffering.

Irodalom:

ROMSICS IGNÁC: *A 20. század képes története*. Rubikon Kiadó, Budapest, 2008.

A Budapesti Királyi Orvosegyesület jubiláris évkönyve 1837–1937. Szerk.: SALACZ PÁL. Budapest, 1937.

DR. VÁMOSNÉ DR. VIGYÁZÓ LILLY et al.: *Kromatográfia*; Szerk.: DR. VÁMOS ENDRE, Budapest, Műszaki Kiadó, 1959.

DR. VÁMOSNÉ DR. VIGYÁZÓ LILLY: *Generációk szakácskönyve*. Családi receptgyűjtemény. Budapest, l'Harmattan, 2007.

Vigyázó Gyula nekrológia. in: Orvosi Hetilap, 1951. 92.évf. 43. sz. 1412.

Magyarország gyógyintézeteinek évkönyve 1934. 221–223.

DR. VIGYÁZÓ GYULA: A vérátömlesztés indiciói. Végezheti e és hogyan a gyakorló orvos, in: Orvosi Hetilap, 1931. 75. évf. 32.sz. 127–129.

DR. VIGYÁZÓ GYULA: *A vérátömlesztés és gyakorlati alkalmazása*. (Előadás) Megjelent: Therápia, 1937. 14. évf. 2.sz. 25–34.

Néhány gondolat folyamatosságról és megszakítottságról a II. világháború utáni magyar történettudományban

Prof. Dr. habil. Pók Attila CSc

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet
pok.attila@btk.mta.hu

DOI 10.23716/TT0.21.2017.06

Absztrakt:

Az előadás arra a kérdésre keres választ, hogy a magyar történettudomány második világháború utáni történetében a politikai fordulatok milyen mértékben befolyásolták a szaktudomány intézményhálózatának, személyi állományának, kérdésfeltevéseinek, nemzetközi szakmai és magyar társadalmi visszhangjának alakulását. Az előzmények rövid áttekintése után 1949-et jelöli meg a „fordulat” évének. A függetlenségi törekvések és az osztályharc, az „elnyomott osztályok” történetének előtérbe állítása sematikus propagandaművek mellett máig értékesnek tartott eredményeket hozott a parasztság történetének kutatásában és lehetővé tette a magyar kapitalizmus története feltárásának megkezdését. Az erre épülő gazdaságtörténeti iskola hozott az 1960-as évek közepétől kezdődően nemzetközi elismertséget a magyar történettudomány számára. A politikatörténeti kutatásokat sajátos módon az a politikai értékelés lendítette előre, amely a „reakciós nacionalizmus” szerepét emelte ki az 1956-os „ellenforradalom” okai között. A politikus-történész Molnár Erik nevével fémjelzett vita során a nemzeti függetlenségi törekvések és az osztályküzdelmek viszonyát vizsgálva számos értékálló elemzés készült, többek között a Habsburg-magyar viszonyról és Erdély történetéről. Inspirálóan hatottak a különböző szintézisek munkálatai is. Az előadás fő tézise az, hogy az 1945–2016 közötti időszak politikai fejleményei jelentősen befolyásolták, de nem meghatározóan, hanem saját hagyományaival együtt formálták a magyar történettudományt.

Kulcsszavak: magyar történettudomány, politika és tudomány, Vámos Éva
Keywords: Hungarian historiography, politics and scholarship, Éva Vámos

Vámos Évával 1968-ban ismerkedtem meg, együtt kezdtük tanulmányainkat az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem-angol

szakán. 1968 kritikus év a II. világháború utáni történelemben: generációnk gondolkodását meghatározó eseményei a diákmozgalmak Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban, a prágai tavasz ígérete, majd az augusztusi kiábrándulás, a Varsói Szerződés csapatainak bevonulása a szocializmus egy új modelljével próbálkozó országba. Április 4.-én lett merénylet áldozata Martin Luther King, a Nobel-békedíjas amerikai polgárjogi harcos. Október 31-én Johnson elnök bejelenti, hogy az Egyesült Államok Vietnam egész területén megszünteti a bombázásokat és néhány nap múlva a republikánus Nixont választják amerikai elnökké.

Magyarországon sem a pangás éve ez az esztendő, megindul az új gazdasági mechanizmus, viták folynak a csehszlovákiai helyzetről, nem sokkal a bevonulás előtt kezdik játszani a mozik Kovács András új filmjét, amelynek címe oly sokat mond a léghőrről: Falak.

Egyik első egyetemi élményünk az volt, hogy intenzív eszmecserek zajlanak a demokrácia korlátairól és lehetőségeiről. A generációnkhoz tartozó Földes György mai visszatekintése szerint az ország az Új Gazdasági Mechanizmussal a piacgazdasági rendszerbe próbált beilleszkedni. Szerinte az országban 1968-ban ért csúcspontjára a desztalinizációs folyamat, ekkor volt nálunk a hatalomnak legnagyobb a kritikai tűrőképessége, és ekkorra szerezte vissza az ország nemzeti önbecsülését. Fiatalabb kollégáink inkább a korlátokat emelik ki 1968-ra emlékezve.

Az Évánál öt évvel fiatalabb Juhász József szerint a Szovjetunió nem engedhette meg sem a jugoszláv, sem a csehszlovák, sem a magyar „alternatív szocialista” kísérleteket, mert ezzel saját legitimitását kérdőjelezte volna meg. Az 1978-ban született Mitrovits Miklós a lengyel 1968-ból azt emeli ki, hogy a márciusi diáktüntetések leverése, az ellenvélemények elfojtása után a lengyelek nem hittek többé abban, hogy a szocialista rendszer belülről megreformálható. Mitrovits nemzedéktársa, Bartha Eszter úgy véli, hogy 1968 egyedülálló lehetősége lett volna a baloldalnak, hogy átértékelje önmagát, ez azonban nem történt meg, ezért nem volt esélye sem arra, hogy az 1989-es rendszerváltozásokban előremutató szerepet játsszon.¹

¹ <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=20560>

1. ábra: Előadás az ELTE tanácstermében (1974. április)

Évfolyam- és csoporttársainkkal sokat vitatkoztunk egyetemi éveink során és azt követően is arról, hogy mik a szocialista rendszer megújulásának, az „emberarcú szocializmus”² kibontakozásának lehetőségei általában és Magyarországon 1956 és 1968 tapasztalatai alapján. Szembesülnünk kellett (leginkább azoknak, akik tudományos, oktatói, népművelési pályára készültek, majd ezeken a területeken is helyezkedtek el) a mindenkori tágabb horizontú, cselekedni akaró és képes pályakezdekők dilemmájával. A meglévő intézményekbe, kutatási hagyományokba beépülve kezdünk dolgozni vagy az egyetemi évek felelősség nélküli szabad gondolkodását folytatva inkább az újat keressük, járatlanabb utakon induljunk, próbáljuk minél tágabbra nyitni horizontunkat, döntsünk le minél több ideológiai és megszokás szülte korlátot. A korlát persze a szakadékba zuhanástól is védhet, de ezt nem mindig érzékeljük. Vámos Éva munkássága kapcsán, pályája formálódásából kiindulva, e dilemmáról közös szakmánk, a történettudomány perspektívájából vázolok fel, rá emlékezve, néhány gondolatot. Mit is jelent a folyamatosság és a megszakítottság szakmánk huszadik századi magyarországi történetében?

² A fogalmat általában KAREL KOSIK csehül 1963-ban, angolul 1976-ban, magyarul 1967-ben megjelent *A konkrét dialektikája* című műve nyomán kezdték használni. A problémakörrel ld. RÉV ISTVÁN: *Retrotópia. A kritikai gondolkodás primitív fordulata.* <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/98/12/08rev.htm> (letöltés időponja: 2017. május 6.)

A pályakezdő történész lehetőségei

Éva szakmai karrierje egyenes ívű az 1970-es évek közepe-végétől haláláig, kibontakozását természetesen befolyásolták a politikai átalakulások és leginkább az azok következtében szakmánk intézményhálózatában és a nemzetközi kapcsolatok lehetőségeiben lezajlott változások, de ez csak az egyik tényező volt, meghatározóak a szakma hagyományai és normái voltak. A szakmánk történetét vizsgáló kutató számára érdekes kérdés, hogy ez tipikus vagy atipikus jelenség a magyar történettudomány történetében? Tézisem az, hogy az egész magyar II. világháború utáni történettudománynak van egy olyan, meghatározó (bár kétségtelenül nem kizárólagos) vonulata, amely a drámai politikai változások ellenére minőségében és nyitottságában a nemzetközi main stream-ekhez való viszonyában a folyamatosságot képviseli és Éva életműve ide sorolható.

A tézisemet támogató érvelés kiindulópontja egy friss historiográfiai szintézis³, amely szerint a II. világháború utáni nemzetközi (tehát nem pusztán a szovjet blokkon belüli) történettudomány egyik fő paradigmája a marxizmus. Generációnk tapasztalata hasonló: pályánk kezdetén, akár vitattuk, akár elfogadtuk a marxista történetfelfogást, világnézetileg és történettudományi szempontból is a marxizmus nehezen megkerülhető viszonyítási pont volt.⁴ Marxizmusértékelésünk egy lehetséges szempontjaként érvelhettünk azzal, hogy az igazán megírásra és elolvasásra érdemes történetírói mű korával párbeszédet folytatva születik. Lepold von Ranketől Ferdinand Braudelig, Szűcs Jenőig, Jerzy Topolski-ig, Edward Said-ig, Christopher Hill-ig, E.P.Thompson-ig, Eric Hobsbawm-ig, Hayden Whiteig (és hosszan folytathatnánk a sort) a valóban eredeti gondolkodású, kreatív történészek mindig saját koruk hajtóerőinek megértésére törekedtek, olyan kérdéseket formáltak, amelyek jelenük számára éppoly relevánsak, mint amennyire lényegesek a múlt megértése szempontjából. Az ilyen történészek szakmánk kiválóságaiként és közéleti személyiségekként is a jelen dilemmáira a közeli vagy régmúlt korokban találtak választ. Ha kiindulópontot keresünk ahhoz a szinte megoldhatatlannak látszó feladathoz,

³ LYNN HUNT: *Writing History in the Global Era*. Norton, 2014.

⁴ Ld.: BENDA GYULA–HAMBURGER MIHÁLY: *Marx a negyedik évtizedben*. Szerk. KOVÁCS ANDRÁS. Szamizdat kiadás, Budapest, 1977. E tanulmány elkészítése során a LUGOSI ANDRÁS jegyzeteivel ellátott részletet használtam, in: *Sic itur ad astra* 64. (2015), 41–52.

hogy röviden tekintsük át a marxizmus hatását a közép-kelet európai történetírásra, akkor talán az ilyen kérdések elemzéséből a legcélszerűbb kiindulnunk. Milyen kérdéseket tettek fel a marxista történészek egyes generációi és válaszaik mennyire voltak relevánsak kortársaik számára, illetve mennyire relevánsak még ma, a 21. század második évtizedében is? A vonatkozó irodalom gyakran minősíti a marxista történetírást történeti érveket használó kommunista propagandának, de a témakörben csak felületesen is tájékozódva számos példát hozhatunk fel arra, hogy a magukat büszkén marxistának valló történészek nemegyszer kerültek konfliktusba kommunista ideológusokkal, pártvezetőkkel.

A marxista történészek, pontosabban történészek és történeti kérdésekkel is szakszerűen foglalkozó szocialista politikusok első generációja az 1870-es-80-as évek fordulóján született (például Szabó Ervin, Kunfi Zsigmond, Constantinu Dobrogeanu-Gherea, Bohumir Smeral, Ludwik Krzywickii), számukra koruk nagy kihívásai a szociáldemokrácia és a keresztényszocializmus kibontakozása, a berlini kongresszust követő, a gyarmatbirodalmak kiterjesztésével szorosan összefüggő nemzetközi politikai konfliktusok értelmezése. Ez az első generáció úgy gondolta, hogy a történelmi materializmus az univerzális eszköz a történelem hajtóerőinek megértéséhez. Az 1900 körül született második generáció (például Jürgen Kuczinsky, Ernst Engelberg, Molnár Erik) számára az első világháború okainak és következményeinek megértése volt a fő feladat, az 1920–1930 között születettek harmadik generációja (például Pach Zsigmond Pál, Berend T. Iván, Jemnitz János, Niederhauser Emil, Ránki György, Andrzej Felixs Grabski, Jerzy Topolski) Sztálin és Hitler Európáját próbálta értelmezni. A II. világháború idején vagy az azt követő években világra jöttek (például Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Izsák Lajos Gergely, Hans Schleier, Krausz Tamás, Slavoj Zizek) azt kutatták, kutatják, hogy volt-e reális esélye az „emberarcú szocializmusnak”. E két generáció számára különösen fontos volt a már Leopold von Ranke is foglalkoztatott kérdéskör, a nagyhatalmak egymás közötti kapcsolatrendszere, igen gazdag a nagy földrajzi felfedezések és a gyarmatosítás regionálisan eltérő következményeit elemző irodalom, sokan hasonlították össze az államirányítás, a társadalmi struktúrák, a gazdasági fejlődés tendenciái, a kulturális irányzatok, a vallások és egyházak terjedésének keleti és nyugati

formáit.⁵ A huszadik századi közép- és keleteurópai marxista történészek számára azonban ez korántsem csak kutatási feladat volt, hanem saját helyzetük, szakmai, politikai, emberi problémáik eredendő forrásainak keresése. A 16–17. századi agrártörténet kutatása a hidegháborús világ nagy kérdéséhez kereste a magyarázatot: az oszmán-török és a Habsburg-birodalom közé szorult kárpát-medencei társadalmaknak volt-e valaha esélye a független döntésekre? Mennyire határozták meg évszázadokra terjedően a régió történetét a második jobbágyság fogalmában összegezhető gazdasági-társadalmi jelenségek, van-e tényleges történeti tartalma vagy ellenkezőleg pusztán politikai propagandát rejt az elkanyarodás fogalma? Csak az orosz imperializmus hagyományaira és a hidegháború logikájára épülő szovjet expanzió ítélte halálra a nyugati vagy nyugatias törekvéseket vagy mélyebb, strukturális különbségek határolják el egymástól Európa régióit? A legfiatalabbak (például Balázs Eszter, Konok Péter) pedig azt szeretnék feltárni, hogy a rendszerváltás után, a volt szovjet blokk társadalmi számára valóban csak a globális kapitalizmus rendjébe történő betagozódás-e az egyetlen opció.

A szovjet imperialista birodalomépítés az Elbától Vlagyivosztokig és a Balti tengertől az Adriai és Fekete tengerig hatalmas politikai támogatást nyújtott a marxista-leninista (nem egyszer sztálinista) történetiszemlélet és az ilyen szemléletű munkák készítését elősegítő intézményrendszer kialakítása számára. Ennek ellenére a brosúra-propaganda soktonnányi értéktelen kiadványa mellett számos mai, nem-marxista normák szerint is értékes munka került ki ezekből a kommunista pártok ideológiai irányítása mellett termelő műhelyekből. A marxista történetiszemlélet a nemzeti határokon felülemelkedve próbálta, próbálja értelmezni a globális gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális folyamatokat egy a nyugat-európai fejlődés fő vonalát zsinórmértéknek tekintő felfogás jegyében. Bármennyire is torznak tűnik ez mai szemszögből, az első generáció marxista történészeinek tapasztalatai szempontjából ez teljes mértékben legitim megközelítésnek tűnt. A globális változások hajtóerejét ugyanis Nyugat-Európa adta, az osztályfogalom pedig kiváló analitikus eszköznnek tűnt a modernizációs folyamatok értelmezéséhez. A gazdasági tényezőknek a politikai cselekvést

⁵ LARRY WOLF: *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford University Press, Stanford (California), 1994. MARIA TODOROVA: *Imagining the Balkans*. Oxford University Press, Oxford, 2000.

meghatározó szerepe nyilvánvalónak látszott a marxista történészek számára az imperializmus korában, sőt a további generációk kérdéseinek szempontjából is.⁶

Ahogy a szovjet blokk eltűnt a politikai térképekről, ugyanúgy maradt kevés nyoma a marxizmusnak a régió mai intellektuális atlaszán. A historiográfusnak azonban kötelessége e hagyomány értékeinek és kudarcosságának mérlegelése.

A magyar történettudomány intézményhálózatának változásai

A második világháború utáni egyetemes és magyarországi politikai fordulatok alapjaiban rendezték át a magyar történettudomány intézményhálózatát, személyi állományát, kérdésfeltevéseit, nemzetközi szakmai és magyar társadalmi visszhangjának alakulását. Hatalmas rombolást láthatunk: paradox módon azon a területen is, ahol a marxista szemlélethez illeszthetőek lettek volna kutatások: a társadalom-, település-, gazdaság- technikatörténet területén. Domanovszky Sándor, Hajnal István, Hóman Bálint, Mályusz Elemér generációját és az őket követő tanítványi csoportot (pl. Benda Kálmán, Györfly György, Kosáry Domokos, Makkai László, Wellmann Imre) tapasztalt kommunista ideológusok és az új világért kegyetlenül lelkesedő fiatal kommunisták szorítják ki a szakmából. 1956 után, az 1960-as évek elején, a hidegháborús feszültség enyhülését követően azonban új korszak kezdődik szakmánk hazai történetében. Kronológiai mérföldkövek itt a magyar szereplések az 1960-as és 1965-ös történész világtalálkozásokon⁷, a kiegészítés 100. évfordulójához kapcsolódó rendezvények⁸ és kiadványok, a mátrafüredi felvilágosodás konferenciák⁹

⁶ E gondolatmenet *A marxizmus a posztkommunista közép-európai történetírásokban* című tanulmányomra épül in: *Történelmi Szemle* LVII (2015)3: 471–485.

⁷ KARL DIETRICH ERDMANN: *Towards a Global Community of Historians*. The International Historical Congresses and the International Committee of Historical sciences, 1898–2000. Berghahn Books, New York-Oxford, 2005, 245–266.

⁸ HANÁK PÉTER: *1867 – európai térben és időben*. Válogatta, sajtó alárendezte és a bevezető tanulmányt írta: SOMOGYI ÉVA. *História*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2001.

⁹ KÓPECZI BÉLA: *Eszméék és emberek. A Mátrafüredi Felvilágosodás Konferenciák*. *Magyar Tudomány* 100 (új folyam 38.) 1993/1.

1971 és 1987 között.¹⁰ A függetlenségi törekvések és az osztályharc, az „elnyomott osztályok” történetének előtérbe állítása sematikus propagandaművek mellett máig értékesnek tartott eredményeket hozott a parasztság történetének kutatásában és lehetővé tette a magyar kapitalizmus története feltárásának megkezdését. Az erre épülő gazdaságtörténeti iskola hozott az 1960-as évek közepétől kezdődően nemzetközi elismertséget magyar történettudomány számára. Hatalmas szakadék tátongott azonban az agitációs és propaganda célú vulgármarxista és a tekintélyes szakmai műhelyekben született marxista szemléletű művek között. Így például a politikatörténeti kutatásokat sajátos módon az a politikai értékelés lendítette előre, amely a „reakciós nacionalizmus” szerepét emelte ki az 1956-os „ellenforradalom” okai között. A politikus-történész Molnár Erik nevével fémjelzett vita során a nemzeti függetlenségi törekvések és az osztályküzdelmek viszonyát vizsgálva számos értékálló elemzés készült, többek között a Habsburg-magyar viszonyról és Erdély történetéről az 1960-as években¹¹. Molnár Erik a magyar kommunista mozgalom jogi végzettségű, ügyvédként politikai perekben a két világháború között kommunistákat is védő, tekintélyes, befolyásos alakja volt. Számos egyéb, politikai funkciója mellett ő volt a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi intézetének igazgatója is 1949-től haláláig, 1966-ig. Az általa 1960 körül kezdeményezett vita kiindulópontja a 17. századi és 18. század eleji magyarországi Habsburg ellenes megmozdulások értékelése volt. Molnár szerint ezek a harcok osztálykonfliktusok voltak a magyar nemesi rendi mozgalmak és a Habsburgok centralizációs törekvései között, nem a magyarországi társadalom valamennyi rétegét mozgósító függetlenségi harcok. Értelmezése szerint a nemesség nacionalizmusa és a korszak népi patriotizmusa nem értékelhetőek a 19. században kibontakozó modern magyar nemzeti mozgalom és nemzettudat közvetlen előzményeiként. Ezek a kérdések a korszak legaktuálisabb napi politikai kérdéseire kapcsolódtak. Néhány évvel vagyunk az 1956-os magyarországi forradalom után, 1958. június 16.-án végezték ki a forradalom vezető

¹⁰ Ld. minderről összefoglalóan GLATZ FERENC: *Történettudomány a megszállt országban, 1945–1990.* című 1991-ben készült írását. In: GLATZ FERENC: *Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Székfi, Hóman, Hajnal.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, 842–862.

¹¹ A vita legfrissebb elemzése: LACKÓ MIKLÓS: *Molnár Erik és az 60-as évek történész vitája.* Századok 2008/6

személyiségét, Nagy Imrét, aki dogmatikus marxistából vált a nemzeti szabadságmozgalom irányítójává, 1959-ben tette közzé a Magyar Szocialista Munkáspárt téziseit a „burzsoá nacionalizmus” megbélyegzéséről és a szocialista patriotizmus jellemzőiről, 1960 tavaszán az MTA Történettudományi Intézetében nagy konferencia foglalkozott a nacionalizmus történelmi gyökereivel. Molnár és követői azt hangoztatták, hogy a legtöbb magyar marxista történész a társadalmi osztályoktól és koroktól elválasztva vizsgálta a magyar nemzetfogalom keletkezését. Szerinte a natio és patria fogalmai nem foglalták magukba valamennyi társadalmi osztály érdekeit, csak a mindenkori kizsákmányoló uralkodó osztályokat szolgálták. Mindezek a lehető legortodoxabb dogmatikus marxista nézetek voltak és könnyen értelmezhetőek úgy, mint a történész akadémikus hozzájárulása az 1956-os „ellenforradalom” hivatalosan meghatározott okai között szereplő reakciós nacionalizmus elleni küzdelemhez. Mégis, az adott helyen és időpontban e nézetek történetpolitikai funkciója más volt, igen komoly kutatási projektek indultak meg e vita következményeként a nép, nemzet haza, függetlenség fogalmak egyes korokhoz fűződő tartalmairól. Sőt, ennél tágabb körre kiterjedő diskurzusok indíttatása is itt található, az 1960-as – 70-es évek fordulóján meghonosodó terminológiával élve, „szociologizáló-realista”, a nemzeti szempontokat nem meghatározónak tekintő és a „romantikus-forradalmi-dogmatikus-nacionalista” irányzatok képviselői között. A „szociológiai” értelmezés a politikai és ideológiai fejlemények gazdasági- társadalmi alapjait igen sok újonnan feltárt forrás alapján vizsgálta, a „romantikus” tábor¹² a vita súlypontját a 19. és 20. század története és a történelem „szubjektív tényezői”, jeles történelmi személyiségek fontos fordulópontok idején tanúsított helyes és helytelen magatartása, döntései felé próbálta áthelyezni. A „romantikusok” a progresszív, előremutató, a hazát és haladást egyidejűleg sikeresen szolgáló politikai harcok példamutatását hangsúlyozták, a szociológiai szemlélet pedig a kudarcok, tragédiák okainak keresését minősítette a fő szakmai feladatnak. Inspirálóan hatottak a különböző szintézisek munkálatai is.

¹² Az álláspontok kifejtésére ld.: *Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, (Értekezések a történeti tudományok köréből, 55).

Történészgenerációk

Az 1970-es, 80-as években legalább négy generációhoz tartozó és igen különböző irányultságú történészek munkájának eredményeként az ázsiai termelési módtól az ókori keleten át a klasszikus görög és római történelemben, a népvándorláskori kutatásokban, középkori és koraujkori társadalom- és gazdaságtörténetben, a nemesség, általában az elitek, a parasztság, a munkásság, a kapitalista időszak gazdaságtörténete, a polgárosodás folyamatának vizsgálata során, a nemzeti identitások, nemzeti mozgalmak történetéig igen sok területen kapcsolódott a magyar történettudomány szakmánk fő nemzetközi tendenciáihoz.

A négy generációra vonatkozóan csak néhány nevet említek itt utalásszerűen: Mályusz Elemér (1898–1989), Wellmann Imre (1909–1994), Benda Kálmán (1913–1994), Hahn István (1913–1984), Kosáry Domokos (1913–2007), Makkai László (1914–1989), H. Balázs Éva (1915–2006), Pach Zsigmond Pál (1919–2001), Hanák Péter (1921–1997), Niederhauser Emil (1923–2010), Szűcs Jenő (1928–1988), Berend T. Iván (1930–), Diószegi István (1930–) Ránki György (1930–1988), Engel Pál (1938–2001), Komoróczy Géza (1938–) Glatz Ferenc (1941–), Szakály Ferenc (1942–1999), Benda Gyula (1943–2005), Kövér György (1949–) Klaniczay Gábor (1950–), Faragó Tamás (1950–), Gyáni Gábor (1950–), Romsics Ignác (1951–)¹³. 1982-ben a gazdaságtörténészek, 1987-ben a felvilágosodás kutatói tartottak világkongresszust Budapesten, magyar-angol, magyar-francia, magyar-nyugatnémet történész vegyes bizottságok ülészetek rendszeresen és a kötelességszerűen működő magyar-szovjet, magyar-lengyel, magyar-csehszlovák, magyar-NDK történész vegyes bizottságok munkája sem szorítkozott mindig a protokollra és marxista frázisok ismételtetésére.

Egyre több terület kutatói értékelték és hasznosították a „polgári”¹⁴ történettudomány eredményeit, és általában is megindult a jobb híján

¹³ A korszak magyar történettudományának legfrissebb kritikai értékelésére ld. ROMSICS IGNÁC: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011, 356–480. ERŐS VILMOS: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Budapest, Ráció Kiadó, 2015, 377–406.

¹⁴ Erre a legjobb példa a Gondolat Kiadó *Történetírók Tára* című sorozata, amelyet 1978 és 1986 között GLATZ FERENC szerkesztett. 1945 óta e sorozat keretében váltak először könnyen hozzáférhetővé többek között DOMANOVSKY SÁNDOR, HORVÁTH MIHÁLY, MARCZALI HENRIK, SZEKFŰ GYULA egyes írásai. Elsősorban a sorozatszerkesztőnek köszönhető Hajnal István munkásságának beépítése a magyar – és európai –

„polgári” hagyománynak nevezett nem marxista szakmai teljesítmény ideológián felülemelkedő értékelése.

„Hol húzódnak Európa belső határai?”

A sokirányú munka valamennyi ága igen eltérő formákban megítélésem szerint egy nagy alapkérdésre vonatkozó válaszok keresésében összegezhető, amit a legfrappánsabban egy nyúlfarknyi mondatban SZÜCS JENŐ összegzett híres esszéjének nyitó gondolataként: „*Hol húzódnak Európa belső határai?*”¹⁵ Mik a közép- és kelet európai elmaradottság okai, a szovjet imperializmuson kívül melyek a szovjet blokk kialakulásának mélyebb történeti gyökerei? Milyen sikeresnek és sikertelennek minősíthető gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális modelleket választanak el egymástól ezek a határok?

Arról van szó ugyanis, hogy elfogadjuk-e: a mindenkori történelmi teljesítmény mércéje az amerikai és francia politikai valamint a brit ipari forradalom keretei által megszabott fejlődési modell és az ettől eltérés eleve kudarcot jelent vagy pedig ellenkező a helyzet. Sokkal inkább számos, hierarchiába nem sorolható modell létezik és az igazi nagy katasztrófákat éppen azok a kísérletek okozták, amelyek a „nyugati” modellt rá akarták kényszeríteni a „keleti” társadalmakra.

E kérdések boncolgatása persze korántsem a közép-kelet-európai történések kizárólagos kutatási területe, sőt az utóbbi évtizedekben globális perspektívában a világ történettudományának egyik meghatározó vonulata lett.¹⁶

történettudomány örökségébe. Vonatkozó írásai in: GLATZ FERENC: *Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, 706–837. A historiográfiai hagyományok megőrzésében igen fontos a GLATZ FERENCnél fiatalabb kollégák közül DÉNES IVÁN ZOLTÁN, GAZDA ISTVÁN, a még fiatalabbak közül ERŐS VILMOS munkássága.

¹⁵ *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Történelmi Szemle, 1981. 3. sz., önálló kötetben: Bp., 1983. Első idegen nyelvű megjelenése: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae T. 29, No. 2/4 (1983), 131–184. A széles körű nemzetközi elismertséget elsősorban a francia fordítás hozta meg: *Les trois Europes*. FERNAND BRAUDEL előszavával, Párizs, L’Harmattan, Domaines danubiens sorozat, 1985.

¹⁶ GYAN PRAKASH: *Postcolonial Criticism and History: Subaltern Studies*. In: AXEL SCHNEIDER and DANIEL WOOLF (volume editors): *The Oxford History of Historical Writing*. Volume 5. Historical Writing since 1945. Oxford, Oxford University Press, 2011, 74–92.

A magyar műszaki és természettudományok teljesítményének megismertetése

E problémakör vizsgálata a magyar történettudományban és történeti gondolkodásban átnyúlik a rendszerváltás politikai határvonalán, a magyar természet- és műszaki tudományok teljesítményének megismertetése és elismertetése a világgal adja más pályatársak mellett Vámos Éva munkásságának gerincét is.

A szerencsére nem kiszámú magyar tudomány- és technikatörténész kollégájához hasonlóan az ő nemzetközileg elismert kutatási eredményei sem tagadják, hanem tovább építik a nagy hagyományú magyar művelődéstörténeti kutatásokat.¹⁷ Vámos Éva a historiográfiai hagyományokra építve, azokat ismerve és elismerve dolgozott, de ugyanakkor egyértelműen korának gyermeke volt mind kérdésfeltevéseiben mind tudományszervezési módszereiben. Szüntelenül készült valamire, szüntelenül figyelte környezete minden rezdülését, szüntelenül kereste a tennivalókat és ebben a turbulens világban érezte jól magát. Akkor volt elemében, ha tornyosultak körülötte a feladatok, legtöbb nemzedéktársunktól eltérően sohasem háritotta, hanem inkább kikövetelte magának a munkát. Hiába volt több mint tíz éven át egy igen tekintélyes intézmény főigazgatója, sohasem tudott igazán főnökké válni, nem tudott elszakadni a kisebb-nagyobb ügyek emberi vonatkozásaitól, nem tudott parancsolni, viszont annál inkább érezte át mások problémáit.

Olyan kutatási területen működött, amelyen csak jó néhány évtizedes, sokirányú tapasztalatok alapján lehet megkérdőjelezhetetlen nemzetközi tekintélyt szerezni. Otthon volt számos természettudomány (leginkább a kémia) és műszaki tudomány szakmai kérdéseiben s otthon volt a természet- és műszaki tudományok modern kori társadalomtörténetében. Igen széles horizontú kutató volt, egyszerre rendelkezett a szintetizálás és az analitikus elmélyülés ritkán együtt járó képességeivel. Nem a személyes sikert hozó nagymonográfiák, hanem a sokszereplős projektek fegyelmezett rendű, szisztematikus megvalósításának koordinálása volt fő műfaja. Hatalmas magyarországi és nemzetközi kapcsolatrendszert működtetett nem

¹⁷ GAZDA ISTVÁN: Tudománytörténet a magyar művelődéstörténetet összegző nagyobb művekben. In: Mérföldkövek a magyar művelődéstörténet-írásban. Szerkesztette: MONOK ISTVÁN, Budapest-Eger, Kossuth Kiadó-Eszterházy Károly Főiskola, 2015.
http://real.mtak.hu/31061/1/Merfoldkovek_081_096_old_07_Gazda_IstvanCimnegyed_tartalom_u.pdf

önmagáért, hanem tényleges alap kutatások folytatásának menedzselésére. A magyar tudománytörténet *Endrei Walter, Szabadváry Ferenc, Vekerdi László, Schultheisz Emil, Gazda István* munkásságához illeszkedő életművét teremtette meg, munkássága nélkül ma sokkal kevesebbet tudnánk a 19–21. századi közép-kelet európai modernizáció gazdasági, műszaki és társadalomtörténeti tényezőiről, a 19–20. századi magyar-német tudományos-műszaki kapcsolatokról, a nők szerepéről a természettudományok és a technika történetében a 19–20. századi Magyarországon, nélküle az elmúlt harminc évben nem találkoztak volna a magyarországi tudomány- és technikatörténészek éves konferenciákon, nem rendezhette volna Magyarország a 2009. évi Tudomány- és Technikatörténeti világtudományi kongresszust.

Fájóan korán lezárult életműve példa arra, hogy az 1945–2016 közötti időszak politikai fejleményei jelentősen befolyásolták, de nem meghatározóan, hanem saját hagyományaival együtt formálták a magyar történettudományt.

Continuities and Discontinuities in Hungarian Historical Scholarship after World War Two

Abstract:

By trying to put Éva Vámos' oeuvre into the context of Hungarian historical scholarship, this paper addresses continuities and discontinuities in the history of post World War Two Hungarian historiography. It gives a very short survey of the impact of political developments on the contents and institutions of Hungarian historical writing during this period. It argues that the communist-Marxist focus of research on struggles for independence and on class struggles, on the history of the "oppressed classes" produced not only worthless propaganda works but serious publications as well, among others concerning agrarian history and the beginnings of Hungarian capitalism. From the middle of the 1960s on the results of the Hungarian economic history school brought about international recognition for a number of Hungarian historians. Strangely enough, research into political history got an impetus from the political evaluation of the causes of the 1956 "counterrevolution".

During a series of exchanges initiated by an influential politician and historian, head of the Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, Erik Molnár

numerous valuable books and articles were published on the relations between the Habsburgs and Hungary, on the political history of Transylvania and other issues of early modern and modern Hungarian political history. The main thesis of the paper is that although the political events of the period between 1945 and 2016 had a major impact on Hungarian historical writing that was shaped just as much or even more by the international main stream of historiography and respective Hungarian traditions.

Források és irodalom:

BENDA GY. –HAMBURGER M.: Marx a negyedik évtizedben. Szerk. KOVÁCS A. Budapest, Szamizdat kiadás, 1977.

ERDMANN, K. D.: Towards a Global Community of Historians. The International Historical Congresses and the International Committee of Historical Sciences, 1898–2000. Berghahn Books, New York–Oxford, 2005.

GAZDA I.: Tudománytörténet a magyar művelődéstörténetet összegző nagyobb művekben. In: Mérföldkövek a magyar művelődéstörténet-írásban. Szerkesztette: MONOK ISTVÁN, Budapest-Eger, Kossuth Kiadó - Eszterházy Károly Főiskola, 2015

http://real.mtak.hu/31061/1/Merfoldkovek_081_096_old_07_Gazda_Istvan

GLATZ FERENC: Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal. Kossuth Kiadó, Budapest, 2016. 842–862.

HANÁK PÉTER: *1867 – európai térben és időben*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta SOMOGYI ÉVA. História, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2001.

<http://mult-kor.hu/cikk.php?id=20560>

HUNT, L.: *Writing History in the Global Era*. New York-London, Norton, 2014.

KOSIK, K.: *A konkrét dialektikája*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1967.

KÖPECZI B.: *Eszmék és emberek*. A Mátrafüredi Felvilágosodás Konferenciák. Magyar Tudomány 100 (új folyam 38.) 1993/1

LACKÓ, M.: Molnár Erik és a 60-as évek történész vitája. Századok 2008/6/1483–1499.

Értékmegőrzés, innováció, múzeum. Vámos Éva munkásságáról a múzeumügyben

Dr. Deme Péter

A Pulszky Társaság elnöke – Magyar Múzeumi Egyesület
petedem@gmail.com

DOI 10.23716/TT0.21.2017.07

Absztrakt:

Az előadó közel ötven éven át aránylag közelről kísérte figyelemmel Vámos Éva szakmai pályafutását, elsősorban múzeumi területen. Tevékenységük e téren olykor közel került, sőt, össze is fonódott. Mindketten szerepet játszottak a muzeális intézmények munkájában, feladataik felfogásában, értelmezésében főleg az 1989–90 után bekövetkezett jelentős változások idején. Vámos Éva életére és pályafutására talán a legjellemzőbb a hűség: az Országos Műszaki Múzeum, majd a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum volt egyetlen munkahelye. Eközben és emellett aktív, lelkes, kezdeményező tagja volt a hazai és a nemzetközi múzeumi közösségnek. Az előadás mindezeket kísérli meg röviden bemutatni.

Kulcsszavak: múzeumok, változások, innováció, múzeumi menedzsment.

Keywords: museums, changes, innovation, museum management

Tisztelt Tudományos Emlékezés! Kedves Kollégák! Kedves Lilly néni!*

Két okból vállaltam ezt a nem könnyű feladatot és témát. Egyrészt az Ő barátsága és az iránta érzett tisztelet sarkallt erre, másrészt, megvallom, az a tény, hogy 1990 óta aktívan, választmányi tagként, alelnökként, ügyvezető elnökként, 2011 óta pedig elnökként dolgozom a Pulszky Társaság-Magyar Múzeumi Egyesületben, amelynek sok irányba mutató érdeklődése és aktivitása mellett, Ő is mindvégig tagja volt. Abban a reményben, hogy megbocsátják, ha előadásomat szubjektíven kezdem, elsőként arra emlékszem vissza, hogy 1968 szeptemberében találkoztunk először Vámos

* Elhangzott a *Hagyomány, értékmegőrzés és innováció a tudományban* című anketon 2017. február 16-án.

Évával az ELTE Bölcsészkarának akkori épületében, persze további néhány friss egyetemista társammal (köztük az itt jelenlévő és ugyancsak előadó Pók Attilával és Entz Gézával), akikkel abban az évben, lassan negyvennyolc és fél éve, együtt kezdtük a történelem-angol szakot.

Öt évig jártunk együtt. A tízfős csoportban — ahogy később az életutakból is kiderült — voltak angol-történelem szakosok és voltunk történelem-angol szakosok. Éva meg mindkettő volt, mintegy a híd szerepét játszotta közöttünk. Az egyetem után is, szinte élete végéig, Ő igyekezett a volt csoporttársak rendszeres találkozóit évente-kétévente összehozni, ilyenkor édesanyjával együtt gasztronómiai és szellemi jóltartásunkról egyaránt gondoskodva.

1973-ban, végzés után ő rögtön az Országos Műszaki Múzeumba került, s ez maradt első munkahelye haláláig. Végigjárta a ranglétrát, s tíz évig főigazgatóként vezette is az intézményt. Jómagam 1987-ben kerültem a múzeumok világába, s attól kezdve közelebből tapasztalhattam meg soha meg nem álló, mindig tenni akaró és szelíden harcos mivoltát.

Az alábbiakban tehát nem a tudósról, a tudománytörténészről, a tudományszervezőről, a habilitált egyetemi tanárról, az intézményvezetőről kívánok szólni, annál is inkább, mert ez irányú tevékenységének csak kis szeleteit láthattam. Arról lesz szó, ami ebben a körben talán új információt is tartalmaz, hogy az elmúlt közel harminc évben miért és hogyan változott meg a magyar múzeumok, muzeális intézmények világa, társadalmi szerepe, s ebben a folyamatban hol helyezhető el, milyen szerepet játszott Vámos Éva.

Kicsit talán méltatlan is lesz ez a szereplés az Ő emlékéhez, mert nem igazán tudományos, mindössze két forrásmegjelölő jegyzet van benne. Elsősorban az emlékezetemre támaszkodom, amely tagadhatatlanul és természetesen szubjektív.

A múzeum a kultúra temploma

Az 1980-as évek második feléig a magyarországi muzeális intézményekben dolgozók többségére az a gondolkodásmód volt jellemző, amely szerint a múzeum a kultúra temploma, ahol ennek megfelelően kell viselkedni, a társadalomnak és az azt képviselő államnak pedig természetszerű kötelessége megfelelő forrásokat biztosítani az itt folyó munkához. Akkor is az volt általában a vélemény, hogy a kultúra, s ezen

belül a muzeális intézmények finanszírozása rossz vagy romlik, maradékelven működik, s ez nem mehet így tovább. És akkor is rendeztek a kollégák nagy és kis kiállításokat, többnyire tudományosan megalapozva, sok információval, de kevés tekintettel azokra, akik felkeresték e tárlatokat. Ahogy később megfogalmaztuk: még ekkoriban is inkább tudományos dolgozat volt a kiállítás, mint látogatóbarát (hogy egy később megjelenő fogalmat használjak). A kilencvenes évek fordulóján, a ma különbözőképpen nevezett társadalmi változás folyamatában hamar meg kellett tapasztalnunk (azóta meg még jó néhányszor), hogy a kultúra finanszírozása valóban maradékelven működik, s ha alig marad költségvetési keret, akkor nem is nagyon kapnak az intézmények. És azt is meg kellett tapasztalniuk az e területen működőknek, hogy a rájuk vonatkozó, őket érintő döntések a fejük felett, az ő megkérdezésük nélkül, sőt, a szakmai szempontok részbeni vagy teljes figyelmen kívül hagyásával születnek meg.

Ez volt az egyik, talán fő indoka, annak a mozgolódásnak, amely már 1987-től írásban is tetten érhető volt a *Múzeumi Hírlevél*-ben, s amelynek nyomán 1990 májusában Pécsen megalakították a Magyar Múzeumok Szövetségét, majd decemberben megtartották a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület alapító közgyűlését.¹⁸ Előbbi az intézményeket képviselte volna, a valóságban az intézményvezetők szervezete volt, s a kilencvenes évek végére ki is lehelte a lelkét. Utóbbi egyéni tagságon alapult és alapul a mai napig, s a sok, nem feltétlenül pozitív változás közepette és ellenére ma is aktívan működik. Vámos Éva kezdettől, de legkésőbb 1992-től mindvégig aktív tagja volt a Pulszky Társaságnak.

Átalakulási folyamat

Az átalakulási folyamat során – talán még nagyobb megrázkódtatást okozva – az is világossá vált: nem tartható az a szakmán belül többségben lévő álláspont, hogy a múzeumok meg- és fenntartása a társadalom, és az állam természetes kötelezettsége. A fenntartók és a használók (széles körben

¹⁸ A kezdeteket gazdag anyaggal mutatja be az ÉRI ISTVÁN által szerkesztett és 1993-ban megjelent *Dokumentumok a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület létrejöttéről és 1991–1992. évi tevékenységéről* című, ma már ritkaságnak számító kiadvány. Ez képezte egyik alapját a társaság 25 éves történetét és tevékenységét a 2016. évi közgyűlésen röviden áttekintő elnöki előadásnak, amely itt olvasható: http://magyarmuzeumok.hu/tema/3264_25_eves_a_pulszky_tarsasag (letöltés időpontja: 2017. április 13.)

használt angol szóval a stakeholderek) számára igenis egyre inkább bizonyítani kellett a muzeális intézmények társadalmi, gazdasági és akár politikai fontosságát, hasznosságát, mert csak ebben az esetben volt esély arra, hogy akár az állam, akár az önkormányzatok a gyorsan romló gazdasági helyzetben hajlandók legyenek legalább az alaplátást finanszírozni, az állampolgárok pedig elfogadják, hogy többet kell fizetni a kiállítások megtekintéséért. Vagyis „a kultúra áru vagy nem áru” kérdése az előbbi irányba dőlt el, az intézményekre pedig egyre inkább szolgáltatóként tekintettek kívülről.

Érthető tehát, hogy az intézmények – és elsősorban a kisebbek, közülük is azok, amelyek már addig is tényleges részesei és közreműködői voltak az adott település kulturális és társadalmi életének – kezdték újragondolni és újrapozicionálni helyzetüket, átfogalmazni feladataikat, máshová tenni a hangsúlyokat. De az országos múzeumokban is mozgolódní kezdtek a fiatalabbak, a 40 év körüliek, többnyire középvezetők. Példaképpen: az akkoriban a szakterületen inkább csak megvetőleg emlegetett marketing megismerése érdekében a Pulszky Társaság közművelődési tagozata 1991-ben megszervezte az első múzeumi marketing tanfolyamot, ahol a résztvevők (köztük Vámos Éva is) a marketing eszközeivel ismerkedve keresték alkalmazásuk helyét és lehetőségeit a muzeális intézményekben.

Holland-magyar együttműködés a múzeumi menedzsment terén

A muzeális intézményrendszerben és a gondolkodásban, a társadalom igényeinek felfogásában és értelmezésében az ezredforduló idején végbement igen jelentős változások legfontosabb indikátora, eszköze azonban a holland-magyar együttműködés volt a múzeumi menedzsment terén. Ez azzal kezdődött, hogy 1992-ben holland-magyar múzeumi konferenciára került sor Noszvajon. A múzeumi terület felső- és középvezetőinek többsége előtt a kezdeményező holland fél több előadásban mutatta be az ottani múzeumi rendszer, évekkorábban kezdődött – és még évekig tartó, széles körű együttműködés és egyeztetés igénybevételel megvalósított – szakmai átszervezését és korszerűsítését. A biztosítékot az akkori múzeumvezetők számára az vágta ki, amikor a holland kollégák az állami múzeumuk „privatizálásáról” beszéltek. Többen közülük ott is hagyták a rendezvényt idő előtt. Azok, akik ott maradtunk, a másnap

folytatódó program keretében tisztáztuk, hogy amit a hollandok angolul „privatizációnak” neveztek, az azt jelentette, hogy az állami múzeumokat „kiszervezik” a közvetlen állami irányítás alól és programjuk kialakításába, gazdálkodásuk ellenőrzésébe jobban bevonják a társadalom, a közösség képviselőit.

1993 és 2001 között több mint két tucat programot szervezett a Pulszky Társaság, elsősorban e célból megalakított menedzsment tagozata, melynek Vámos Éva is aktív tagja volt. Részben látogatásokról volt szó Hollandia múzeumaiban, az ott folyó munka és jelentős szervezeti átalakítások, valamint a műtárgyvédelem eredményeinek tanulmányozása, részben pedig többnapos tanfolyamok, az újfajta közönségigények és a lehetőségek feltárásáról, korszerű vezetési módszerek elsajátításáról. Ennek részletes ismertetése nem lehet most feladatomban. Erről az érdeklődő hosszabb írást olvashat többek között a *Magyar Múzeumok* 1988. évi 1. és a 2002. évi 1. számában.¹⁹ Utóbbi a 2001 novemberében Budapesten rendezett kétnapos értékelő konferencián elhangzottakat foglalja össze.

Megtudhatjuk belőle: a kilenc évig tartó program során világossá váltak a magyar múzeumokat hátráltató strukturális problémák, a résztvevők pedig felismerték, fordulatra van szükség. A magyar múzeumokban vezetőként dolgozóknak és azzá válóknak el kell sajátítaniuk az új típusú vezetői ismereteket, képessé kell válniuk arra, hogy reagáljanak a piacgazdaság kihívásaira. A tanácskozáson az Országos Műszaki Múzeum főigazgatója, Vámos Éva is érdekes előadást tartott, mégpedig az ICOM (Múzeumok Nemzetközi Tanácsa) 2001 júliusában, Barcelonában rendezett közgyűléséről és konferenciájáról.

Ezzel az egész szakterületre közvetlen és közvetett hatást kifejtő együttműködéssel kapcsolatban még három tény emelek ki.

Az első: az 1993-ban Keszthelyen e témában megtartott első workshop résztvevői, majd a továbbiak szervezői, s az itt elsajátított ismeretek gyakorlati alkalmazói között ott volt, s aktív szerepet játszott Vámos Éva is. Több más kollégával együtt vallotta és vállalta, hogy ez a képzés, amely a résztvevők aktivitására alapozott, s új megközelítések lehetőségét tárta a résztvevők elé, szerepet játszott szakmai és intézményi előrehaladásában, vezetői működésében.

¹⁹ Ez megtalálható itt is: www.magymuzeumok.hu (letöltés 2017. április 13.)

A második: a tíz évet átölelő, döntő mértékben a holland fél által finanszírozott, itthon pedig a Pulszky Társaság által szervezett szakmai tapasztalatszerző látogatások és workshopok során összesen mintegy száz magyar kolléga, többségükben akkor 40 év körüliek vagy fiatalabbak, szerzett ezen az úton elméleti és gyakorlati tapasztalatokat a múzeum mint intézmény vezetéséről, menedzseléséről. Sokan hasznosították, hasznosítják közülük ezeket mai munkájukban is. Abban is fontos szerepe volt ennek a programnak, hogy 2006-ban a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum keretében létrejött a Múzeumi Oktatási és Képzési Központ (2015-től Oktatási és Módszertani Központ), s az ottani akkreditált képzési formák tartalma is sok elemében támaszkodik a Hollandiában megismert, megtanult módszerekre, eszközökre, tapasztalatokra.

A harmadik: az 1995-től megjelenő *Magyar Múzeumok* című folyóiratban több írás rögzítette a tapasztalatokat, s ezen túl két önálló kiadvány is segítette a múzeumi menedzsment és a megelőző műtárgyvédelem szempontjainak érvényesülését intézményeinkben. Ezek ma már ritkaságszámba mennek, de a bennük megfogalmazottakat egyre szélesebb körben alkalmazzák, tekintik kiindulópontnak, minimálisan teljesítendő szintnek.

***A Magyar Múzeumok* című negyedéves periodika elindulása**

A Pulszky Társaság alapítóinak kezdettől fogva szándékuk volt egy magazin jellegű folyóirat megjelentetése, amelynek elsődleges célja a muzeális intézményekben folyó gyűjtő- és tudományos feldolgozó munka, műtárgyvédelmi és kiállítási tevékenység, a kiadványok, a látogatóknak kínált programok és rendezvények szélesebb körű megismertetése volt. 1995 őszén végre, hosszú előkészítő munkát követően, negyedéves periodikaként elindult a *Magyar Múzeumok* című folyóirat. Gyakori, mondhatnám állandó szerzői között találhatjuk Vámos Évát, aki hol a Műszaki Múzeum programját, hol az ICOM szakbizottságának vagy hazai szervezetének rendezvényét, hol egy-egy fontos kiadványt ismertetett az olvasókkal.

A múzeumi területen végzett munkája itthon és főleg külföldön az ICOM keretében bontakozott ki legteljesebben. Volt vezetőségi tagja, sőt, emlékezetem szerint titkára is a Magyar Nemzeti Bizottságnak. Ő is sokat tett azért, hogy a szervezet ne csak életben maradjon a sok mindent

megrengető társadalmi-gazdasági változások közepette, hanem megerősödve kerüljön ki e változásokból és a korábbiaknál többet tegyen a hazai muzeológiai szakma nemzetközi beágyazottsága érdekében. E mellett, s ezt követően is egyre aktívabb és tekintélyesebb tagja volt az ICOM Műszaki Múzeumok és Gyűjtemények Bizottságának [Committee for Museums and Collections of Science]. És egyik spiritusuz rektora volt a Közép-európai Műszaki Múzeumok Uniója [MUT – Mitteleuropäische Union der Technikmuseen] szervezetének. Konferenciákat, találkozókat szervezett, előadásokat tartott, egyszóval része volt a muzeológia nemzetközi világának is. (Ez az is azért áll itt, mert a Nemzetközi Tudománytörténeti- és Filozófiai Unió [Union for the History and Philosophy of Science], keretében és tisztségviselőjeként sok éven át végzett munkájáról, melynek kiemelkedő állomása volt a Budapesten 2009-ben megtartott XXIII. Nemzetközi Tudomány- és Technikatörténeti Kongresszus, valamint a három évtizeden át kitartóan szervezett hazai tudomány- és technikatörténeti konferenciáiról és az azokról készült kiadványokról itt és most nem az én feladatomból szól.)

Honfoglalás 1100. évfordulója Emlékbizottság

A muzeális területen történő, szokásosnak nevezhető együttműködés mellett meg kell említenem még egy területet, ahol számíthattam, számíthattunk Éva javaslataira, közreműködésére. Az itt lévők egy része talán még emlékszik arra, hogy 1995-ben kormányzati döntés alapján létrejött a Honfoglalás 1100. évfordulója Emlékbizottság, amelynek titkársága a művelődési miniszter felügyelete mellett szervezte az állami és közösségi megemlékezéseket. A millicentenáriumi titkárság vezetőjeként két éven át többször volt szükségem Vámos Éva támogatására. Módom volt szükség esetén konzultálni, továbbá egyes programokban együttműködni Vele és az általa vezetett intézménnyel, képviselt szervezetekkel. Természetesen mindketten fontosnak tartottuk, hogy ezt az évfordulót és az ez alkalomból biztosított források egy részét a magyar műszaki-technikai múlt őrzésének fejlesztésére, a meglévő anyag feldolgozására és bemutatására fordítsuk. Nem véletlen, hogy Ő is azok között volt, akik megkapták a Millicentenáriumi Emlékermet.

A hazai muzeális intézmények változásának gyorsulása

A harmadik évezred első másfél évtizedében folytatódott, sőt, felgyorsult a hazai muzeális intézmények változása. Immár a fenntartó, illetve az állam részéről szakmai irányítást gyakorló minisztérium is

egyre inkább azt várta el kisebbektől és nagyobbaktól egyaránt, hogy újítsák meg, korszerűsítsék állandó kiállításait, friss és vonzó időszaki kiállításokat rendezzenek és egyre több, elsősorban ezekhez kapcsolódó múzeumpedagógiai, múzeumandragógiai programot kínáljanak. Az Európai Unió támogatásával kiírt pályázatok is elsősorban a közvetlen környezet, a helyi közösség, az oktatás számára ajánlott programok kidolgozását irányozták elő, s csak másodlagosan, olykor bújtatva volt mód a pályázó intézmény belső fejlesztésére, korszerűsítésére. Ma is több olyan EFOP [Emberi erőforrás fejlesztési operatív] programra pályázhatnak a kulturális (köztük a muzeális) intézmények, amelyek kifejezetten a társadalmi hasznosság és a közoktatás fejlesztése terén biztosítanak forrásokat számukra.

Így például a *Kulturális intézmények a köznevelés eredményességéért* című, öt milliárd forintos kerettel gazdálkodó program célja, hogy a kulturális intézmények támogassák a nevelési-oktatási intézmények tanulóinak tanórán kívüli ismeret- és tudásgyarapításának fejlesztését, valamint ennek érdekében a kulturális szolgáltatások, tevékenységek és a programkínálat bővítését.

A három milliárd forintos keretet tartalmazó *Cselekvő közösségek, aktív közösségi szerepvállalás* című projekt átfogó célja a társadalmi aktivitás növelése, a fejlesztésbe bevont településeken a közösségi szerepvállalás erősítése, a települések önkormányzatai, kulturális intézményei és lakosai közötti kapcsolatok erősítése, az együttműködés kultúrájának magasabb szintre emelése. Ezen belül a kiemelt cél, hogy a kulturális intézmények egyedi eszközeivel folyamatos szakmai-módszertani támogatást biztosítsanak a települések és azok kulturális intézményei, és/vagy civil szervezetei számára a társadalmi kohéziót erősítő, közösségfejlesztési folyamatok megvalósításához.

Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek címmel február elején indult az a kétmilliárdos program, amelyben országos módszertani fejlesztés keretében a múzeumok és könyvtárak kiemelt figyelmet fordítanak az oktatási intézményekre, az aktív, valamint a leendő pedagógusokra és a diákokra. Szolgáltatásaikat oly módon fejlesztik, hogy az új társadalmi-gazdasági igényeket kiszolgáló oktatási intézmények tevékenységét a saját eszközeikkel, illetve a múzeumi és könyvtári szakemberek felkészítésével támogatni tudják. Intézményeink működési környezete is több ízben jelentősen változott. Voltak és vannak összevonások az országos múzeumok körében, így

került sor az Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum létrehozására a két elődintézmény, az Országos Műszaki Múzeum és a Magyar Közlekedési Múzeum összevonásával. A megvalósítás, finoman fogalmazva, nem volt mentes a nehézségektől.

De a vidéki intézmények sorsa sem volt könnyebb. Hiszen 2012-ben a megyei múzeumi szervezeteket (sok más intézménnyel együtt) a megyei önkormányzatoktól a frissen létrehozott Megyei Intézményfenntartó Központok alá rendelték, majd, miután igen hamar kiderült, hogy ez a megoldás tarthatatlan, 2013-tól az ide tartozó muzeális intézmények többségét a helyi önkormányzat kezelésébe adták. A kettős fenntartóváltással járó számtalan adminisztrációs és egyéb teher a jelenlévők egy része számára ismert, de talán a többiek is el tudják képzelni. Mindemellett az elmúlt években a központi költségvetési források a meglévő, működő intézmények alapfeladatainak ellátására lényegében nem változtak, a fenntartók (elsősorban a helyi önkormányzatok) pedig igen különböző mértékű forrásokat biztosítanak számukra. Így szinte minden területen és minden szinten a pályázatokon való eredményes szereplés az egyetlen forrás, még a jogszabályokban előírt feladatok ellátásához is.

Mindez természetesen nem panasz, csak nagyon rövid és vázlatos helyzetbemutató. E változásokat Vámos Éva már nem intézményvezetőként, hanem beosztottként élte meg. De tudomásom szerint továbbra is mindent megtett az MMKM tudományos munkájának és nemzetközi kapcsolatainak fenntartásáért, fejlesztéséért. Tudományos kutató és tudományos szervező munkáját is itthon és külföldön mindaddig folytatta, amíg betegsége ezt lehetetlenné nem tette számára.

Tevékenysége az Országos Műszaki Múzeumban

Nem tagadom, hogy azt a munkát, amit a múzeumban, különböző beosztásokban végzett, nem ismertem közelebbről. Azt tudom, hogy intézményvezetőként komoly tervei, elképzelései voltak az Országos Műszaki Múzeum jobb, korszerűbb munkájára, valamint arra, hogy méltóképpen elhelyezze s kiállításokon korszerűen láthatóvá tegye a múzeum értékes gyűjteményeit (melyekből sok kiállítás meg is valósult, persze más múzeumok és kiállítási helyszínek falai között). Sokat lobbizott, kért, vitázott, bizonyított, de ő sem tudta elérni a múzeumnak a témához és a gyűjteményekhez méltó állandó kiállító hely létesítését. Majd bekövetkezett az integráció, s ez őt személyében sem érintette kedvezően. Ráadásul éppen

abban az évben, amelyben kollégáival együtt a nagysikerű világkongresszust megszervezte.

„Szüntelenül készült valamire, szüntelenül figyelte környezete minden rezdülését, szüntelenül kereste a tennivalókat és ebben a turbulens világban érezte jól magát. Akkor volt elemében, ha tornyosultak körülötte a feladatok, legtöbb nemzedéktársunktól eltérően sohasem háritotta, hanem inkább kikövetelte magának a munkát. Hiába volt több mint tíz éven át egy igen tekintélyes intézmény főigazgatója, sohasem tudott igazán főnökké válni, nem tudott elszakadni a kisebb-nagyobb ügyek emberi vonatkozásaitól, nem tudott parancsolni, viszont annál inkább érezte át mások problémáit.” Búcsúztatásán olvastam fel e sorokat, melyeket közös barátunk, Pók Attila írt. Ennél jobban nem tudom összefoglalni azt a szerepet, amelyet negyven éven át a hazai múzeumügyben (sok egyéb terület mellett) Vámos Éva játszott. Mindig csodáltam energiáját, erejét, akarását. Most sem teszek mást. És biztos vagyok benne, hogy a magyar múzeumügy változásában benne van és benne lesz az ő tevékenységének számos eredménye is. Ennek jegyében köszönöm megtisztelő figyelmüket.

Preservation of Values, Innovation, Museums. Éva Vámos in Hungarian Museology

Abstract:

The author was in a position to follow the development of Éva Vámos' work in the field of museology for nearly fifty years. Their activities were sometimes very close, even interwove. Both of them played important roles in the work of Hungarian museums, in interpreting their social functions, especially during the important political and social changes following 1989–1990. The most significant element of Éva' life and career was fidelity: her first and only workplace was the Hungarian Museum for Science and Technology, later Hungarian Museum of Science, Technology and Transport. She was also very active in the larger community of museums both in Hungary and internationally. The presentation gives a short summary of all these activities.

A Szent István és Szent László Kórház rövid története napjainkig

dr. Keserű Krisztina epidemiológus

keseru.krisztina@gmail.com

DOI 10.23716/TT0.21.2017.08

Absztrakt:

Előadásom célja, hogy röviden bemutassam a két kórház megalapításának és működésének legfontosabb mérföldköveit a kezdetektől az egyesülésig. Budapest közegészségügyi és közigazgatási helyzete a, dinamikusan fejlődő lakosság létszáma és a terjedő fertőző betegségek növekedése miatt, megkívánta új városi kórházak létrehozását. A két új különböző profilú kórház a korábbinál nagyobb területen a legmodernebb építészeti és szakmai kívánalmak megfelelően elkészült tervek alapján épült meg. 1885 augusztusában megnyitotta kapuit az Üllői úti *Új Kórház*, mely csak később, 1894-ben vette fel a Szent István nevet. Az Intézményben működő nyolc osztály nyolc különböző pavilonban kapott helyet, amelyekben 656 beteget láthatott el. Az osztályok között három belgyógyászati osztályt, két sebészeti osztályt, egy bőr-nemibeteg osztályt, egy idegosztályt és egy rákos osztályt találhatunk. A Szent László Kórház 1894. novemberében fogadta első akut fertőző betegségben szenvedő betegeit. A betegek többsége pertussisos, diftériás, skarlátos, vagy tífuszos volt. A pavilonrendszer, a legkorszerűbb közegészségügyi intézményrendszeri struktúrával, a kor járványos betegségeinek terjedését volt hivatva megakadályozni. Az épületek tágas terekkel, természetes szellőzéssel rendelkeztek, ez a XIX. században luxuskörülménynek számított. Több mint 100 évvel később, 2007. június 30-án létrejött a Fővárosi Önkormányzat Egyesített Szent István és Szent László Kórház-Rendelőintézet (ESZSZK), melynek részei még a Merényi Gusztáv Kórház és a Jahn Ferenc Rehabilitációs Centrum is. Az egyesüléssel létrejött Budapest egyik legsokrétűbb megakórháza. Az összevonás után a két kórház neve megmaradt, de a Szent László Kórház a Szent István Kórház telephelyeként működik tovább. Az Intézmény évente több, mint 140 000 beteget lát el, az összevonásoknak köszönhetően széles szakmaspecifitással és konziliáriusi lehetőséggel, folyamatos és innovatív

fejlesztésekkel. Az ESZSZK, az Egészséges Budapest Program előkészítéséről szóló, 1333/2016. (VII. 4.) Korm. határozat rendelkezései szerint, a főváros területén működő, a szakellátási feladatokat a legmagasabb szinten és folyamatosan nyújtani képes Dél-pesti Centrum egyik központi intézményévé válhat.

Kulcsszavak: Szent István Kórház, Szent László Kórház, kórháztörténet, közegészségügyi helyzet, fertőző betegségek

Keywords: Szent Istvan Hospital, Szent László Hospital, history of hospitals, public health conditions, infectious diseases

A Szent István Kórház története

Budapest polgári kórházai az 1700-as években létesültek, elsősorban a pestises betegek ellátása céljából. A pesti oldalon épült első kórház a mai Rókus Kórház, a budai részen a Szent János Kórház volt. 1873-ban Buda és Pest egyesülésével kialakult egy új, európai világváros. Rohamos fejlődése elengedhetlenné tette újabb egészségügyi ellátó intézmények megalapítását. A Rókus Kórház vezetőjének, a Pesti tisztifőorvos Gebhardt Lajos javaslatára, Budapest város vezetése 1877-ben pályázatot írt ki három új kórház építésére. 1881-ben határozatba foglalták az egyik, pavilonrendszerben megépítendő, új kórház tervét. 1883-ban kezdődött meg az építkezés, és 1885-ben fejezték be. [A 75 éves István Kórház jubiláris ünnepségei, 1961.; BALÁZS T., 1985.; KAPRONCZAY K., 1983.]

Hauszmann Alajos (1847–1926) építész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja tervezte meg az épületet. A világhírű építész a kórház főépülete mögé két sorban, négy-négy pavilont tervezett, melyeket tágas terek és parkok választottak el egymástól.

Első munkái között említhető a Vöröskeresztnek tervezett barakkok a „Hauszmann barakk”, melyek Európában is ismertté tették nevét. Számos híres épülete már elpusztult, többek között a Német Színház, az Erzsébet téri kioszk, a Tüköry-palota, a Coburg-palota, a szombathelyi Városháza és Színház és a budapesti Skót Apátság. Néhány fantasztikus, díjjal is jutalmazott építészeti terve nem valósult meg. Ilyen az 1881-ben tervezett Országház épülete vagy az 1910-ben megálmodott Nemzeti Színház. Sok csodálatos épület azonban mind a mai napig őrzi nevét. Ide tartozik a teljesség igénye nélkül a gyomai Jézus Szíve Templom, a székesfehérvári

Kégl-kastély, a balatonfüredi Sefánia Yacht Klub, a budapesti Kégl-palota, a szombathelyi Osztrák-Magyar Bank, a Kolozsvári Egyetem Közegészségügyi Intézete, a Magyar Királyi Igazságügyi Palota, a mai Néprajzi Múzeum. [HAUSZMANN A., 1881]

Az Üllői úti *Új Kórház* 1885-ben nyitotta meg kapuit, mely csak 1894-ben kapta meg a *Szent István Kórház* nevet, melyet 1919-ben átmenetileg Semmelweis Közkórház névre kereszteltek át, majd 1922-ben ismét Szent István Közkórház nevet kapta meg az intézmény. [*A 75 éves István Kórház jubiláris ünnepségei*. 1961. BALÁZS T. 1985. BALÁZS T. 1983.]

Kezdetben nyolc osztállyal kezdte meg a működését, melyek külön-külön pavilonokban kaptak helyet. Az osztályok összesen 656 beteg befogadására voltak alkalmasak, az alábbi szakterületek szerint: három belgyógyászati osztály, két sebészeti osztály, egy idegosztály, egy bőr- és nemibeteg gondozó osztály és egy ún. rákos osztály. A betegek ápolását a Szent Vince apácarend végezte. [*A 75 éves István Kórház jubiláris ünnepségei*. 1961]

Korabeli leírások tanúsítják, hogy a kórház gyorsan kinötte osztályait és a rendelkezésére álló területet: az egymásba nyíló kórtermekben sűrűn, egymás mellett helyezkedtek el az ágyak és az üres területeken szalmazsákokon is betegek feküdtek. Előfordult az is, hogy a szalmazsákokon egyszerre két betegnek is osztoznia kellett. A későbbi években tovább fejlődött a kórház infrastruktúrája, ugyanis folyamatosan emelkedett az ellátandó betegek száma.

Még a századforduló előtt nyílt meg a prosectura részleg és gyógyszertár, továbbá kápolnát alakítottak ki a betegek részére. 1889-ben a prosecturán dolgozó Petrik Ottó kórboncnok alapította meg a Székesfővárosi Közegészségügyi és Bakteriológiai Intézetet, mely 1929-ig a kórház területén működött. Rendszeresen végeztek bakteriológiai mintavételezéseket közegészségügyi céllal, valamint szerológiai vizsgálatokat is. [ALFÖLDY Z. 1983.]

1895-ben az Idegosztály vezetését Korányi Frigyes belgyógyász professzor fia, Korányi Sándor orvos, egyetemi tanár, később a Magyar Tudományos Akadémia tagja vállalta el. A sebészeti osztályon vesevizsgálatokat végzett. A vesék funkcionális működését kutatta a sebészeti osztályon dolgozó Herczel Manó doktor közreműködésével. A Magyar Orvosi Archívumban publikálták 1894-ben közös kutatásaik

eredményeit: Vizsgálatok a vizeletválasztó rendszer működésére vonatkozóan ép és kóros viszonyok között. [REGÖLY-MÉREY GY. 1967]

Az első gyógyszerár a jelenleg is meglévő gyógyszerár helyén nyílt meg, mindössze két helyiséggel, melyet az évek során tovább bővítettek a folyamatosan növekvő gyógyszerellátási igények miatt. Kialakítottak egy infúziós laboratóriumot is két helyiséggel és a korszerű berendezésekkel. Az 1970-es években 593 m²-en két szinten működött. [*A 75 éves István Kórház jubiláris ünnepségei.* 1961. BALÁZS T. 1985. KAPRONCZAY K. 1983. KATONA I., DOMBI Z. 1970]

Jelenleg a kórház területén csak egy elosztó szerepet betöltő, néhány szobából álló gyógyszerár működik, a Központi Gyógyszerár a Szent László Kórház telephelyen működik egy különálló épületben.

1907-ben gyermekosztállyal bővült a kórház, melyet Hainiss Géza vezetett, melyet 1966-ban áthelyeztek az Apáthy István Gyermekkórházba. A gyermekosztályon gyermeksebészeti részleg is működött. Ez a részleg 1934-ben önálló egységgé alakult át Bárdossy István vezetésével

1911-ben megnyitották két belgyógyászati és egy sebészeti osztállyal a Telepy utcai részleget, melyet 1932-ben szüntettek meg.

1922-ben Sebészeti Klinika költözött a kórházba, melyet Bakay Lajos vezetett. A részleget 1924-ben Pécsre költöztették vissza.

1935-ben a kórház fennállásának 50. évfordulóján, az alapításkori 8 osztállyal és 656 ágygal szemben, 14 osztállyal és 1476 ágygal működött. Az eltelt 50 év során a betegforgalom több mint 3,5-szörösére emelkedett. [*A 75 éves István Kórház jubiláris ünnepségei.* 1961. BALÁZS T. 1985]

A második világháború éveiben újabb osztályokkal bővítették a kórházat, megnyílt a szájsebészeti osztály és külső telephelyként a Jászberényi úti szülő- és nőbeteg osztály valamint a Maglódi Úti Közkórház is csatlakozott az intézményhez. Bár a háborús károk a kórház épületeit is érintették, a dolgozók biztosították a kórház folyamatos működését, a műtéteket a pincékben orvostanhallgatók végezték. [KATONA I., DOMBI Z. 1970]

1945-ben nyitották meg az Urológiai osztályt, míg 1950-ben az országban elsőként Gyermek bőrbeteg osztályt alapítottak, amelynek munkáját 1968-ban a Heim Pál Kórház vette át. A bőrgyógyászati osztály egyedülálló volt abban a tekintetben is, hogy közreműködtek az égési majd később traumatológiai ellátást nyújtó osztályok megalapításában.

1952-ben egységesítették a fül-orr-gégészeti ellátást és még ebben az évben megkezdte működését az Országos Munkaegészségügyi Intézet Foglalkozási Betegségek Belgyógyászati osztálya. [KATONA I., DOMBI Z. 1970]

1957-ben alakult meg a Kardiológiai Laboratórium, következő évben Országos Kardiológiai Intézetté alakult, melynek vezetője Gottsegen György professzor volt. 1977-ben kezdte meg önálló működését az Országos Kardiológiai Intézet.

1970-től Kórházhygiénés Osztályt alapítottak, melynek első higiénikus főorvosa Kiss József volt, akit 1979-ben Király Lívia, majd Petrás Győző váltott fel. A törvényi szabályozásnak megfelelően, az osztályon dolgozók ellenőrizték a fertőtlenítőszeres használatát, a sterilizáló berendezések megfelelő működtetését, valamint az osztályokon rendszeres kórházhygiénés ellenőrzéseket és oktatásokat is tartottak. [ALFÖLDY Z. 1983]

Külön kiemelendő, hogy a kórház területén a 70-es évektől kezdődően bölcsőde és óvoda is működött, melyek az közül az óvoda 2011-ig üzemelt.

1985-ben ünnepelte a Szent István Kórház 100 évfordulóját. A jubileumi ünnepségen a kórház történetét Balázs Tamás ismertette, és az alkalomra egy emlékérem is készült.

Az elmúlt 30 évben számos kisebb és nagyobb felújítás, korszerűsítés történt az Intézményben.

Számos, a magyar orvostudomány kiemelkedő szaktekintélye dolgozott a kórházban, néhányukat ebben a cikkben is megemlítem – a terjedelem adta korlátok miatt a teljesség igénye nélkül: *Ádám Lajos, Bakay Lajos, Donáth Gyula, Johan Béla, Korányi Sándor, Pólya Jenő, Mansfeld Ottó, Regöly-Mérei János, Sebestyén Gyula.*

A Szent László Kórház története

A Szent László Kórház története híven tükrözi az ország járványügyi helyzetét, a fertőző betegségek gyógyításának módját és fejlődését egyaránt. Az 1890-es évek kolera járványai nyilvánvalóvá tették a város vezetői számára, hogy szükség van egy önálló, ragályokat kezelni tudó intézményre.

A fertőző betegeket a fővárosban az Üllői út és a Markotányos utca sarkán álló, fából épült barakkokban látták el. A barakk kórház az 1850-es években épült, katonai raktárnak, és 25 évig volt kórház. Az egyik barakkban 250 ágyal hozták létre az első fertőző osztályt, ide mindenféle

fertőzéssel kerültek a betegek. A másik építményben 132 ágygal a második fertőző osztály lett, ide himlős betegek kerültek. Budapest székesfőváros törvényhatósága az 1891. február 4-i közgyűlése határozta el egy 200 ágyas kórház építését heveny fertőző betegek részére.

A város határa a Haller utca vonalában helyezkedett el, ezért választották ezt a terület a kórház építésére. Így a járványkórház nem a város központjában épült meg, hanem a ferencvárosi védgátra került. Az Üllői út közelsége pedig biztosította a megfelelően hatékony kapcsolatot az egész várossal.

1894-ben fogadta első betegeit a 200 ágygal rendelkező Szent László Kórház, amely akkor a Fővárosi Szent Rókus Kórház kihelyezett osztálya volt. A Szent László Kórház megnyitása után a barakk kórházat felégették. [A Szent László Kórház Alapításának Centenárium. (Tudományos Ülés), 1994]

Kauser József műépítész tervei alapján, Ámon József vállalkozó építette meg az új intézményt. Jelenleg az igazgatósági épület homlokzata és a vele szemben lévő, különleges fa folyosóval összekötött pavilonsor, az eredeti tervekben is szerepelt, ezt még ma is László-sornak nevezik.

Kauser József (1848–1919) Zürichben és Párizsban is tanult magyar építész. Az 1878. évi párizsi világkiállítás magyar osztályának berendezésén, valamint az 1885. évi magyar országos kiállítás tervezésénél is közreműködött. Nevezetes munkái többek között a Magyar Királyi Államvasutak nyugdíjintézetének egyik Körönd téri háza, a Jézus szent szívéről elnevezett József utcai templom, a budapesti református főgimnázium, a Stefánia gyermekkórház, a Blaha Lujza téri Nemzeti Színház kiszolgáló épülete, az új Pallas-nyomda, Fővárosi Iparrajziskola épülete. Ybl Miklós halála után (1891-től) rábízták a Bazilika befejezését. [Magyar életrajzi lexikon I. (A–K)., 1967]. Kalocsay Kálmán professzor írta: „Az új kórház valóságos luxus szanatórium volt”. Betegenként 100 m³ légtér jutott. A kórtermek a korabeli lehetőségekhez mérten klimatizáltak voltak, a levegő a föld alatti folyosókon át a szobában lévő kürtökön keresztül nyáron hideg, télen meleg levegőt juttatott a kórtermekbe. [A Szent László Kórház Alapításának Centenárium. (Tudományos Ülés), 1994]

A betegeket külön felvételi helyiségben vették fel, és számos kiszolgáló funkciójú épülettel is rendelkezett (mosoda, ételmezés).

Egy pavilonon belül volt egy 16 ágyas nagyobb, és két négyágyas és két egyágyas szoba. A kisebb kórtermek elkülönítésre szolgáltak a scarlatinás,

diphteriás, kanyarós, pertussisos és hastífuszos betegek számára. [A Szent László Kórház Alapításának Centenárium. (Tudományos Ülés), 1994]

1898-ra a kórház ágyai kevésnek bizonyultak, és a 26 ágyas pavilonokban 50 beteget helyeztek el. A betegek számának folyamatos emelkedésével a pavilonok egyre zsúfoltabbá váltak, és gyakoriak voltak a betegek közötti keresztfertőzések.

1899-ben a kapacitás bővítése céljából a kórház mellé építettek egy másik, három épületből álló kórházat, melyet Szent Gellért Kórháznak neveztek el, és csak 1917-ben egyesítették a két intézményt Szent László Kórház néven. Az egyik pavilonban betegfelvétel történt, a másikban az elkülönítés, a harmadikban pedig himlős betegeket kezeltek. A két kórházban összesen öt orvos dolgozott (1 főorvos, 1 alorvos és 3 segédorvos).

Az egyesüléskor a Szent László Kórházban a pavilonokat A-H-ig nevezték el, a Szent Gellért Kórházban pedig római számokkal. Bézi István igazgató főorvos egytől folyamatosan számozta meg a pavilonokat, amelyet napjainkban is használnak.

1904-ben a Szent Gellért Kórház négy újabb pavilonnal bővült, amelyekben egyetlen hatalmas kórterem állt. Izolációs lehetőségek híján a keresztfertőzések és halálozások száma kiugróan magas volt. *„Ha az orvostanhallgatóknak fertőző betegséget akarsz mutatni, akkor vidd őket a skarlát kórterembe és ott mindenféle fertőző betegséget meg tudsz mutatni.”* mondta Csapó Dr. a híres gyermekgyógyász. [A Szent László Kórház Alapításának Centenárium. (Tudományos Ülés) 1994]

Dr. Csapó József (1896–1970) gyermekgyógyász főorvos. Tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karán végezte. Egyetemistaként az Élettani Intézetben dolgozott. Végzett orvosként Bókay János professzor által vezetett gyermekklinikára került, ahol a csecsemőkori só- és folyadékanyagcsere területén elért eredményei hoztak sikereket számára. 1936-tól a Szent László Kórház gyermekgyógyász főorvosa. Élharcosa volt a gyermekbénulás elleni vakcinációnak. [HARGITAI R., KISS Á.-NÉ, 1994]

A kórház vezetése — Gerlóczy Zsigmond igazgató főorvos és Preisich Kornél főorvos — felismerte, hogy biztosítani kell az izolációt, ezért kisebb kórtermek létrehozását tartották fontosnak. 1912-ben újabb négy pavilont építettek, amelyeket a meglévőkkel együtt kisebb kórtermekre osztották fel, ajtókkal valamint mellékhelyiségekkel látták el, így lehetőség nyílt a betegek

izolációjára is. Ekkor épült a jelenlegi 19. és 21. pavilon. [A Szent László Kórház Alapításának Centenárium. (Tudományos Ülés), 1994]

Az első világháború éveiben további nyolc ún. „lazarettet” építettek a Szent Gellért Kórházhoz. Ezek alap nélküli, gerendavázás építmények voltak, melyeket kátránypapírral fedtek, a gerendákat deszkák borították és a réseket salakkal töltötték ki.

Az épületek 26–28 és 10–12 ágyas hodályok voltak, a 29-es pavilonnal szembeni füves területen helyezkedtek el. [A Szent László Kórház Alapításának Centenárium. (Tudományos Ülés), 1994. KALOCSAY K. 1959–60; 1961–62; 1963–64.]

Megjelentek a Shiga-dysenteriás, erysipelasos, rühös, kiütéses tiphusos, kolerás betegek. Az 1918–19-ben az egész világon végigsöprő influenza pandémia hazánkat is súlyosan érintette. További nyolc barakkot tákoltak össze deszkákból, melyeket „szőrös” barakkoknak neveztek a gyalultatlan deszkákból kiálló szálkák miatt. Ezek az építmények 80–100 beteg befogadására voltak alkalmasak, mindenféle izolációs lehetőséget nélkülözve. Ezek az építmények az 1930-as évekig álltak, és az utolsó években már többnyire nem betegellátási feladatokat töltöttek be. [A Szent László Kórház Alapításának Centenárium. (Tudományos Ülés), 1994. BALÁZS T. 1983.; BEZERÉDYNÉ HERTELENDY M., HENCZ A., ZALÁNYI S. 1967].

A villanyvilágítást csak az 1920-as években vezették be, addig gázfények mellett dolgoztak. Tönkrementek a klímaberendezések, a pavilonok fűtését központi fűtéssel és szenes dobkályhákkal oldották meg. [A Szent László Kórház Alapításának Centenárium. (Tudományos Ülés), 1994]. Telefont csak az 1920-as években szereltek fel, addig küldöncök látták el a feladatokat.

1922-ben egy orvos és tizenhárom segédorvos látott el szolgálatot, egy orvosnak a járványok idején 200 beteget is el kellett látnia a betegfelvétel és a heti kettő-három ügyelet mellett. Az orvosoknak a kórház által biztosított szálláson kellett lakniuk, a házasságkötést megtiltották számukra. Kötelező volt a bennlakás a szegényes orvosi szobákban, a nőtülés viszont tilos. Aki megnősült és titokban a városban rejtegette feleségét, elbocsátották. A szabályokat figyelmen kívül hagyó orvosokat elbocsátották állásukból. Az ápolási személyzet tagjai sem voltak könnyebb helyzetben. A bennlakás számukra is elő volt írva, és rövid, néhány óras kimenőiket az intézetvezető főorvossal és főnővérrel is engedélyeztetni

kellett. Az ápolási munka szakmai részét főleg a főnővér, a takarítással, kiszolgálással járó feladatokat a nővérek látták el. A dolgozókra vonatkozó szigorú szabályok a második világháború utáni években megszűntek. [A Szent László Kórház Alapításának Centenárium. (Tudományos Ülés), 1994]

1921-ben a Szent László Kórház önálló kórházzá alakult, hiszen egészen odáig a Szent Rókus Kórház kihelyezett osztályaként működött.

1928-ban elkészült az első röntgenfelvétel, míg 1933-ban független laboratóriumi részleget alakítottak ki az akkor már 2000 ágygal rendelkező kórházban. Jelentős fejlődés volt ez a kórház életében, hiszen önálló diagnosztikai eszközökkel rendelkezett.

Az 1930-as években kezdődött meg a kórház területének parkosítása, az akkori vezetés (Furka Sándor, Bézi István) utasítására.

1938-ban számos új épületet adtak át, folyamatosan bontották le a lazaretteket, csökkent a kórház fertőzések száma.

1944-ben bombatámadás érte a kórházat, 11 épület vált használhatatlanná és több mint 200 ember hunyt el, betegek, dolgozók egyaránt. A kórházat evakuálták, majd 1945-ben újra megnyitottak néhány épületet. [A Szent László Kórház Alapításának Centenárium. (Tudományos Ülés), 1994]

A háború utáni években a penicillinterápia a skarlát, míg a szulfonamidok az erysipelas lefolyását enyhítették. A bevezetésre kerülő diphteria elleni védőoltás hatására is jelentősen csökkent a betegek száma, az antitoxin pedig a halálozások számát csökkentette. Leírások szerint három nagy járvány söpört végig: meningitis, kiütéses typhus és Shigella dysenteria. A kiütéses typhust valószínűleg a Don-kanyarból hazatérő katonák hozták be, míg a dysenteriát a lakosság „ukrán”-nak hívta, feltételezve, hogy az ukrán hadsereg katonái hurcolták be az országba. Valószínűbb azonban, hogy inkább az ország katasztrofális higiéniés állapota okolható. [A Szent László Kórház Alapításának Centenárium. (Tudományos Ülés), 1994. BALÁZS T. 1983. KAPRONCZAY K. 1983]

1950-ben a kórházat gyógyszerházzal, kutató laboratóriummal és könyvtárral bővítették tovább.

1957–59. között két nagy gyermekbénulás járvány söpört végig az országon és járványonként megközelítőleg 2 000 paralízises beteget kezeltek. Csapó József professzor élharcosa volt a vakcinációnak, és az 1957-es járvány után azért küzdött, hogy bevezessék az országban az akkor

már elérhető Salk vakcinát, amely talán megelőzhette vagy tompíthatta volna az 1959-es járvány erejét.

Az első tankrespirátort 1948-ban, Dr. Bossányi Andor segítségével szerezte meg a kórház. Az eredményes kezelés után a kórházban létrehoztak hét vastüdő részleget, 150 lélegeztető készülékkel. Itt ápolták a legsúlyosabb állapotú, légzészénult betegeket. 1960-ra kialakult Európa egyik legnagyobb gépi lélegeztető centruma. Számos hazai és külföldi szakember is itt sajátította el a gépi lélegeztetés módszerét. [A Szent László Kórház Alapításának Centenárium. (Tudományos Ülés), 1994. BEZERÉDYNÉ HERTELENDY M., HENCZ A., ZALÁNYI S. 1967. HARGITAI R., KISS Á.-NÉ. 1994. KALOCSAY K.: 1959–60; 1961–62; 1963–64]

1963-ban egy miniszteri rendelet a kórházat a fertőző betegek országos ellátásának szakmai irányításával bízta meg, és mind a mai napig nagyon magas szakmai színvonalon látja el tevékenységét. [KALOCSAY K.: László Kórház évkönyvei 1959–60, 1961–62, 1963–64]

1961–1980. között a kötelező védőoltásokkal a klasszikus fertőző betegségek járványos előfordulása megszűnt. Főként skarlát, hasmenés, influenza és járványos májgyulladás miatt kezelték a betegeket 800 ágyon 1300 kórházi dolgozó közreműködésével. Előtérbe kerültek az invazív diagnosztikus és terápiás eljárások, melynek során felfigyeltek a iatrogén fertőzések terjedésére. Az országban elsőként a kórházban dolgozó Losonczy György foglalkozott a iatrogén infekciók problémakörével, és alapozta meg a mai magyar infekciókontroll tevékenységet. [ALFÖLDY Z. 1983. BEZERÉDYNÉ HERTELENDY M., HENCZ A., ZALÁNYI S. 1967].

1981-ben egy új épület készült el 338 ágygal, itt kapott helyet a radiológia, a Gyermekgyógyászati osztály és néhány felnőtt osztály. A kórház oktató kórház lett, a tudományos és gyógyító tevékenységet a Magyar Infectológiai Társaság koordinálta.

Új kihívást jelentett a HIV pozitív betegek kezelése, akiket mind a mai napig az ország egész területéről fogadnak.

1994-ben a Szent László Kórház alapításának Centenárium ünnepsége során tudományos ülést tartottak.

2014-ben az Egyesített Szent István és Szent László Kórház-Rendelőintézet a Pécsi Tudományegyetem Oktatókórháza kitüntetett címet kapta.

Külön említést érdemel a Szent László Kórház területén működő Haematológia és Össejt Transzplantációs osztály, ahol csontvelő-átültetést végeznek, nagyon magas szakmai színvonalon.

2015-ben átadták az Egyesített Szent István és Szent László Kórház-Rendelőintézet megújult sebészeti osztályát. Kilenc kórteremben kicserélték a nyílászárókat, kifestették a szobákat és a folyosót, kicserélték a padlót, valamint megújult a nővérpult is.

A budapesti Egyesített Szent István és Szent László Kórház-Rendelőintézet Merényi Gusztáv Kórház telephelyén felújították a pszichiátriai osztályt. A 64 ágyas osztály teljes körű, a 69 ágyas pszichiátriai rehabilitációs osztály pedig részleges felújításon esett át. A beruházás során átalakították, biztonságosabbá tették a kórház zártosztályát, valamint gerontopszichiátriai részleget alakítottak ki, ahol, szintén elkülönítve, az idős betegeket tudják kezelni. A felújítás részeként megújult a pszichiátriának helyet adó épület tetőszerkezete, a kórtermeket kifestették, új vizesblokkokat alakítottak ki és kicserélték a bútort. A biztonság növelése érdekében az épületet bekamerázták.

Az ESZSZK Szent István Kórház, Szent László Kórház és Merényi Gusztáv Kórház telephelyén is kicserélték a régi röntgenkészülékeket. Digitális felvételi röntgenberendezéseket, digitális felvételátvilágítói berendezéseket, digitális mobil röntgenberendezéseket, röntgenlelemező munkaállomásokat, C-íves sebészeti digitális röntgenképerősítőket, valamint egy digitális mammográfiás berendezést helyeztek üzembe.

Európai uniós támogatásból megvalósult további fejlesztések: Szent László Kórház 11. épület épületenergetikai fejlesztése, Merényi Gusztáv Kórház 02. sz. és 07. sz. Traumatológiai épületek épületenergetikai fejlesztése, Jahn Ferenc utcai Rehabilitációs Centrum épületenergetikai fejlesztése.

Az Egészséges Budapest Program előkészítéséről szóló, 1333/2016. (VII. 4.) kormányhatározat szerint a főváros területét is érintő egészségügyi térségekben négy, a szakellátási feladatokat a legmagasabb ellátási szinten és folyamatosan nyújtani képes központ kialakítására kerül sor.

A Magyar Honvédség Egészségügyi Központ bázisán megvalósuló Észak-pesti Centrum, az Egyesített Szent István és Szent László Kórház-Rendelőintézet és a Gottsegen György Országos Kardiológiai Intézet bázisán megvalósuló Dél-pesti Centrum, a Kelenföldön megvalósuló Dél-budai Centrum, az észak-budai területeket érintő közlekedésfejlesztési beruházásokkal összefüggésben megvalósuló Észak-budai Centrum.

A tervek szerint tehát a Dél-pesti területen az Egyesített Szent István és Szent László Kórház, és a Gottsegen György Országos Kardiológiai Intézet összevonásával új tömböt alakíthatnának ki. A kardiológiai egységhez csatlakozhatna a Baleseti Intézet vagy a Merényi kórház traumatológiáját, s az idegsebészettel és az egyéb aktív kapacitással szintén egy 1 200 ágyas intézmény alakulhatna ki. Elképzelhető az is, hogy a Haller utcában országos centrum is épülne, egyfajta új kampusz, amely a kardiológiai és baleseti intézetből, valamint a Szent László feladatait átvevő infektológiai intézetből áll össze. A központ tevékenységeit kiegészíti a Nagyvárad tér másik oldalán álló, térségi és országos feladatokat is ellátó Heim Pál kórház.

A Brief History of the Szent István and Szent László Hospitals up to the Present Day

Abstract:

The purpose of my presentation is to briefly describe the foundation and the most significant milestones in the operation of the two hospitals before their merger. The public health and administrative conditions in Budapest required the establishment of new city hospitals due to the dynamically growing population and the increasing incidence of transmittable infectious diseases. These two new hospitals had different profiles and were built over larger areas than before, with designs corresponding to the latest architectural and professional demands.

In August 1885, the Új Kórház [New Hospital] on Üllői Road opened its doors, and only later, in 1984, did it adopt the name Szent István. The eight departments operating in this institution were placed in eight separate pavilions with space to treat 656 patients. The departments include three for internal medicine, two for surgery, one for dermatology/venereology, one for neurology and one for oncology.

Szent László Hospital received its first patients suffering from acute infectious diseases in November 1894. Most of the patients had pertussis, diphtheria, scarlet fever or typhoid fever. The pavilion system was intended to prevent the spread of the pandemic diseases of the era through the latest design structure for public health institution. The buildings featured ample spaces and natural ventilation, which was considered a luxury in the 19th century.

More than a hundred years later, on the 30th of June 2007, the municipal government of Budapest established the Egyesített Szent István és Szent

László Kórház-Rendelőintézet [Integrated Szent István and Szent László Hospital and Polyclinic, ESZSZK], which also includes the Merényi Gusztáv Hospital and the Jahn Ferenc Rehabilitation Centre. Through this merger, one of the most comprehensive general hospitals of Budapest was created. Following their merger, the names of both of the hospitals were retained, but today the site of the Szent István Hospital also houses the operations of the Szent László Hospital. Over 140,000 patients are treated at the Institution annually, and due to the mergers, it offers a wide range of professional specialities and opportunities for consultation through its continuous and innovative developments.

According to the provisions of Government Resolution 1333/2016 (VII. 4.) on the preparation of the Egészséges Budapest Program [Healthy Budapest Programme], the ESZSZK may become one of the key institutions of the South-Pest Centre, operating in the capital for the provision of specialist care on a continuous basis, at the highest possible level.

Irodalom:

A Szent László Kórház Alapításának Centenárium. Tudományos Ülés, 1994. október 21–22.

A 75 éves István Kórház jubiláris ünnepségei. 1960. szeptember– október. Budapest, 1961.

ALFÖLDY Z.: *Johan Béla* (1889–1983), Orvosi Hetilap, 1983.

BALÁZS T. (szerk.): *A Budapest Fővárosi István Kórház történetének 100 éve 1885–1985.* 1985.

BALÁZS T.: *Néhány gondolat az „egészségügyi integráció” tapasztalatairól.* Eü. Munka, 1983.

BEZERÉDYNÉ HERTELENDY M., HENCZ A., ZALÁNYI S.: *Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967.

HAUSZMANN A.: *Kórházépítési tanulmányok.* Budapest, 1881.

HARGITAI R., KISS Á.-NÉ: A gyermekbénulás elleni küzdelem: a Szent László Kórház centenáriumára készült összeállítás Budapest, Literatura Medica, 1994, 207.

KALOCSAY K.: *László Kórház évkönyvei 1959–60, 1961–62, 1963–64*

KAPRONCZAY K.: *A magyar kórházügy fejlődése*. Eü. Munka, 1983.

KATONA I., DOMBI Z.: *Fővárosi István Kórház, 1945–1970*. Budapest, 1970.

KENYERES Á., (Főszerk.) *Magyar életrajzi lexikon I. (A–K)*. Budapest: Akadémiai, 1967, 968–969.

REGÖLY-MÉREY GY.: *Korányi Sándor élete és tudományos működése*. In: *Korányi Sándor emlékére születésének 100. évfordulóján*. A Korányi sándor Társaság Tudományos Ülései, VII. 1966. Szerk.: MAGYAR I., REGÖLY-MÉREY GY. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967, 39.

A Magyar Elektrotechnikai Múzeum és az Országos Műszaki Múzeum célkitűzései az elektrotechnika területén

dr. Jeszenszky Sándor CSc

ny. múzeumigazgató, Magyar Elektrotechnikai Múzeum
sandor@jeszenszky.hu

DOI 10.23716/TT0.21.2017.09

Absztrakt:

A tanulmány egy országos és egy szakmúzeum párhuzamos tevékenységének egyeztetésével, az azonos irányok kijelölésével foglalkozik, abban az időszakban, amikor mindkét intézmény önálló, független múzeum volt. Ezen belül azzal az időszakkal, amikor az Országos Műszaki Múzeum (OMM) főigazgatója Dr. Vámos Éva majd Kócziánné dr. Szentpéteri Erzsébet, a Magyar Elektrotechnikai Múzeum (MEM) igazgatója pedig jelen sorok írója volt. Összekötő kapocs volt, hogy mindkét múzeumnak elektrotechnikai gyűjteménye volt. Bevezetésül kijelenthető, hogy az együttműködés eredményes volt, a két intézmény nem egymás ellen, hanem egymás munkájának segítségével, azonos célok megvalósítása érdekében munkálkodott.

Kulcsszavak: Múzeumok együttműködése, Ismeretterjesztés, Tudományos bemutatók, Interaktivitás, Nyomógomb-kísérletek

Keywords: cooperation of museums, public education, scientific demonstrations, interactivity, push-button experiments

Az együttműködés első lépése a tevékenységi körök meghatározása, a feladatok egymás közötti megosztása. Az OMM feladata az volt, hogy az ország műszaki nemzeti múzeuma legyen, amely lehetőség szerint átfogja a különböző műszaki szakterületek teljes spektrumát. Természetesen a teljesség igénye nélkül, hiszen lehetetlen lenne olyan múzeum megvalósítása, amely minden részlettel foglalkozik. A szűkebb szakterületek gazdái a szakmúzeumok. Ez a gyakorlat figyelhető meg a világ csaknem minden országában. A bennünket körülvevő országok mindegyikének van műszaki nemzeti múzeuma és egyúttal szakmúzeumok egész sora, amelyek

egymással együttműködve igyekeznek a technikatörténet egész területét lefedni. Hazánkban a nemzeti szintű műszaki múzeum létrehozására irányuló törekvések több mint két évszázados múltra tekintenek vissza. Többször is történt múzeum alapítás, de a kitűzött célt nem sikerült elérni. A mai napig nincs olyan múzeum, amelyet az ország műszaki múzeumának lehetne nevezni. Sajnos az OMM, a Közlekedési Múzeum és néhány szakmúzeum integrálása nem hozta meg ezt az eredményt, és a jövőben sem látszik erre remény. Az integrálás utáni elnevezés ugyan „Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum”, de ez csak a névben jelenik meg. A helyzet inkább rosszabbodott, mint javult, amikor a Műszaki Múzeumot és az Elektrotechnikai Múzeumot múzeumi besorolásától megfosztva, gyűjteménnyé degradálták. A sajtóból ismert, százmilliárdos nagyságrendű múzeumi beruházások között nem szerepel műszaki múzeum, csak a Közlekedési Múzeum épületének rekonstrukciójáról esik szó, az is városszépészeti szempontok szerint — pedig az integráció óta ez a múzeum az MMKM része — ezért a fejlesztéseket az MMKM egészét tekintve kellene meghatározni, figyelembe véve, hogy mind az OMM, mind a MEM valós múzeumi feladatkört töltött be.

A Műszaki Múzeum és az Elektrotechnikai Múzeum feladatai és a megvalósítás lehetőségei

Melyek ezek a feladatok? A műszaki emlékek, muzeális tárgyak és dokumentumok gyűjtése, megóvása, állandó és időszakos kiállításai és a hozzájuk kapcsolódó tudományos munka, valamint ismeretterjesztés és oktatás.

Az OMM ezek közül az állandó kiállítást épület hiányában nem tudta megvalósítani, többi feladatát teljesítette. Az állandó kiállítás hiányát különböző helyeken megrendezett, magas színvonalú időszakos kiállításokkal enyhítette.

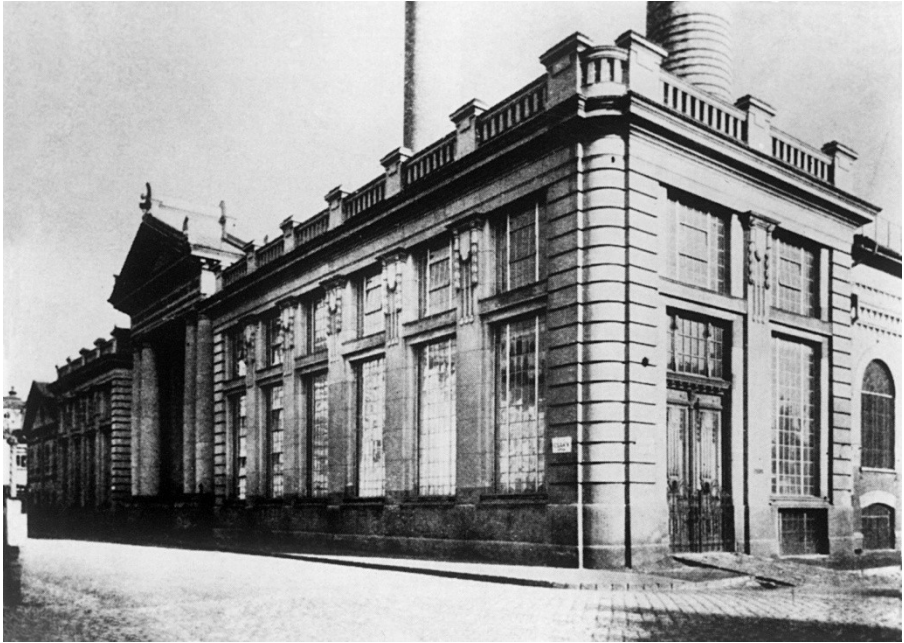
A MEM, amelyet a Magyar Elektrotechnikai Egyesület és a Budapesti Elektromos Művek közösen hozott létre, utóbbi biztosítva az épületet és vállalva a működés költségeit, jobb helyzetben volt. Az elektrotechnika területén a közös tudományos műhely munka és a MEM jobb kiállítási lehetőségei szorosabbra fonták a két intézmény együttműködését. Ebben jelentős szerepe volt Vámos Éva személyiségének, aki minden tekintetben támogatta a közös munkát. Gyűjteményükből tárgyakat kölcsönzött a MEM-

nek, az pedig helyet adott az OMM egyes időszak kiállításainak, illetve a két múzeum közösen rendezett kiállításokat és tudományos konferenciákat.

Ezek közös célkitűzések alapján valósulhattak meg. A kiinduló pont a müncheni Deutsches Museum alapítójának, Oscar von Millernek az álláspontja volt, amely szerint egy műszaki múzeum nem lehet régi technikai tárgyak poros gyűjteménye, hanem azokat funkciójuk bemutatásával kell élővé tenni. [*Deutsches Museum*, 4. Jahrgang Heft 1/2, 2003] Vámos Éva is az élő múzeum elvének képviselője volt. Ennek több szintje van. Az első szint előadások tartása, cikkek publikálása a múzeum gyűjteményeiről és tudományos munkájáról. A második szint olyan kiállítások rendezése, amely nem csupán tárgyakat sorakoztat fel, hanem megmutatásokat élő demonstrációk követik, amelyek a látogatók számára érdekes, vonzó programok. A harmadik szint az interaktivitás, olyan programok szervezésével, amelyben a látogatók aktívan közreműködhetnek. Ennek jelentős múzeumi szakszemélyzeti igénye van. Végezetül azok a demonstrációk, amelyeket a látogatók személyzet nélkül, maguk működtethetnek, az úgy nevezett nyomógombos kísérletek. Különösen alkalmas területe az elektrotechnika. Egyrészt, mert a villamosság láthatatlan, ezért hatásait csak működő eszközökön lehet bemutatni, másrészt mert a villamos kísérletek egyszerűen, egy nyomógombbal vagy kapcsolóval működtethetők. Ezek a nyomógombos kísérletek zárt vitrinekbe helyezhetők, így a látogatók nincsenek semmi veszélynek kitéve, de az eszközök is védve vannak a vandál rongálások ellen. Ezeket az elveket egyeztetette a két múzeum, megvalósítására a MEM-ban volt lehetőség. Azt terveztük, hogy ha az OMM állandó kiállítási helyhez jut, annak elektrotechnikai részében közös munkával ugyanezt valósítjuk meg. A kettő között annyi különbséggel, hogy, a MEM profilja egy szűkebb szegmens, az úgynevezett erősáram, az energetika, az OMM kiállítása pedig kiterjed majd minden elektrotechnikai alkalmazásra, a híradástechnikára, számítástechnikára vagy akár az orvosi alkalmazásokra is. Erre többször is látszott lehetőség.

Komoly tervek voltak arra, hogy az OMM kiállítási épület kap. Felmerült különböző, használaton kívüli épületek múzeummá alakítása. Tárgyalások folytak a Rumbach Sebestyén utcai romos zsinagóga újjáépítése után ilyen célú felhasználásáról, a Műemlékvédelem és a Zsidó Egyházközösség egyetértésével és támogatásával. Csak az épület állagvédelmére jutott pénz. Felmerült a lehetőség, hogy a délbudai új

egyetemi kampusz területén kapna helyet egy nem költséges kiállítási csarnok építésére. Később az 1996-ra tervezett világkiállítás valamelyik épületében kapott volna helyet. Kiváló hely lett volna az egykori Berzenczey utcai (ma Pannónia- és Tutaj utca) villamos erőmű szép, tágas csarnokkal rendelkező épülete. [BÖRCSÖK, 1993](1. kép)

1. kép: Az egykori erőmű szép épülete

Lebontották, helyén lakópark épült. Emlékként csak timpanonos kapuja maradt meg — ez a beruházót ókori építményekre emlékeztette —, ezért lett a lakópark neve: Cézár házak. Így lett egy erőműből római rom... (2. kép)

2. kép: Ennyi maradt meg az erőműből

Komoly tervek születtek az egykori Óbudai Gázgyár területén egy budapesti múzeumi negyed építéséről. Átgondolt, részletesen kidolgozott terv volt, nem csak egy műszaki múzeum, hanem egyéb, nem megfelelő épületben levő múzeumok elhelyezésére. Budapest nevezetessége, idegenforgalmi látványossága lehetett volna. Építése nem ütközött volna a lakosság tiltakozásába, környezetvédelmi szempontból nem csak hasznos, hanem kifejezetten kívánatos volt. Sajnos nem valósult meg, a terület zömét azóta magáncélokra értékesítették.

Ha ez a terv megvalósult volna, az a külföldi nagy múzeumokhoz hasonló műszaki múzeum építését tette volna lehetővé. Ebben helye lett volna az elektrotechnika egészének bemutatására, beleértve az MEM-ot is. Megbeszéléseinkben felvetődött a gondolat, hogy a MEM mint az Elektrotechnikai Osztály része, olvadjon bele az OMM-be. Ezt mindkét fél jó megoldásnak ítélte meg.

A MEM részéről akkor ez azért is fontos volt, mert helyzete bizonytalanná vált, a privatizációval külföldi tulajdonba jutott Kazinczy utcai épületet a tulajdonos ki akarta üríteni és értékesíteni.

Az OMM részére a másik komoly, kis híján megvalósult lehetőség volt a Városligetben, az úgynevezett Palme-ház kiállítási épületként való hasznosítása. Ebben a korlátozott terület miatt csak kisebb elektrotechnikai állandó kiállításra lett volna lehetőség, ezért itt nem jött szóba a MEM teljes integrálása, hanem együttműködése egy olyan kiállítás berendezésére, amelyik a szakterület minden részére betekintést nyújt, beleértve a MEM profilját is.

Elgondolások voltak tehát arra a variánsra is, hogy a MEM integrálódjék az OMM-be, és arra is, hogy önálló szakmúzeumként, de az OMM-el szorosan együttműködve folytassa munkáját. A MMKM alapításakor egy közös intézménybe integrálták mindkét múzeumot, de a kezdeti biztató időszak után egyik fenti változat sem valósult meg.

Célkitűzések

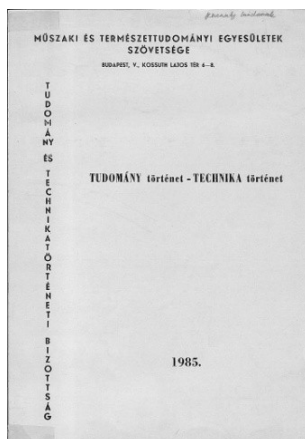
Mindez nem változtat a célkitűzéseken. Legfontosabb, a hagyományos múzeumi tevékenységen túlmutató cél az élő múzeum és az interaktivitás. Mint említettük itt négy szintet különböztethetünk meg, ezekkel az alábbiakban foglalkozunk részletesebben.

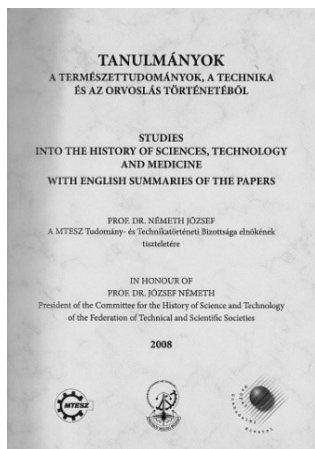
3. kép: Vámos Éva előadása Krakkóban

Az első szint a tudomány- és technikatörténet előadások szervezése, publikációk megjelentetése. Ezen a területen jó eredmények születtek, amelyek jelentős részben Vámos Éva fáradhatatlan munkásságának volt köszönhetőek. (3. kép)

A *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből* című, évenként megrendezett konferencia-sorozat a múzeumok együttműködésével jött létre. Lehetőséget nyújtott az új kutatási eredmények ismertetésére és a szakemberek véleménycseréjének fontos fóruma lett. A konferencia-sorozat 1984-ben Dr. Szabadvány Ferenc és Dr. Antall József kezdeményezésére indult és Vámos Éva megbetegedéseiig évente megrendezték. Az előadásokat tartalmazó kötetek, amelyek szerkesztője Vámos Éva volt, a tudomány- és technikatörténet felbecsülhetetlen értékű forrásanyagai. Éveken át szerkesztője volt az OMM által évente kiadott Technikatörténeti Szemlének is. A sok hazai és nemzetközi konferencia felsorolására itt nincs lehetőség, de leszögezhetjük, hogy az érintett múzeumok – akkor is, ha egyéb lehetőségeik korlátozottak voltak – ezen a területen nemzetközi mércével mérve is színvonalas munkát végeztek. A munkába bevonták a múzeumot támogató szakembereket is. A MEM-et a Magyar Elektrotechnikai Egyesület Technikatörténeti Bizottsága támogatta, amelyet a múzeum alapítója és első igazgatója, Király Árpád hozott létre. Kiemelkedő tudományos és ismeretterjesztő munkát végez a Múzeum falai között működő, ugyancsak Király Árpád által alapított Jedlik Ányos Társaság.

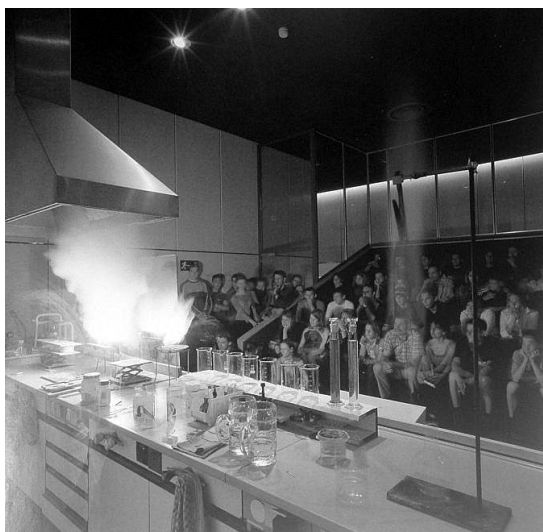
4. kép: Az első, 1984-es konferencia 1985-ben megjelent kötete

5. kép: Egyik későbbi kötet, már a jól ismert formában

A második szint a múzeumi tárgyak olyan kiállítása, amelyek a tárgyak feladatát és működését is bemutatja. Ez szakmai tárlatvezetésekkel, esetenként demonstrációkkal kiegészített előadásokkal oldható meg.

A látogatók részére tartott előadásoknak személyi és anyagi feltételei vannak. Ezek közül alapvető, hogy legyen megfelelő, jól felszerelt előadó terem. (6. kép)

6. kép: Kémiai kísérletek a müncheni Deutsches Museumban

7. kép: Kémiai kísérletek – vendégségben a Közlekedési Múzeumban

Az OMM-nek állandó kiállító tér, működése legutolsó szakaszától eltekintve, nem állt rendelkezésére. Ez az utolsó szakasz a látogatható Tanulmánytár létrehozása volt, amit Kócziánné dr. Szentpéteri Erzsébet valósított meg. A Tanulmánytárban előadó teret is kialakítottak. Ezzel az OMM teljes múzeumi tevékenységet tudott folytatni. Könyvtára, archívuma a tudományos munka bázisa volt, a tudományos munkát szakirányú ismeretekkel rendelkező muzeológusok végezték, egyúttal ők voltak a tárlatvezetők is. Az előadóteremben Vámos Éva előadásokat szervezett — előadásokra kérte fel többek között e sorok íróját is, de már előtte is rendezett időszakos kiállítást és ismeretterjesztő kémiai előadás-sorozatot a Közlekedési Múzeumban. (7 és 8. kép)

Sajnos ez a működés 2011-ben megszakadt. Részleges folytatására legújabbán került sor, amelynek személyi állományát az átépítés miatt bezárt Közlekedési Múzeum szakemberei biztosítják.

8. kép: A kísérletek bemutatása az előadó feladata

Jobb helyzetben volt a MEM. Király Árpád kezdettől a tudományos műhely kialakításának, és a demonstrációkkal kísért tárlatvezetések úttörője volt, különösen Jedlik Ányossal kapcsolatban. Utódja, e sorok írója a Múzeum Jedlik termék egy sor kísérleti eszközzel rendezte be.

Ezek jó részét a múzeumban létrehozott kis műhelyben, jelentéktelen anyagi ráfordítással készítették el, tervezői a szakmuzeológusok voltak. Ebben a teremben az iskolai fizika oktatást kiegészítő „rendhagyó fizika órákat” tartottak, nagy sikerrel. Sok iskola rendszeres, évenkénti programja lett ezek látogatása. (9. kép)

9. kép: Fizika előadás a Jedlik teremben

Nehézséget jelenleg a szakszemélyzet hiánya okoz. Az MMKM integráció után a múzeumnak egyetlen egy (!) főállású munkavállalója maradt. Most a Közlekedési Múzeum állományából kiegészítve jobb a helyzet — de ez aligha jelent végleges megoldást. (Remélhetőleg a Közlekedési Múzeum átépítése terv szerint befejeződik.)

Az eszközök működtetésének muzeológiai kérdései

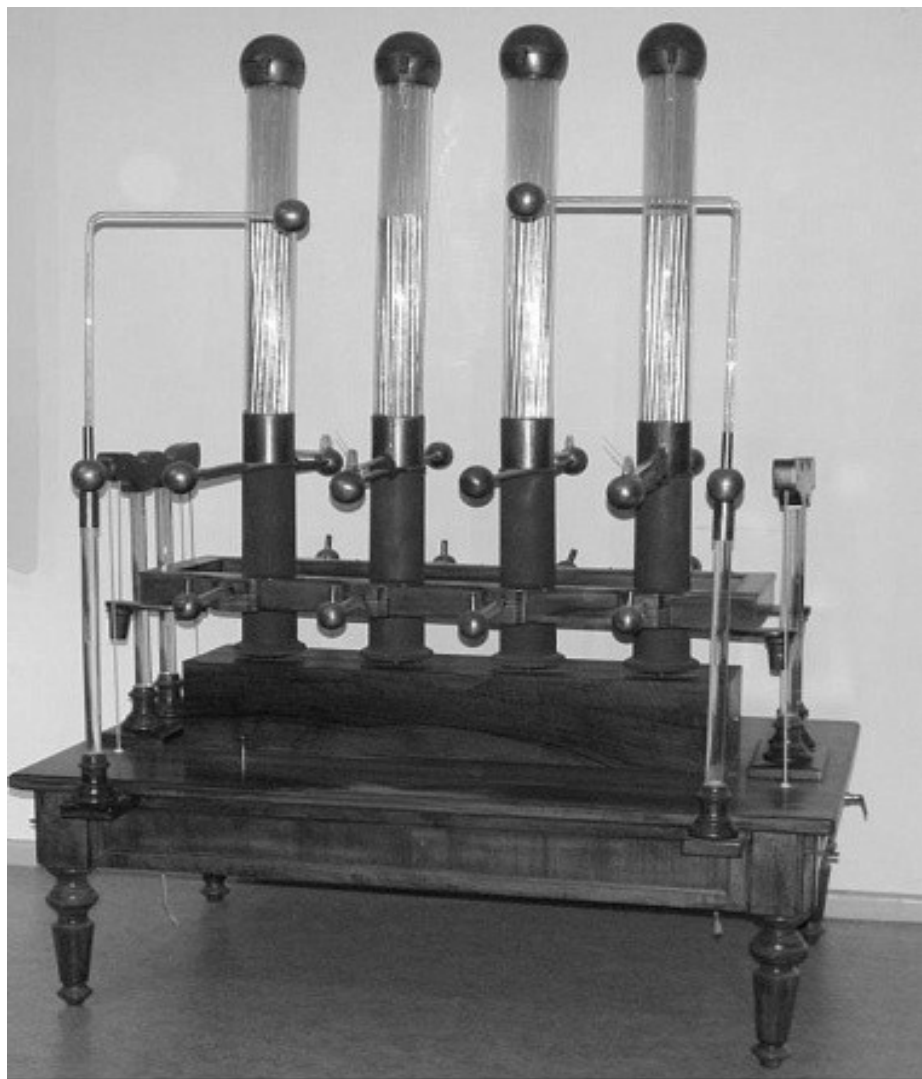
Az eszközök működtetése muzeológiai kérdéseket vet fel. A hagyományos álláspont szerint egy muzeális tárgyat semmi szín alatt nem szabad működtetni, használni. Ebben Vámos Évával együtt rugalmasabb álláspontot képviseltünk. Ha egy tárgy működtetése semmi állagromláshoz nem vezet, illetve időnkénti karbantartással eredeti állapota megőrizhető, akkor a látogatókat nem kell megfosztani a bemutatás élményétől. Példa erre az iskolai oktatásra szánt, kézi hajtású dinamó az 1890-es évekből. A tárgyat a fémhulladékok közül sikerült megmenteni. Restaurálás után 30 éve hibátlanul működik a MEM-ban, szinte napi használatban. (10. kép)

10. kép: Kézi dinamó

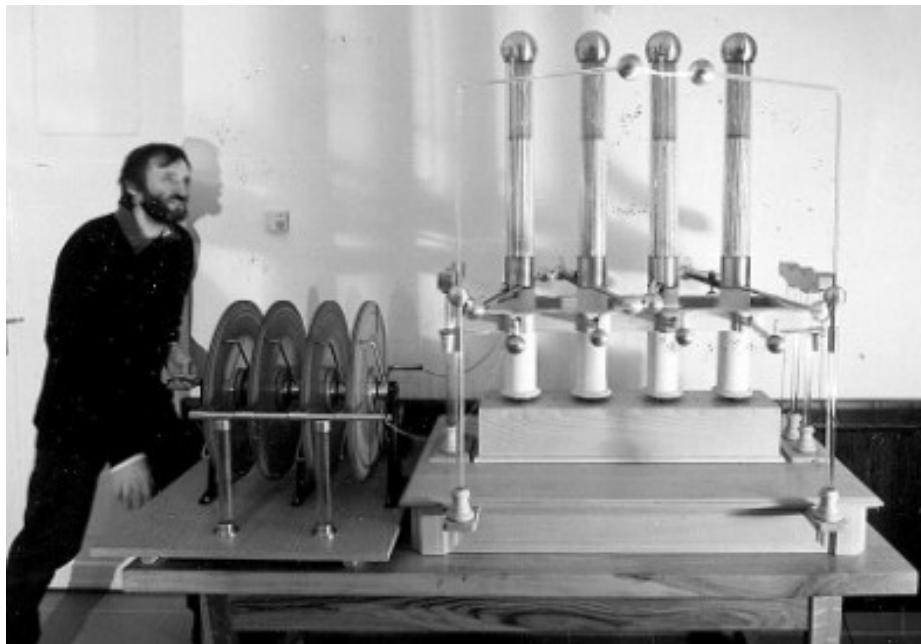
Egyszer kellett a hajtószíjat cserélni, ami már amúgy sem volt eredeti. Ugyaníyet találtunk az OMM gyűjteményében — 2011-ben ugyanúgy restauráltuk, jól működik, csak sajnos nem naponkénti használatban.

Más eset, ha a tárgy különösen jelentős emlék és károsodhatna a használattól. Ilyen például Jedlik Ányos villamfeszítője, amelyet az 1873-as Bécsi Világkiállításon mutatott be, működő állapotban. A tárgyat az OMM készségesen kölcsönadta a MEM állandó Jedlik kiállítására, hiszen ott meghatározó darab. Ezt a MEM azzal viszonzta, hogy gyönyörűen restauráltatta, de működtetéséről szó sem lehet. (11. kép)

11. kép: Eredeti Jedlik-villámfeszítő

Az ilyen esetekben hiteles másolatot kell készíteni, így az már működtethető. Ez történt a villámfeszítő esetében. A másolat, amelyet színezése különböztet meg az eredetitől, hatalmas szikráival negyed százada a múzeum kedvelt demonstrációs eszköze. (12. kép)

12. kép: Villámfeszítő másolata működésben

A harmadik szint, ahol a látogató a szakszemélyzet közreműködésével maga is közreműködhet a kísérletben, kipróbálhatja az eszközöket. Áramot fejleszthet a dinamóval, szikrákat kelthet azzal az influenciagéppel, amelyik nem is hiteles másolat, hanem saját konstrukció. Az elv demonstrálása és a működés kipróbálása a cél. Van muzeális értékű darab is, de az csak kiállítási tárgy. Olyan eszközök is vannak, amelyek mai darabok, valamilyen fizikai – elektrotechnikai törvény megértésére szolgálnak. Ezek akár a leghétköznapibb anyagokból is készülhetnek, vagy akár a látogatók maguk is készíthetik csoportos foglalkozás keretében, például varrótűből iránytűt.

A negyedik szint az Oscar von Miller által bevezetett „nyomógombos kísérlet” [FÜBL, 2005] Itt egészen bonyolult folyamatokat is be lehet mutatni. A látogató bármiféle külső segítség nélkül kipróbálhatja az eszközt, de a folyamatra mégis csak behatással van, ez már megadja az aktív részvétel élményét. Az OMM-ben állandó kiállítás hiányában erre nem volt lehetőség, csupán 1–2 olyan eszköz készült, amelyet időszakos kiállításra is el lehetett vinni. Ilyen a Tanulmánytárban levő izzólámpa tabló, amelyen

nyomógombokkal lehet a különféle lámpákat bekapcsolni. Mostanában nem működik.

Itt kell megemlíteni egy komoly személyi problémát. A nyomógombos szerkezetek folyamatos karbantartást igényelnek. A Bécsi Műszaki Múzeumban külön terem szolgál a kísérletezésre, a mechanikai egyszerű gépektől az EKG-ig. (13. kép)

13. kép: Bécs, gyerek galván kísérletet végez

Mindegyik működik, de ennek az az ára, hogy egy 4 műszerészből álló csoport folyamatosan ellenőrzi és javítja.

A Deutsches Museumban ez már nem mondható el, kevés a karbantartó és sok az „Ausser Betrieb” [Nem működik] felirat. Persze az is igaz, hogy Európában ez a leggazdagabb kísérleti gyűjtemény, nagyon sok eszköz gondozását kell megoldani.

Példák a kiállított tárgyak látogatóbarát elhelyezésére

Az Elektrotechnikai Múzeum állandó kiállításait úgy rendezte be, hogy lehetőség szerint vitrinenként legyen valamilyen működtethető készülék. Igaz, ezek akkor hozzák a legtöbb hasznot, ha egy jól képzett tárlatvezető segítségével történik a bemutatás, helyesebben a történő dolgok elmagyarázása. A közelmúltban olyan kiállító terem is berendeztek, ahol a cél az elektrotechnika alapjelenségeinek, törvényeinek „nyomógombos” bemutatása is. Mindez egy új múzeumi irányzat kezdete, a munkát folytatni kellene és természetesen biztosítani a folyamatos karbantartást. Sajnos a létszám leépítésbe beleesett az egyetlen eszköz-készítő és karbantartó műszerész. Azóta egyre több nyomógombos kísérlet „Ausser Betrieb”. Pedig igazán érdekes és tanulságos kísérletekről van szó. Ezek részben a nagy külföldi múzeumokban látottak alapján készültek, másrészt önálló, saját konstrukciók. Vámos Évával külföldi közgyűlések, konferenciák alkalmával a vendéglátó múzeumokban kerestük, hogy mit lenne érdemes nálunk is megvalósítani, akár az OMM, akár a MEM elektrotechnikai kiállításain. (14. kép)

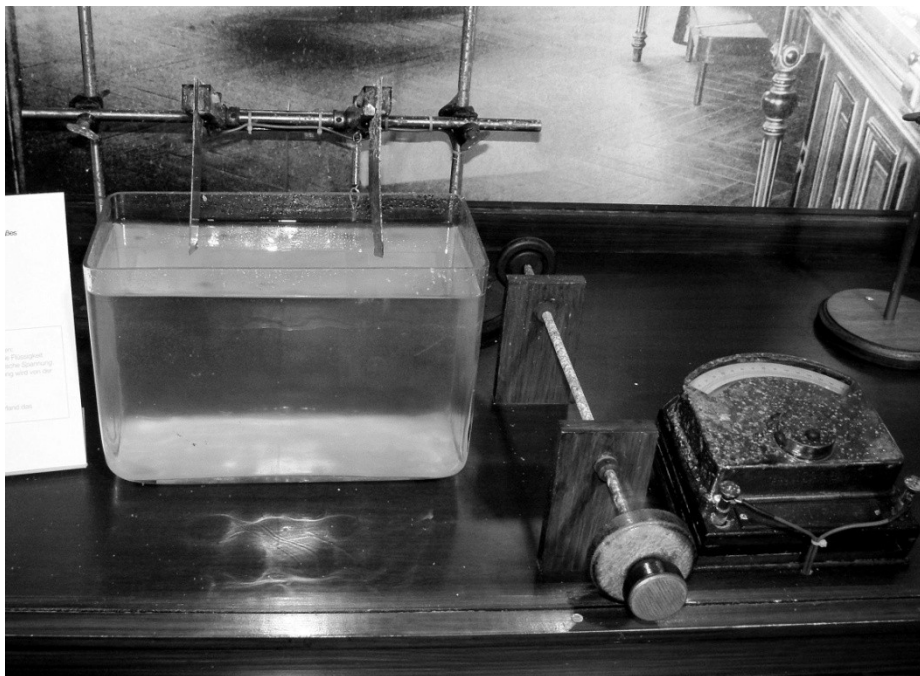

14. kép: Kísérletezők Krakkóban

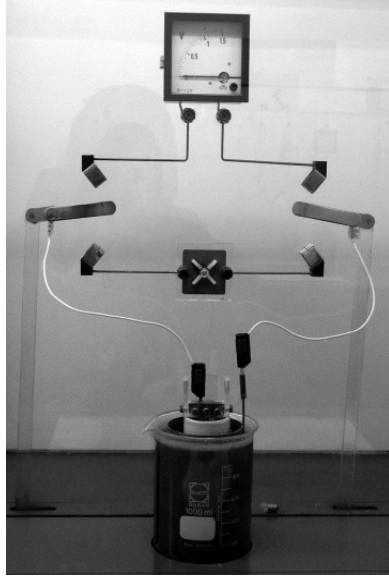
Példaként részletesebb ismertetés nélkül bemutatunk néhány jellegzetes eszközt, külföldről és itthonról:

Egyik ilyen a galvánelem bemutatása. Ez igen egyszerű kísérlet: egy réz- és egy cinklemez hígított kénsavba merítünk. A lemezek között villamos feszültség keletkezik, amelyet egy hozzájuk kapcsolt feszültségmérő vagy kis izzólámpa jelez. A kísérletnél a lemezeket a kénsavba kell meríteni, majd a mérés után kiemelni. Ez a zárt vitrinen kívül levő forgatókarral történik.

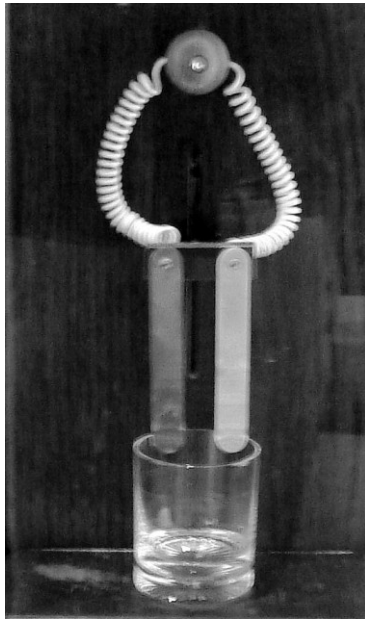
A kísérlet üveg mögé zárása a kénsav miatt is szükséges. Ez az egyik legrégebbi nyomógombos kísérlet, először a berlini Urániában állították össze, 1890 körül. Az eredeti már muzeális tárgy, a Berlini Német Technikai Múzeumban (DTMB) van kiállítva. (15. 16. és 17. kép)

15. kép: Egykori galvánelem-kísérlet a berlini Urániából. Kicsit korrodált, a műszer házán sav marások nyomai. Visszaemlékezések szerint ez terelte Oscar von Miller figyelmét a nyomógomb kísérletekre.

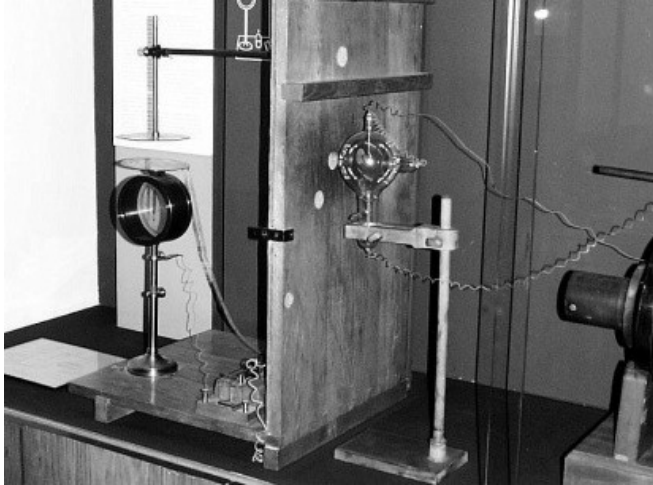
16. kép: Galvánelem kísérlet a müncheni Deutsches Museumban

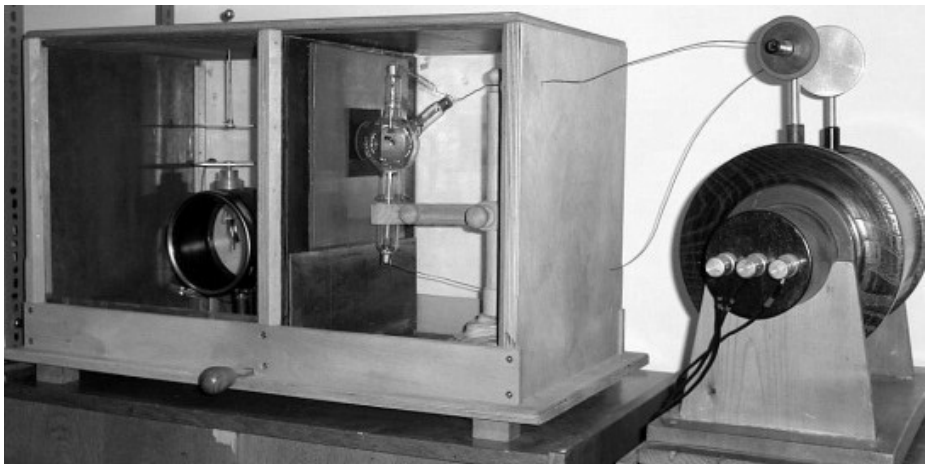
17. kép: Ugyanennek magyar változata a MEM-ben. A saját kis műhelyben készült, hulladékokból.

Nem csupán másolásokra került sor. A Deutsches Museum számára maga Röntgen tervezett nyomógombos bemutatást a röntgensugarak különböző anyagokban történő elnyelésére. [HÜBNER, 2003] (18. kép)

Sugárvédelem hiányában ma már nem működtethető. Magyarországon sikerült sugárvédett kivitelben rekonstruálni. [S. Jeszenszky, 2004] (19. kép)

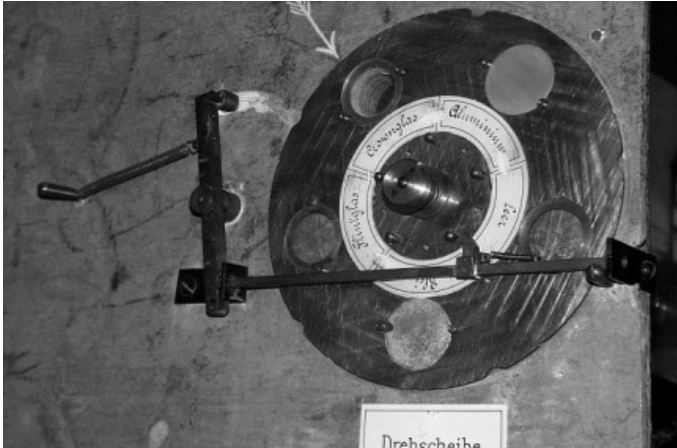

18. kép: Röntgen kísérlet a Deutsches Museumban. A röntgenső szabadon áll, sugárvédelem nincs

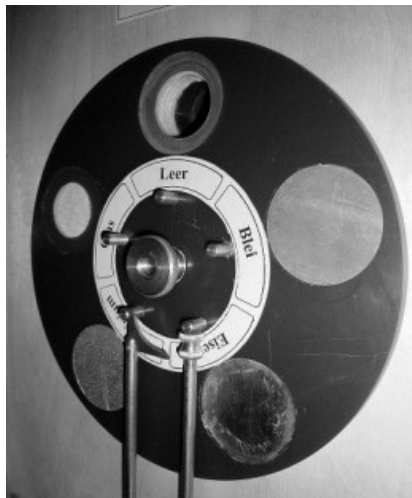

19. kép: A röntgen kísérlet magyarországi sugárvédett változata

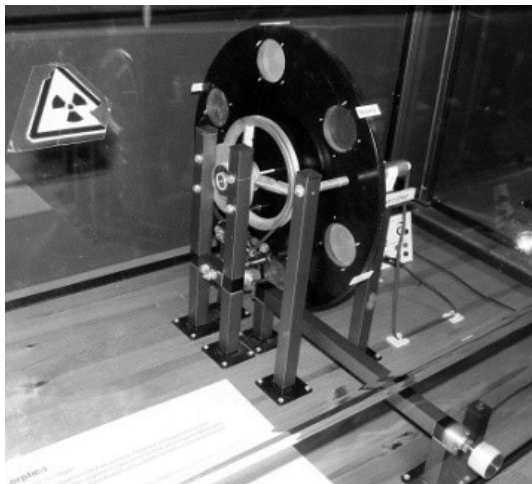
Később az elvet követve a Berlieni Technikai Múzeumban hasonló bemutató eszköz készült, de ebben a sugárzást már nem röntgencső, hanem radioaktív izotóp adja és természetesen ez is sugárvédett. Mindhárom jellegzetes része egy forgatható tárcsa, különböző anyagokból készült sugárszűrőkkel. A kísérlet a különböző anyagok eltérő sugárnyelését mutatja be. (20, 21 és 22. kép)

20. kép: Az eredeti eszköz forgatható szűrő-tárcsája (Deutsches Museum)

21. kép: A magyar változat tárcsája (Magyar Elektrotechnikai Múzeum)

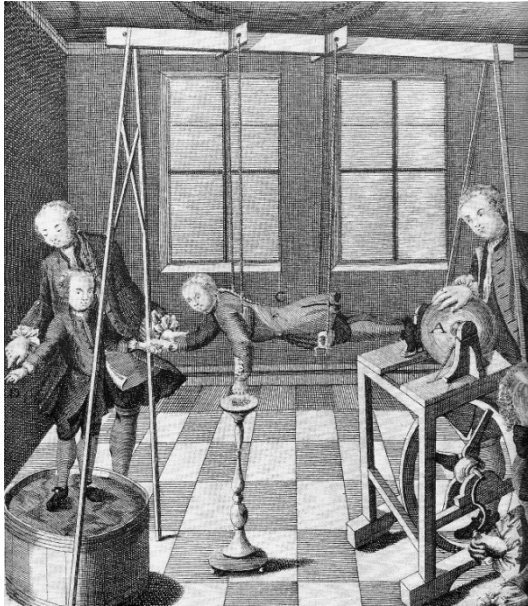
22. kép: A berlini, izotópos készülék tárcsája (Deutsches Technikmuseum, Berlin)

A MEM-ben teljesen saját elgondolás alapján is készültek demonstrációs eszközök. Öveges professzor szellemében tejföls poharakból elektrosztatikus motort állítottak össze. Ez a Jedlik terem interaktív kísérletei között kapott helyet. (23. kép)

23. kép: Elektrosztatikus motor tejfeles poharakból – és ötletet adott egy egészen egyedülálló „nyomógombos” kísérlethez is.

A 18. század főúri szalonjaiban kedvelt volt villamos (elektrosztatikus) kísérlek végzése. Ezekről számos rajz készült. [PRINZ, 1965] (24. kép)

24. kép: Szalon kísérlet

25. kép: Elektrosztatikus kísérlet – bábukkal

Egy ilyen rajzot alapul véve, bábszínház jelleggel olyan, forgatókaros vitrin készült, amelyben korbú ruhákba öltöztetett bábok játsszák el az egykori kísérletet. A látogató a kart forgathatja, a továbbiakban a modell úgy

működik, mint valódi, élő elődje két és fél évszázaddal ezelőtt! (25. kép) Az élő műszaki múzeum ugyanúgy vonzza a látogatókat, mint egy művészeti kiállítás. A müncheni Deutsches Museumnál nemegyszer hosszú sorok várnak a bejutásra. (26. kép)

26. kép: Sorbanállás a Deutsches Museum előtt

Azonban nem kell ilyen messzire menni. A magyar szakemberek által a Millenáris Parkban 2001-ben megrendezett „Álmok Álmodói – Világraszóló Magyarok” kiállítás technikai vonatkozású kiállításai elérték, sőt egyes területeken meg is haladták a környező országok műszaki múzeumainak színvonalát. Óriási közönségsikere volt.

Az akkori miniszterelnök úgy nyilatkozott, hogy végre megoldódik a műszaki múzeum régen húzódó problémája. Nem oldódott meg, de a két múzeum közös célkitűzései ma is vállalhatók, és ha két évszázados sikertelen próbálkozás után egyszer mégis lesz hazánknak igazi műszaki múzeuma, hasznosíthatók lesznek.

Common Intentions of the Hungarian Museum of Electrotechnics and the Hungarian National Museum of Technology in Electrical Engineering

Abstract:

The Hungarian Museum of Electrotechnics and the National Museum of Technology had a close cooperation under the respective directions of Dr. Éva Vámos and Dr. Erzsébet Szentpéteri Kóczian and of the author in the 1990s and beginning of the 2000s. Their common intention was a cooperation, first of all on the field of public education, by common exhibitions, interactive scientific demonstrations and by so called push-button experiments. The integration of the technical and transportation museums seemed to support these intentions but the realization is delayed or probably will not be realized within the foreseeable future. Nevertheless, these ideas can give food for future planning.

Irodalom:

DR. BÖRCSÖK DEZSŐ (főszerkesztő): *100 éves az Elektromos Művek*. Budapest, 1993, 26–27.

DR. WILHELM FÜBL und DR. E. A. MAYRING (Eds.): Deutsches Museum, München, Hrsg. WOLF PETER FEHLHAMMER, 4. Jahrgang Heft Nr. 1/2 (2003): 135.

WILHELM FÜBL: *Oscar von Miller*. München, 2005, 263–264; 311–315.

KLAUS HÜBNER: *Eine Original-Versuchsordnung von Röntgen für das Deutsche Museum*. München, 2003, 18–41.

SÁNDOR JESZENSZKY: *Die Anfänge der Messung ionisierender Strahlen, in: Geschichte der elektrischen Messtechnik*. Hrsg. FRANK DITTMANN, MARTIN KAHMANN, Berlin, 2004, 85–98.

HANS PRINZ: *Feuer, Blitz und Funke*. München, 1965, 10–3.

Műemléki topográfia és társadalmi háttér

Dr. Entz Géza Antal

művészettörténész, topográfus
geza@pro-professione.hu

DOI 10.23716/PT0.21.2017.10

Absztrakt:

Eredményes város- és településfejlesztés, csak úgy képzelhető el, ha azt a mai szükségletek felmérésén túl az épített és természeti környezet komplex ismeretére alapozzák. Ehhez elengedhetetlen, hogy ezek az ismeretek minél nagyobb mértékben rendelkezésre is álljanak, hiszen már a fejlesztési elképzeléseknek is az adottságok ismeretéből kell kiindulniuk. Erre szolgálnak a különféle, országonként eltérő múltú és szervezettségű, bár módszertani értelemben sok tekintetben hasonló, és az idő előrehaladtával egyre jobban egységesülő, állami és helyi szinten rendszeresen végzett felmérések és statisztikák. Ezek egyike az épített örökség értékeinek az adott állam teljes területére kiterjedő, helyrajzi rendben feldolgozott katasztere, amit műemléki inventarizációnak, vagy egyes országokban műemléki/művészeti topográfiának neveznek.¹ A műemléki inventarizáció Európában állami feladatként immár két évszázados múltra tekinthet vissza. Ennek általános célja az épített örökség értékeinek a folyamatosan szélesedő és mélyülő értékfogalmak alapján történő hozzáférhetővé tétele a felhasználók és hasznosítók legszélesebb köre számára.²

Kulcsszavak: műemlékek számbavétele, épített örökség, műemléki topográfia, műemlékvédelem,

Keywords: inventorization of monuments, built heritage, Inventory of Historical Monuments, protection of monuments

Magyarországon is volt közel négy évtized, az 1950-es évek elejétől az 1980-as évek végéig, amikor a műemléki topográfiai kutatás, mint

¹ Inventory of Historical Monuments in Buckinghamshire, in the County of Cambridgeshire etc., Österreichische Kunsttopographie, Kunstdenkmäler der Schweiz, Umělecké památky Prahy etc., Denkmaltopographie Bundesrepublik Deutschland etc.

² ENTZ: 2016, 134–145.

kormányzati projekt, szakmai tartalom tekintetében a kor legjobb nemzetközi színvonalán állt.³ Az eredmények publikálása azonban egyre lassult, így a teljes ország területén számításba veendő objektumoknak csak egy szűk körét tudták felleltározni: az ország 19 megyéjéből csak négy és felet, illetve Budapest budai kerületeit. Tovább szűkítette a feldolgozott anyag körét, hogy abba csak az akkor állami védelem alatt álló mintegy háromezer objektum (épületek, és azok együttese, köztéri alkotások, népi műemlékek) került bele.⁴

A műemléki topográfia témakörét, rámutatva annak gyakorlati hasznára, azért érdemes ma Magyarországon áttekinteni, mert az 1990-ben bekövetkezett nagy politikai rendszerváltozás óta eltelt több mint negyed században a műemlékvédelem minden előfeltétele alapjaiban változott meg: a régi állami intézményrendszer felbomlott anélkül azonban, hogy helyébe bármilyen új rendszer létrejött volna.⁵

A műemléki topográfiai kutatásokban és azok publikációjában rejlő nagy társadalmi jelentőségű lehetőség tehát Magyarországon már hosszú ideje *kihasználatlan*, ezért, amennyiben az épített örökségünk kulturált kezelése és a fenntarthatóság követelményét kielégítő fejlesztési politikák követése a cél, *a műemléki inventarizációs tevékenység mindenképpen felújítandó*. Mai igényeink szerint az ilyen kataszterben regisztrálandó

³ A topográfiai sorozat kötetei időrendben: II. Győr-Sopron megye [csak a Soproni járás](1953. 2. kiad. 1956). III. Nógrád megye (1954). IV. Budapest I. rész [I. kerület](1955). V. Pest megye (1958). VI. Budapest 2. rész [a további budai kerületek] (1962). VII–IX. Heves megye (1969; 1972; 1978). X–XI. Szabolcs-Szatmár megye (1986; 1987). — Országos topográfiai felmérés korlátozott adattartalommal, de jól válogatott alapos bibliográfiával—, *az állami intézményrendszeren kívüli, egyszemélyes vállalkozások*: GENTHON 1959. GENTHON 1961. ZAKARIAS G. 1961.

⁴ *A magyarországi műemléki topográfiai kutatások történetéhez* v.ö. ENTZ 2007, 57–7. Magyarul, kisebb kiegészítéssel: ENTZ: 2011, 1. sz. 65–85. uo.: *Hogyan indult a magyar műemléki topográfia?* Művészettörténeti Értesítő 66. (2017. 1. szám). [Megjelenés alatt.]

⁵ Az 1976–2011 között bekövetkezett alapvető intézményi változásokról: FEJÉRDY TAMÁS, *Változások a magyar műemlékvédelem szervezetében* (1976–2011), in: Magyar Műemlékvédelem. A Műemlékvédelmi Tudományos Intézet Közleményei XV. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2011, 115–127. A 2011 utáni intézményi fejleményekről: LÖVEI PÁL, KLANICZAY GÁBOR: *BUKSZ beszélgetés „Ha mindez így marad, akkor ennek a 140 éves történetnek vége” a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal felosztásáról*. BUKSZ (2012): 254–268. Verband der Kunsthistorikerinnen und Kunsthistoriker (az osztrák Művészettörténetész Egyesület) műemlékvédelmi folyóiratában olvashatunk részletes beszámolót: N. N.: *Was ist mit dem ungarischen Denkmalschutz geschehen?* Kunstgeschichte aktuell 1/13. Jg. XXX.(2013) 7. <http://www.kunsthistoriker-in.at/download.php?file=5007> L. még a berlini Humboldt Egyetem művészettudományi elektronikus folyóiratán (2014/1) <http://www.kunsttexte.de/index.php?id=711&idartikel=40437&ausgabe=40432&zu=551&L=0>

objektumok köre lényegesen kibővült és azok száma Magyarországon 300 ezerre becsülhető. A feladat léptéke természetesen az alkalmazandó, ill. választandó metodikát is nagymértékben meghatározza. Ennek kialakításához néhány figyelemre méltó hazai előzmény mellett gazdag európai szakmai tapasztalatok állnak rendelkezésünkre. A következőkben tehát a műemléki topográfia, mint kutatási és publikációs műfaj lényegi sajátosságainak bemutatása mellett, az e téren folyó és hasznos tanulságokat ígérő európai inventarizációs gyakorlat vázlatos bemutatására vállalkozunk.

A műemléki topográfiák feladata

A műemléki topográfiák általános feladatát röviden így jellemezhetjük: egy adott ország épített örökségének egészében a műemléki értékek és történeti összefüggéseik szisztematikus felkutatása és teljes körű *számbavétele*, a már dokumentált ismeretek *folyamatos bővítése*, továbbá mindennek megfelelő *archiválása* és a legszélesebb nyilvánosság számára is hozzáférést biztosító *publikálása*.

A *műemléki inventarizáció* azaz a mindenkori műemléki értékek (ingatlanok és a velük szerves történeti kapcsolatban lévő ingóságok) hatósági és/vagy tudományos célú felleltározásának, ill. jegyzékbe foglalásának igénye a műemléki gondolat megjelenésével szoros összefüggésben, annak szerves részeként fogalmazódott meg a 19. század elején. Inventáriumok addig is készültek, de azok általában tulajdonjogot igazoló vagyonelektárak, esetenként közigazgatási célú összeírások voltak, vagy bizonyos, a tudományos, vallási vagy egyéb indítékú érdeklődés horizontjára került emlékcsoportok — például ereklyék, kincstárak, antik feliratok stb. — feltérképezésére és jegyzékbe foglalására irányultak.⁶

A minket érdeklő műemléki inventarizáció a hatósági segédeszköz szerepen túl, a tudományos ismeretek felhalmozására, azok tudományos forrásként való közzétételére, a megbecsülni és védeni kívánt történeti és művészeti értékekre vonatkozó ismeretek társadalmi befogadásának az előmozdítására irányul kezdettől fogva. Az egymással sok tekintetben összefüggő tudományos, didaktikus, értékvédelmi és igazgatási szempontokat tehát egyszerre igyekszik kielégíteni. E komplex célrendszer az idők folyamán sokféle kutatási stratégia megjelenéséhez és számos

⁶ MIELKE: *A művészeti emlékek inventarizációjának történelmi gyökereiről tömör áttekintés*. 1974.

kiadványtípus kialakulásához vezetett Európa-szerte, létrehozva a (hatósági) *műemlék jegyzékek* mellett *műemléki topográfia* műfaját és annak máig feltűnő, időnként egymást részben át is fedő újabb és újabb változatait.⁷

A műemléki topográfia maga tipikusan nyugat-európai és kontinentális, és sok tekintetben jellegzetesen német műfaj. A nagy vonalakban ma is érvényes metodikája őstípusának kidolgozására német nyelvterületen került sor a 19. század utolsó harmadában. A topográfiai a kontinensen általában a nemzeti műemlékvédelmi intézmények keretében, döntően az állami költségvetés támogatásával készülnek. Angliában is átvették ezt a megoldást, de csak 1908-tól⁸ és kevésbé intenzíven művelték, mint a kontinensen. Ennek egyik oka feltehetően abban keresendő, hogy az angol építészettörténeti irodalom jóval korábban és szélesebb alapokon indult meg mint Európa más részein és az egyes településekre, ill. konkrét emlékekre vonatkozó ismeretek sokaságának birtokában kevésbé érezték szükségét az európai gyakorlathoz hasonló országos vállalkozások megindításának. A másik fontos körülmény mentalitásbeli lehet: a kontinens, Svájc kivételével jellemzően felülről szervezett társadalmaival szemben az angol berendezkedés másképpen viszonyult az ilyen projektekhez.

A műemléki topográfiai célkitűzései

A műemléki topográfiai általános (és ideális) célkitűzése, hogy egy állam teljes területén, azonos szemléletmódban, módszerekkel és szerkezetben feldolgozzák az adott kor műemlék fogalmába beletartozó emlékek teljes körét. Alapkövetelmény az is, hogy a feldolgozás a bibliográfiai és levéltári, írott és vizuális források lehető teljességének figyelembevétele mellett, teljes terepbejáráson, az adatok és leírások helyszíni ellenőrzésén alapuljon, vagyis, hogy a munka eredménye az egy adott időpontban fennálló állapotokat minél hívebben tükrözze. Az már a kezdetekkor nyilvánvaló volt, hogy ilyen követelményeknek gyakorlati és

⁷ Anglia, Franciaország, Németország, Ausztria, Itália, Skandinávia, Hollandia, Belgium művészeti topográfiai kutatásai történetének fő vonalait vázolja fel tömören és sok adattal Eggenberger 1975. Az inventárium és lista problematikájáról vö.: BESELER, DIETRICH: 1971.

⁸ Ekkor alakult meg The Royal Commission on the Historical Monuments of England néven az a kormányzati tanácsadó testület, amely az állami műemlékvédelem tudományos megalapozása céljából a fő feladatként a műemlékek inventarizációját kapta. A testület 1999-től beolvadt az English Heritage szervezetébe. Az English Heritage feladatairól és működéséről: RÁCZ JOLÁN: Anglia műemlékvédelmi Hivatala, az English Heritage. *Műemlékvédelmi Szemle*, (1998/2): 243–264.

elvi okoknál fogva csak kis mértékben lehet eleget tenni, ezért különböző kompromisszumokra van szükség.⁹ Az ideális célt tehát időről időre, más és más módszerekkel igyekeztek, legalább részlegesen megközelíteni. Ennek során jött létre az a műfaji differenciálódás, ami a topográfiai kutatások és publikációs formák ma is járhatónak látszó útjait kialakította. Később még utalunk rá, hogy e kutatási irány differenciálódásában a praktikus szempontokon kívül az érintett tudományterületek, valamint a műemlékvédelem belső fejlődésének logikája és ennek nyomán az új kérdésfeltevések is fontos szerepet játszottak.

A fentiekben jelzett, a komplex értékvédelmi, tudományos és technikai szempontú célrendszer erős belső logikáját mutatja, hogy az már az európai műemlékvédelmi törekvések korai szakaszában, a 19. század második évtizedében jogszabályi keretbe foglalva is megjelent. Lajos hesseni nagyherceg 1818-ban kibocsátott hét pontot tartalmazó rendeletéről van szó, amelynek megfogalmazásában a Nagyhercegség építészeti igazgatójának, a Johann Wolfgang Goethe szellemi körével is kapcsolatot tartó Georg Mollernek (1784–1852) volt döntő szerepe. A rendeletet érdekes módon először a kiváló angol építészettörténész John Harvey tette közzé, de erről a német szakirodalom sokáig nem vett tudomást, mert úgy tudták, hogy a dokumentum a második világháborúban elpusztult. Harvey joggal állapítja meg, hogy a rendelet azóta is érvényes szerkezetben tartalmazza a műemlékvédelem törvényi szabályozásának valamennyi lényeges problémakörét és azok elvi kapcsolatát.¹⁰ A szöveg a műemlékek védelmével, fenntartásával, kezelésével és nyilvántartásával szoros tartalmi összefüggésben meghatározza az inventarizálás feladatkörét, helyét, módszerét, felelőseit, alapvető szakmai követelményeit, továbbá ehhez

⁹ A francia műemlékek országos felügyelője, PROSPER MÉRIMÉE (1803–1870) pl. 1834-ben Franciaországra nézve saját követelményrendszerüket és céljaikat figyelembe véve, a szükséges munkaidőt kétszázötven (!) évre becsülte és kilencszáz kötetnyi illusztrációval számolt. V.ö.: EGGENBERGER: 1975, 11. (A becslés értékeléséhez csak arra utalunk, hogy a pl. valóban folyamatosan művelt német nagytopográfia jelenleg mintegy nyolcszázötven kötetet számlál és az 1981-ben megindított legújabb, szövetségi szintű német műemléki topográfiai vállalkozás, a *Denkmaltopographie Bundesrepublik Deutschland*, 800 kötetet tervez.)

¹⁰ HARVEY: 1961, 27–31. A rendelet nyomtatásban is megjelent: *Großherzogliche Hessische Zeitung*, Darmstadt, den 3. Februar (1818, Nr. 15): 133–134. Faksimilében közli Gabriele DOLFF-BONEKÄMPER: *Die Entdeckung des Mittelalters. Studien zur Geschichte der Denkmalerfassung und des Denkmalschutzes in Hessen-Kassel bzw. Kurhessen im 18. und 19. Jahrhundert*. Darmstadt und Marburg, 1985. 349–351. A szöveget Harvey nyomán (bibliográfiai adatok nélkül) közli: Norbert Huse (Hrsg.) *Denkmalpflege. Deutsche Texte aus drei Jahrhunderten*. Verlag C. H. Beck München, 1996, 32–33.

kapcsolódóan az illetén tevékenység során összegyűjtött és rendszerezett dokumentáció közgyűjteményi elhelyezésének módját, és végül a nyomtatott formában való közzététel kötelezettségét azzal, hogy azt a hatóságok rendelkezésére kell bocsátani. A rendeletet érdemes ezúttal teljes szövegében idézni, ahogy elvi jelentőségére tekintettel John Harvey is tette

I. Lajos hesseni nagyherceg (1806-ig X. Lajos Hessen-darmstadti örgróf) rendelete az építészeti és régészeti emlékekről (1818)

Abból a megfontolásból, hogy az építőművészet még fennálló emlékei a történelem legfontosabb és legérdekesebb forrasi közé tartoznak, amelyekből a korábbi szokásokra, szellemi műveltségre és a nemzet polgári állapotára következtethetünk, és ennél fogva ugyanezek fenntartása a legnagyobb mértékben kívánatos, a következőket rendeljük el:

- A Főépítészeti Kollégiumunkat megbízzuk, hogy a régi építészet valamennyi Hesseni Nagyhercegségben található maradványát, amely a történelem vagy a művészet szempontjából fenntartásra érdemesnek minősül, pontos jegyzékbe foglalja, amelyben le kell írni a jelenlegi állapotot és a bennük található régi műtárgyakat, mint amilyenek a festmények, szobrok és az efféle figyelemre méltó dolgok.
- A jegyzék történeti részének kidolgozása érdekében a nevezett Kollégium ezen hazafias ügyben való közreműködésre meg kell hogy hívja azokat a tudósokat, akik legjobban ismerik e provincia történetét, és ebből a célból a levéltárakból rendelkezésükre kell bocsássa a szükséges információkat.
- Ezek közül a legkiválóbb és a leginkább omladozóban lévő alkotások apránként pontosan nyilvántartásba veendőek és a leírások mellett az ezekről készült rajzok is Múzeumunkban elhelyezendőek.
- Az Főépítészeti Kollégiumunkat jelen rendeletünkkel megbízzuk azzal, hogy a fenntartásra, illetve lerajzolásra érdemes épületek jegyzékét engedélyezésre előterjessze, azok fenntartására és kijavítására a különböző hatóságokkal kapcsolatba lépjen és számunkra arról a megfelelő javaslatokat tegyen.
- Ha ezen épületek egyikével, vagy másikjával kapcsolatban változtatások megkezdése, vagy teljes lebontásuk látszana szükségesnek, az csak az

említett Kollégium előzetes tájékoztatásával történhet meg és csak az után, hogy az a megfelelő esetekben a Mi legmagasabb engedélyünket beszerezte.

- Ha ásatásokkor, vagy más alkalommal régiségeket találnak, tisztviselőinknek gondoskodnia kell arról, hogy azok amennyire csak lehetséges megőrződjenek és azokról az Főépítészeti Kollégiumunknak vagy a múzeumigazgatónknak haladéktalanul jelentést kell tenni.
- Az összes hatóság kötelességévé tesszük, hogy a fent említett jegyzékben ismertté tett emlékek fenntartásáról a lehető legnagyobb mértékben gondoskodjon, és azt ennek érdekében kinyomtatjuk és hozzájuk eljuttatjuk.”

Az idézett rendelet a műemlékvédelem állami intézményrendszere 19. századi létrejöttének klasszikus kontinentális¹¹ képletét állítja elének: a felvilágosult uralkodó (állam) szakemberek inspirációjára és közreműködésével az épített környezetben a múlt ránkmaradt emlékeit ismeri fel, amelyek *történeti* és *művészeti* értékek hordozói, az egykori *civilizációk tárgyi lenyomatai* – „*a történelem legfontosabb és legérdekesebb forrása*” – és mint ilyenek, ha lehet, fenntartandó, kijavítandó, de mindenképpen dokumentálandó *értékek*. Az így meghatározott *kulturális funkcióra* megfelelő struktúrában állami intézmény(rendszer) hozandó létre, amelynek – és szűkebb szempontunkból ez kiemelendő –, elsődleges feladata az érdeklődési körébe tartozó értékek (épületek és berendezésük, romok és régészeti leletek) tudományos felleltározása és dokumentálása, archiválása és közzététele. E korai és ebben a komplexitásban feltehetően legkorábbi ilyen rendelet tehát alapfeladatként jelöli meg azt, amit a 19. században német nyelvterületen monumentális statisztikának (Monumental Statistik) neveztek, és amit ma, műemléki inventarizációnak, vagy műemléki/művészeti topográfiának nevezünk.

A továbbiakban ez a logika érvényesült a porosz,¹² a francia,¹³ majd 1850-től ezek tapasztalatait is hasznosító Habsburg birodalmi¹⁴

¹¹ A műemlékvédelem egyetemes európai történetét, annak eszmei hátterét konkrét esettanulmányokra építve korszerű monográfia mutatja be: JOKILEHTO, JUKKA: *A history of architectural conservation*, Oxford 1999.

¹² MOHR DE PEREZ, RITA: *Die Anfänge der staatlichen Denkmalpflege in Preußen. Ermittlung und Erhaltung altertümlicher Merkwürdigkeiten*. Wernersche Verlagsgesellschaft Worms, 2001.

¹³ LÉON, PAUL: *La vie des monuments français: Destruction, restauration*. Paris, 1951.

¹⁴ FRODL: 1988.

műemlékvédelemben, és ezeken az alapokon indult fejlődésnek az 1860-tól a birodalmi intézményes keretből kikerült, 1881-től törvényi háttérrel is rendelkező magyarországi műemlékvédelem is. A múlt emlékeiben rejlő történeti és művészeti értékek fel- és elismerése óta az állam által vállalt alapfeladatok rendszere lényegében változatlan, az intézményi struktúrákban persze jelentős eltérések vannak, és az idő előrehaladtával értelemszerűen folyamatos differenciálódásnak lehetünk tanúi. Az elvi szintű változások döntő eleme azonban az emlék/műemlék fogalom bővülése és mélyülése. Fogalmilag az *emlék* (monument) az alapvető kategória, amely megkülönböztetendő a védett műemléktől (registered/listed/protected monument). A védett műemlékeket a számunkra értékesnek tartott, a *mindenkori* történeti/művészeti emlék kategóriába kulturális kánonok alapján sorolt objektumok sokaságából, a közérdekre hivatkozva, gyakorlati okok alapján (kiemelkedő történeti/esztétikai érték, jellegzetes típus, ritkaság, veszélyeztetettség stb.) választják ki, és rájuk vonatkoznak a hatósági kötelezettségek is. Ezzel már a közmegegyezés tényezőjére is utaltunk, hiszen kánonok csak így jöhetnek létre. A közmegegyezés esetében pedig folyamatosan szélesedő laikus bázissal is számolnunk kell. A műemléki szakértő a társadalmi kommunikációban, szerencsés esetben az animátor szerepét játszhatja. A széles körben elfogadott értékfogalmak állandósága, ill. dinamikája, régióként és országoként, drámai változásokat hozó történelmi eseményektől és társadalmi sajátosságoktól is függő módon természetesen igen változékony, és egyre inkább a nemzeti konszenzusokon túli egyetemes tendenciák is befolyást gyakorolnak, gondoljunk pl. a világörökség kategóriájára, vagy a kérdéskört érintő számos nemzetközi egyezményre, műemlékvédelmi kartákra stb.¹⁵

A konszenzusképzés Németországban két évtizeddel ezelőtt még alapvetően érvényes, ideáltipikus módjára, számunkra is komoly és megszívlelendő tanulságokat hordozó módon, lapidáris tömörséggel mutatott rá egy interjújában a német műemléki gondolkodás egyik kiemelkedő képviselője Norbert Huse (1941–2013), egykori müncheni művészettörténész professzor. Huse professzornak a *Neue Zürcher Zeitung* 2001-ben a következő kérdést tette föl: „*Hogyan tud az állami műemlékvédelem reagálni a műemlékfogalom mai vitáira?*” A válasz: „*Az*

¹⁵ DR. ROMÁN A. (szerk): *Karták könyve*. ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület, Budapest, 2011. [2002]

*állami műemlékvédelem nem kell, hogy kövesse a korszellem minden rezdülését. Az egyedi esetekben több nyitottságra, bátorságra és fantáziára van szükség. Ez viszont világhosszú és tartósságot feltételez a műemléki alapelvekben, amelyek azonban nem az állami erőszak folyamán, hanem egy több mint évszázados tisztázódási folyamat eredményei. Ebben pedig nem a fogalmi viták játszottak szerepet, hanem az ezenközben kialakult rendkívül konzisztens törvényalkotás és joggyakorlat.*¹⁶

A kezdetekénél, mint láttuk, egyedi emlékekről és régi korok alkotásainak fennmaradt nyomairól van szó. A 20. század elején már városi együttesek, a városképek értékei is megjelennek az érdeklődés horizontján, majd pedig ez a tendencia részben a két világháború pusztításai következtében a történelmi városmagokra, illetve a különböző település részekre is szisztematikusan kiterjed. Ezzel párhuzamosan a figyelembe vett emléktípusok köre is jelentősen bővül és folyamatosan közeledik az éppen aktuális jelenkorhoz¹⁷ A 20. század második felében az ipari társadalom kiterjedt infrastrukturális produkciója is a tudományosan regisztrálható és funkcióváltással részben fenntartandó emlékek körébe lépett. Arra is érdemes utalni, hogy a preferált korszakokhoz, emlékek körökhöz, akár vidékekhez fűződő képzetek a műemlékfogalom szakmai logikán is alapuló differenciálódása mellett gyakran összekacsolódtak a nemzeti művészet, a nemzeti teljesítmény koncepciójával és ezen keresztül az elmúlt másfélszáz évben annyit változott európai állam-ideológiákkal és birodalmi törekvésekkel.

A műemléki inventarizáció mindenkori feladatai

Mindezt azért kellett jelezni, mert az emlékfogalom változásai a műemléki inventarizáció mindenkori feladatai szempontjából irányadóak. Az így létrejött kihívásokra a műemlékvédelem felelősei folyamatosan megújuló szakmai válaszokat adtak, ami a műemléki topográfiaiak további műfaji differenciálódásához vezetett. A kutatási műfaj kidolgozása szempontjából élenjáró német topográfiai kutatások a megelőző századfordulóra eljutottak oda, hogy a topográfiai irodalom már

¹⁶ Ein Gespräch mit dem Denkmalpfleger Norbert Huse Gefühl für die gemeinsame Verantwortung. Neue Zürcher Zeitung, (2001. november 19): <http://www.nzz.ch/article7S8YE-1.500224>

¹⁷ Az inventarizáció és a történelmi távolság kérdésének elméleti összefüggéseit sokoldalúan tárgyalja HAJÓS: 1982, 6–15.

áttekinthetetlenül gazdaggá és módszertani szempontból szerteágazóvá vált, ezért az érintett tudományterületek részéről igény ébredt az anyagban való gyors tájékozódásra, ennek megfelelően a tömör előadásmódra, és a 'termék' gyakorlati hasznosítása érdekében, a minél inkább — mai kifejezéssel — felhasználóbarát megformálására. Az 1870-től megindult német topográfiai kötet száma, amelyeket később méretükre utalva „nagytopográfianak” (Großinventar) neveztek el, 1900-ra már száz vaskos kötetre emelkedett. Ebben a helyzetben fogalmazta meg az alapkonceptiót Georg Dehio. A strassburgi művészettörténész professzor fogalmazta meg 1900-ban a Drezdában megtartott első német Műemlékvédelmi Napok egyik napirendi pontjaként benyújtott javaslatában.¹⁸ Az eredeti, a német szakirodalomban gyakran idézett javaslat így szólt: „*A műemléki statisztikának vannak olyan feladatai, amelyeket a hivatalos inventáriumok nem oldanak meg. Ezért szükségünk van egy, a gyorsabb tájékozódást biztosító eszközre. Ezért egy olyan kézikönyv előállítását javasolom, amely a céljának megfelelően kisebb méretű, könnyen hordozható, szerkezetét tekintve olyan jól áttekinthető, amennyire csak lehetséges, az íróasztalon és utazás közben egyaránt kényelmesen használható. A következmény: viszonylag korlátozott anyagfelhasználás, feszes kifejezés mód.*”¹⁹ Dehio kezdeményezésének alapvető célja tehát az volt, hogy olyan művet (néhány kötetes könyvsorozat) adjon a szakemberek és minden érdeklődő kezébe, amelynek segítségével nagyobb nehézség nélkül átfogó képet lehet alkotni a német művészet egészéről, vagy — tegyük hozzá — akár regionális sajátosságairól. Az így kialakított 'kistopográfia' tehát *kompiláció*, amely a már publikált ismeretek megfelelő szerkezetben való tömör hozzáférhetővé tételét célozza meg. Az első sorozatot maga Georg Dehio publikálta 1905–1912 között öt kötetben. Azóta Németországban három alkalommal ismételték meg egyre bővülő tartalommal a sorozatot, 1935–1956 között 11 kötetel, 1964–1992 között 12 kötetel és 1993-tól 2012-ig 24 kötetel, valamint nagyszámú változatlan utánnomással. Ennek során Dehio *márkanévvé* vált, amit 1933-ban Ausztriában is átvették, ahol 1953 óta az

¹⁸ DEHIO: *Előterjesztés és vita*. 1900, 31–39. A könyvsorozat száz éves történetét és hatásait mutatja be és a sorozat addigi teljes bibliográfiáját közli: *Georg Dehio (1850–1932) 100 Jahre Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*. Deutscher Kunstverlag München Berlin. 2000. V. ö. még:

<https://de.wikipedia.org/wiki/Dehio-Handbuch>

¹⁹ Az idézet helye: *Erster Tag für Denkmalpflege*. Dresden, 24 und 25. September 1900. Berlin 1900, 31.

osztrák állami műemlékvédelem központi intézménye, a Bundesdenkmalamt keretében külön munkacsoport foglalkozik a kiadásával. A ”Dehio” volt az ihletője Nicolaus Pevsner több mint negyven kötetes, 1951-ben megindított és a szerző halála után egy szakmai team által máig folyamatosan bővülő sorozatának a Buildings of Englandnek is a ”Dehio” volt az ihletője.²⁰

Georg Dehio kezdeményezése, mint láttuk elsősorban a kutatási anyag rendkívüli bővülésével és módszertani egyenetlenségeivel kapcsolatos nehézségeket kívánta áthidalni, de egyszersmind az országjáró művelt német polgárság (Bildungsbürgertum) újabb keletű igényeit is ki akart elégíteni (a kiadvány legyen „íróasztalon és *utazás közben* egyaránt kényelmesen használható”). A német sorozat máig ezt a funkciót tölti be. A második világháború után újraindított osztrák változat azonban az osztrák nagy inventárium, az Österreichische Kunsttopographie ideiglenes változata, mintegy annak előhírnöke, a meglévő „fehér foltok” ideiglenes lezárása, a további műemléki listák megalapozója. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az osztrák Dehio kötetek nem egyszerűen könyvtári munka eredményei, hanem a nagytopográfiához hasonlóan alapos terepmunkára építenek. A kétféle topográfiai kutatási műfajt tehát egyazon *rendszer két, egymást szervesen kiegészítő elemként* működtetik.

Svájci nagytopográfia

A második világháború utáni korszakban egyre komplexebbé váló műemlékfogalom kapcsán az elmondottnál differenciáltabb utat választottak Svájcban. A svájci nagytopográfia a *Kunstdenkmäler der Schweiz* 1927-től jelenik meg, átlagban évente két kötetben. Időkeret: a korai középkortól 1850-ig terjed. A kutatást a kantonok finanszírozzák, a sorozat kiadója a Gesellschaft für Schweizerische Kunstgeschichte (GSK).²¹

A teljes államterület feldolgozása a nagytopográfia igény szintjén bárhol sok évtized folyamatos munkáját kívánja meg, ezért mindenhol felmerült a kisebb léptékű, de gyorsabb összkép megalkotásának az igénye is. Erre

²⁰ CHERRY, B.: *Nicolaus Pevsner und The Buildings of England*. In: GEORG DEHIO (1850–1932) 100 Jahre Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Deutscher Kunstverlag München Berlin, 2000, 157–167. <http://yalebooks.co.uk/pevsner.asp>; ; https://en.wikipedia.org/wiki/Pevsner_Architectural_Guides

²¹ *Zukunft eines Standardwerks. Der Reformprozess bei den „Kunstdenkmälern der Schweiz“*. Neue Zürcher Zeitung, Aktuell, 2008. május 20.

Svájcba Hans Jenny (1894–1942) vállalkozott *Kunstführer durch die Schweiz* című munkájával, amelynek első kiadása 1934-ben látott napvilágot. (5. teljesen átdolgozott kiadás: Wabern, 1971.) A szerző e művével a feldolgozott teljes államterületet illetően elérte az „azonos léptékű teljesség” [“eine gleichmäßige Vollständigkeit”] magas célkitűzését.²²

Az 1960-as években indították meg a *Die Bauernhäuser der Schweiz* című sorozatot, amely a vidék építészetét dolgozza fel a 15. századtól a 20. század közepéig. Tervezett kötettség: 50. A sorozat célja és eredménye az épületek, parasztgazdaságok és települések topográfiai, időbeli, stilisztikai és társadalmi szempontú tipológiájának a felállítása. Az 1980-as évekig a feldolgozás középpontjában az egyes épületek/építmények álltak és nem terjedt ki a vidéki térség, mint egész értékelésére. 1973-tól külön sorozatot szentelnek Svájcban a védelemre érdemes településképek kataszterének *Inventar des schützenswerten Ortsbilder der Schweiz* (ISOS)²³ címmel. A munka megrendelője és finanszírozója a központi kulturális kormányhivatal (Bundesamt für Kultur).

A vállalkozás néhány fontos alapadata: a felmérésbe bevont települések száma: 2 899 község mintegy 6 000 települése. A teljes államterületet megcélzó vállalkozás minden tíznél nagyobb számú épületet magába foglaló települést feldolgoz. A munka a szövetségi és kantonális műemléki hivatalok inventarizációs tevékenységével koordináltan történik. A szövetségi és kantonális tervezés alapjául szolgál és segíti a szövetségi és kantonális műemlékvédelmi döntéseket. Ide tartozik az is, hogy az 1960-as évektől *községi szintű dokumentáció* készül a *teljes épületállományról*, nem publikációs célra, gyakorlati (hatósági) hasznosítás céljából.²⁴ Ez a feldolgozás azonos szintű települések hálózatát hozva létre lehetővé teszi ezek érdemi összehasonlítását, tipizálást, mélyebb megértését.

Az ISOS a városok esetében minden korszak által alkotott városképet és ennek alapját adó szerkezetet egyaránt értékeli (szemben a korábbi topográfiaiak középpont, ill. történeti városmag centrikusságával) mégpedig úgy, hogy ezeket mindig egy meghatározott társadalmi, politikai és gazdasági helyzet lenyomataiként értelmezi. Ez a megközelítés kiszélesíti a

²² EGGENBERGER: 1975, 26.

²³ HEUSSER: 2001, 156–158.

²⁴ WULFF: 1982, 65.

vizsgálati területet a települések vonatkozásában. Ebbe beletartoznak az elővárosok, a munkás- és ipari negyedek a 19. századból csakúgy, mint ezek 20-századi változatai, gyakorlatilag felső időhatár nélkül. Ez a vállalkozás olyan városképi együtteseket is értékel, amelyekben egyetlen önálló értéket képviselő épület sincs, de a beépítés (pl. lakótelepek) urbanisztikai logikája a számontartást indokolja. Utóbbi vizsgálati elvei az *alaklélektan* kategóriáit hasznosítják. A világosan meghatározott (körülírt) utca- és térsorok fontosabbak a településinventáriumban, mint a művészettörténeti szempontból jelentős egyes épületek. A fejlesztési tervek készítői szempontjából jelentős körülmény, hogy az ISOS leírási rendszere átlépi a település és a táj közötti határt is. Fontos arra is felhívni a figyelmet, hogy az ISOS nem azt célozza, hogy semmi se változzon, hanem megfelelő eszközt kíván nyújtani azoknak a szakemberek (önkormányzatok, beruházók, tervezők), vagy laikusok számára, akik az átalakítási/építési szándékukat szembesíteni szeretnék a kulturális, társadalmi és gazdasági következményekkel.

1982–2002 között jelent meg a Gründerzeit leltárba vételére *vállalkozó Das Inventar der neueren Schweizer Architektur 1850–1920 (INSA)*²⁵ című sorozat zárt egészet képező 10 kötete, amelyet 2003-ban egy regiszter kötet egészített ki. Kronológiailag a nagytopográfiához csatlakozik, azt egészíti ki. Az alsó időhatár az 1848-ban elfogadott szövetségi alkotmányhoz kapcsolódik, amely meghatározta a kantonok közfeladatait és egységes infrastruktúrafejlesztéshez valamint építésügyi szabályozáshoz vezetett. A felső időhatár (1920) az ún. Heimatstil végét és a modern stílus kezdetét határolja el. A feldolgozás tárgyát a kanton központok és 40 további objektum-együttes képezte, utóbbi azokat a településeket jelenti, amelyeknek a lakossága 1920-ban a 10.000-et meghaladta. Az eredmény négy városi kötet és hét „vidéki” kötet, utóbbiak az infrastruktúra változásaira és a táj átalakulására koncentrálnak. A regiszter kötet [Építészeti Lexikon] az egész publikált anyagot dolgozza fel és minden korábbi svájci szaklexikont messze meghaladó számú tételt tartalmaz.

²⁵ WULFF: 1982, 61–67.

Műemléki inventarizáció Franciaországban

A műemléki inventarizáció kihívásaira adott válaszként ismét más utat választott Franciaország, amikor 1964-ben André Malraux, akkori kulturális miniszter által a művészettörténész Andrés Chastel kezdeményezésére és előterjesztése alapján létrehozott »*Inventaire général du patrimoine culturel*»²⁶ – közismert, rövid nevén Inventaire Général-nak nevezett – hatalmas vállalkozást megindította. A cél „számba venni, tanulmányozni és ismertté tenni az örökség kulturális, történeti vagy tudományos szempontból értéket hordozó elemeit”.²⁷ Franciaország egészét illetően, és a lehető legszélesebb értelemben vett örökségre gondolva. E rendkívül összetett és minden részletében átgondolt, folyamatosan tovább csiszolt program ismertetésére itt nincs helyünk, elég annak a megállapítása, hogy megalkotói és működtetői tekintettel voltak és vannak a társadalom kulturális örökséghez való viszonyának teljes komplexitására. Ez azt jelenti, hogy nem csupán az örökség gondozásával foglalkozó egyes szakmák és intézmények sajátos szempontjait, hanem ezeknek a társadalommal való aktív kapcsolatával összefüggő tevékenységi területeit és dinamikáját is számításba veszik. Egyfelől tehát az örökség ügyében érdekelt központi és helyi intézményrendszerre alapozva a legkomolyabb hangsúlyt helyezik az örökség tudományos feltárásának a módszertanára és annak folyamatos fejlesztésére. Másrészt a kommunikáció legkorszerűbb eszköztárának mozgósításával mindent megtesznek annak érdekében, hogy a legfrissebb tudományosan megalapozott információk a potenciális felhasználók legszélesebb köre számára hozzáférhetővé váljanak. Ez a kör a törvényhozástól az érintett hatóságokon keresztül a helyi társadalmakig, a műemlékek tulajdonosaiig és a gazdaság szereplőiiig tart. A legszélesebb körben így megosztott információk a jövő tervezésének szerves részévé válhatnak, a kulturális turizmus fejlesztői és a lokálpatriotizmuson keresztül a társadalmi kohézió érdemi erősítői lehetnek.

A német, osztrák, svájci francia és érintőlegesen a brit műemléki inventarizációs tevékenység történeti és mai tendenciáinak vázlatos

²⁶ A létrehozása kori nevén: l'Inventaire général des monuments et des richesses artistiques de la France. <http://www.inventaire.culture.gouv.fr/>

²⁷ A hatályos törvényben (Loi n°2004–809 du 13 août 2004 relative aux libertés et responsabilités locales) art. 95, I.

bemutatása is világossá teszi azt az alaptételt, hogy a műemléki inventarizációt mindenhol művelni kell, vagy éppen újraindítani, ahol a meglévónél jobb minőségű környezet alakításának igénye megvan, és ehhez a nemzetközi gyakorlat tanulmányozása nemcsak segítség, hanem előfeltétel is.

A műemlékvédelmi program helyzete Magyarországon

Ami Magyarországot illeti, *a műemléki szakmán belül* általános konszenzus van abban, hogy az inventarizációs projektet újra kell indítani és, hogy ebben az osztrák Dehio program alapelvei alkalmazandóak, de természetesen a kutatási előzmények figyelembe vételével a magyarországi helyzetre adaptálva. Ez célzott levéltári előkészítést és a publikált ismeretek teljes körű figyelembevételét, továbbá a tervtári anyagok, a városábrázolások és a teljes történeti térképanyag feldolgozását, valamint alapos terepbejárást feltételez.²⁸ Abban is egyetértés van, hogy a munkát a jelentősebb városok feldolgozásával kell kezdeni. E tekintetben igen kedvező szakmai fogadtatása volt a 2009-ben, lényegében az említett elvek szerint elkészült székesfehérvári topográfiai kötetnek,²⁹ amit a magyar szakma a nagy és a német Dehio típusú 'kis' topográfiához képes köztes helyzete miatt 'középtopográfiának' nevez. A városi projektek megtervezésében a fennebb vázolt svájci ISOS és INSA vállalkozások szolgálhatnak figyelemreméltó támpontokkal. Ebben a léptékben a meglévő hazai szakmai kapacitások mozgósításával a bevezetőben említett mintegy 300 ezer objektum egységes szemléletű műemléki topográfiai feldolgozása húsz év alatt lenne elvégezhető. A projekt számos innovatív elemet is magába foglaló modul rendszerű építkezéssel néhány év alatt fejleszthető „ideális üzemméretre”. Fontos szempont az inventarizációs kutatási projekt és a helyi társadalom, valamint az adott régióban gazdasági szempontból bármilyen tekintetben érdekelt üzleti szereplők közötti kapcsolatok megteremtése, mert a munka alapvető célja, hogy a módszeres feltárás nélkül rejtve maradó, ezért felhasználhatatlan értékeket a helyi közösségek számára minél teljesebben hozzáférhetővé tegye. Megismerhessék és így használhassák is azt, ami

²⁸ ENTZ G. A.: *Javaslat a Dehio rendszerű műemléki topográfiai kézikönyv programjának a bevezetésére.* (Angol nyelvű összefoglalóval.) Műemlékvédelmi Szemle (2003/1): 103–120.

²⁹ V. ö.: LOVEI P. könyvismertetése: *Magyarország műemlékei: Székesfehérvár.* Szerkesztette ENTZ G. A.: Budapest, Osiris, 2009. Műemlékvédelem LIV/1. 2010, 60–64.

elvben és potenciálisan az övék, csak éppen nem tudnak róla. Ebben minden tekintetben gazdag tapasztalatokra támaszkodhatunk az inventarizáció Nyugat-Európában széles körben alkalmazott, két évszázados munkával kicsiszolt módszereinek és tapasztalatainak az alapos tanulmányozásával.

Inventorization of Monuments and Its Social Background

Abstract:

The author argues that any of settlement or town development needs the complex and thorough knowledge of the built and natural environment in question. The long term and continuous research in the field of monument's inventorization has provided the firm basis of this knowledge in most Western European countries for more than a century. After the political system change in 1990 all the professional arguments promoted the effort to restart the systematic inventorization of monuments in Hungary. The number of the objects which today have to be taken into consideration might be estimated at about 300 000. As an inspiration for the realization of this plan, the study gives a concise overview of the European, first of all continental, development of monuments inventorization (Germany, Austria, Switzerland, France and superficial England), underlining the connection between the inventorization and the practical and theoretical challenges of monuments protection and their social background.

Irodalom

BESELER, H. UND ELLGER, D.: *Das Denkmal zwischen Inventar und Liste. Bestandaufnahme einer Bestandaufnahme.* Deutsche Kunst und Denkmalpflege 29/2 (1971) 150–155.

DEHIO, GEORG: *Programm zu einem Handbuch der deutschen Denkmäler,* in Erster Tag für Denkmalpflege. Dresden, 24. und 25. September 1900. [Jegyzőkönyv]. Berlin, 1900. Előterjesztés és vita, 31–39.

DOROTHEE EGGENBERGER: *Die Anfänge der Kunsttopographie in Ausland.* In: DOROTHEE EGGENBERGER, GEORG GERMANN: *Geschichte der Schweizer Kunsttopographie.* Beiträge zur Geschichte der

Kunstwissenschaft in der Schweiz 2. Schweizerisches Institut für Kunstwissenschaft, Zürich, 1975, 9–16.

ENTZ, G. A.: *Inventorization of Monuments in Hungary and the Dehio Handbook*, Centropa, 7. évf. (2007, 1. szám): 57–7.

ENTZ, G. A.: *Műemléki inventarizáció Magyarországon*, Műemlékvédelem, LV. évf. (2011, 1. szám): 65–85.

ENTZ, G. A.: *Az épített örökség hozzáférhetővé tétele és a műemléki topográfia*. Információs Társadalom, Tematikus szám az okos városokról, XVI./3, (2016) 134–145.

FRODL, W.: *Idee und Verwirklichung. Das Werden der staatlichen Denkmalpflege in Österreich*. Böhlau Verlag, Wien. Köln, Graz, 1988.

GENTHON, I.: *Magyarország művészeti emlékei 1, Dunántúl*, Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1959.

GENTHON, I.: *Magyarország művészeti emlékei 2, Duna-Tisza köze Tiszántúl Felsővidék*, Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1961.

HAJÓS, G.: *Die kunsthistorische Denkmal-Inventarisierung und das Gegenwartsproblem — zur Krise des historischen Abstandes*. Deutsche Kunst und Denkmalpflege 75. évf. (1982, 1–2. szám): 6–15.

HARVEY, J.: *The Origin of Official Preservation of Ancient Monuments*, The Transactions of The Ancient Monuments Society, New Series, Volume Nine, (1961). 27–31

HEUSSER, S.: *Das ISOS, eine flächendeckendes Bundesinventar in der Schweiz*, Österreichischer Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege LV. évf. (2001, 1–2. szám): 156–158.

LŐVEI P., KLANICZAY G.: „*Ha mindez így marad, akkor ennek a 140 éves történetnek vége*” a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal feloszlásáról. (BUKSZ beszélgetés), BUKSZ 2012. 254–268.

MIELKE, F.: *Zur Genesis der Kunstdenkmäler-Inventarisierung*, Zeitschrift für Stadtgeschichte Stadtsoziologie und Denkmalpflege 1. (1974): 134–143.

WULFF, W.: *Das INSA*, Deutsche Kunst und Denkmalpflege 75. évf. 1–2. szám (1982): 65.

ZAKARIÁS G. S.: *Magyarország művészeti emlékei* 3. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1961.

Az ország első gyógyszerészettörténeti gyűjteménye, a soproni Patikamúzeum

Prof. Dr. Szála Erzsébet

Soproni Egyetem Pedagógiai Kar
szalaerzsebet@mail.datanet.hu

DOI 10.23716/TT0.21.2017.11

Absztrakt:

Európa és Magyarország értékes művelődéstörténeti emlékei a régi gyógyszertárak. A gyógyszerkészítés és a gyógyszerkereskedelem műhelyei a patikák voltak. Az orvostudomány és a gyógyszerészet különválása századok alatt következett be. II. Frigyes 1224-ben szétválasztotta az orvosi és a gyógyszerési tevékenységet a nápolyi egyetem orvosi karán. Gyógyszerkönyvek, antidotariumok álltak rendelkezésre a gyógyszerek helyes elkészítéséhez. A középkorban Magyarországon az első gyógyszeres könyv Ruland János Dávid (1585–1657) pozsonyi orvos munkája volt. Torkos Justus János (1699–1770) adta ki az első — a Helytartótanács által is jóváhagyott — gyógyszereszabványt, taxa-t. A 16. században Padovában állították fel az első farmakológiai tanszéket, s ekkor már összekötötték az elméleti oktatást a gyakorlattal oly módon, hogy egy droggűjteményt és egy botanikuskertet is létesítettek. Magyar nyelven az első herbáriumot Meliusz Juhász Péter (1536–1572) írta 1578-ban. [VIDA, 1996]

Kulcsszavak: gyógyszerészettörténet, patikamúzeum, Gensel Ádám, soproni patikusok

Keywords: History of Pharmacy, Pharmacy Museum, Adam Gensel, pharmacists in Sopron

A gyógyszerész szakma két tevékenységet: a gyógyszerkészítést és a gyógyszerkereskedelmet foglalja magába, ám századokon át a gyógyszerészek gyakran töltöttek be gyógyító és tanácsadó szerepet is. A gyógyszerészek tanulmányaikat külföldön végezték, mert egyetemi képzés az ország területén nem volt, valamint Magyarországon a gyógyszerészekről nem követelték meg az akadémiai képzettséget. A tanulóévek után a patika

tulajdonosa „felszabadító” segéd-levelet állított ki, majd, a vándorévek után az önálló gyógyszerész vezetésére jogosító vizsgát tett a jelölt a városi fizikus és két gyógyszerész előtt. [VIDA, 1996] A 15. században Sopronban több orvos-gyógyszerész neve is felmerült. Az orvos-gyógyszerész fogalmának különválására az eddig ismert legrégebbi adat 1495-ből való Sopronban. Egy végrendelet alapján tudjuk, hogy Sopron első ismert patika helyisége a Storno-házban volt. [HÁZI, 1932] 1573-ban az adókönyvekben feltűnik Lorenz Carl gyógyszerész neve. Ennek értelmében Ákosházi Sárkány Antal panaszlevelet írt a városi tanácshoz, célozva a patikusnak adósságára, s kéri annak behajtását. Ákosházi Sárkány Antal háza akkoron a mai Fő téren (régén „Platz”, Városház tér) álló Storno ház volt, tehát a végrendelet alapján biztosra vehető, hogy Sopron első ismert patikahelyisége a mai Storno házban kapott helyet. [HÁZI, 1993. KOCSIS, 1986] Már a 16. században is ismerünk gyógyszerészeket, akik letették a polgáresküet. A városi tanács előírása volt, hogy a gyógyszerészek kötelesek polgáresküet tenni, és működésüket negyedévenként ellenőrizték. [MAGYARY-KOSSA, 1931] Nem minden soproni lakos vált polgárrá. A polgárjog elnyerésének alapvető feltétele volt, hogy az illető házzal, vagy legalább házrésszel rendelkezék.

A polgár a más (nem polgár) lakosokkal szemben nagyobb személy- és vagyonbiztonsággal bírt, s a város részéről mindig számíthatott munkalehetőségre ill. segélyre. Iparos vagy kereskedő polgár vám nélkül vihette áruit a vásárra. [HORVÁTH, 1964] A 17–18. században a törvényhatóságok és a városok minden újabb letelepedő gyógyszerésztől megkívánták a hivatási esküt. Ha előbb nem, akkor kellett a hivatási esküt tenniük, amikor városi polgárok lettek. Ily módon tehát két esküt kellett tenni: a polgárok esküjét és a gyógyszerészi esküt. [BÁNÓNÉ FLEISCHMANN, 1878]

Nem igazolható, hogy a 16. század közepén lett volna állandó gyógyszerész Sopronban, ám 1573-tól 1600-ig folyamatosan működött a városban patika. Kern Tóbiás orvos és városi tanácsos szorgalmazta, hogy a város gondoskodjék seborvosokról és patikusokról az eredményes gyógyítás érdekében. A 17. század elején már két orvos működött a városban, Ambruster János és Ribstein János, Heringshauser Pál patikusként dolgozott. [HÁZI, 1993.]

1. ábra: Gensel János Ádám arcképe

Heringshausert követően a patika tulajdonjogát Marb Tóbiás, majd Sotgräber György vették át. 1623 után már két gyógyszertár működött Sopronban. Azok a patikusok, akiknek ismerjük a származását, mind német származásúak voltak, német területről vándoroltak be a városba. [MAGYARY-KOSSA II., 1931]

A mai Storno, azaz az egykori Sárkány-házban működő gyógyszertárban König János patikus működött, akitől Stephan János vette át a patikát 1634. május 10-én. Stephan átköltöztette a patikáját a Fő tér másik épületébe, a mai Patikamúzeum egykori helyére, s azt Fekete Elefánt névre keresztelte. 1643. február 13-án egy patikuslegény, Gensel Kornél bérbe vette Stephan patikáját, majd 1646. február 12-én meg is vásárolta azt

1 200 forintért. Gensel halála után özvegye ismét férjhez ment egy másik patikushoz, Bischof Jánoshoz. A feleség, halála előtt, végrendeletében 1665. szeptember 16-án a patika felét első férjétől, Genseltől született fiára, Gensel Kornélra hagyta. Gensel Kornél is jónevű patikus hírében állott, s botanikus kertet is berendezett a városban. [NIKOLICS, 1993.] Gensel Kornél patikus halálakor patikáját özvegye, Zuana Judit örökölte 1703-ban, ő azonban nem tudta tovább vezetni a gyógyszertárat, mert a kurucmozgalmak miatt sem vevőt sem bérlőt nem talált, így a gyógyszertár működése a 17. század végére megszűnt, mert Gensel patikus fia, Gensel János Ádám nem folytatta a patikusságot, hanem orvosi pályára lépett. [HÁZI, 1982. Kocsis, 1993.]

Személye, tevékenysége, nemzetközi elismertsége külön is, kiemelten említendő. Gensel János Ádám abban a Fő téren álló egykori patikaházban született, ahol apja gyógyszertára működött. Alsófokú tanulmányait a soproni evangélikus líceumban végezte, majd 1695-ben beiratkozott a jénai egyetemre, ahol előbb teológiát, majd az orvosi stúdiumokat hallgatta. A soproni diákok számára, csakúgy, mint más protestáns városok polgársága számára fontos és szükséges volt a külföldi egyetemjárás, a peregrináció, hiszen itthon nem volt számukra egyetem, továbbtanulási lehetőség az ellenreformáció idején. Gensel János Ádám 1699-ben védte meg doktori disszertációját, majd itáliai utazást tett: Bologna, Róma, Firenze és Padova egyetemeit kereste fel. Padovában — orvostudományi oklevele mellé — bölcsletről is diplomát szerzett. Hazatérve előbb Vasváron, majd Kismartonban dolgozott orvosként. 1709-ben kinevezték soproni tisztiorvosnak, majd Vas és Sopron vármegyék vármegyei főorvosa lett 1710-ben. Udvari orvosa volt az Esterházy családnak is. Fő műve az „Alsó-Magyarország járványállapota 1711–13-ban történeti és meteorológiai megfigyelésekkel együtt”. Gensel János Ádám végzett először műszeres meteorológiai megfigyeléseket is: kereste Sopron környékén a csapadék, a szél, a hőmérséklet adatainak és a betegségek előfordulásának kapcsolatait. Az éghajlat és a szőlőtermelés összefüggéseivel is foglalkozott, s ezzel korát messze megelőzte, hiszen ma ezt az ágazatot nevezik bioklimatológiának, biometeorológiának. Polihisztor volt, aki az egészségügy, a járványtan és az orvostudomány különböző területein dolgozott. Sopronban ő volt a himlőoltásnak a kezdeményezője. Tanulmányozta a pestis terjedését is, mígnem ő maga is egy pestisjárványnak esett áldozatul 1720-ban. [WESZPRÉMI, 1960. SZÁLA, 1997] A város második gyógyszertára 1623-ban nyílt meg Pralitz Péter működtetésében. Arany Oroszlán volt a neve. A

tulajdonosváltások során az Arany Oroszlán kiköltözött a belvárosból, a mai Szent György utca 1. szám alól a várfalon kívülre, a Schubert-féle házba, a mai Várkerület 31. szám alá. [NIKOLICS, 1993]

1629 áprilisában jelentkezett letelepedésre Sartory János, egy menekült evangélikus család tagja, aki 1631. április 7-én a polgáresküt is letette. Ő nyitotta a város harmadik gyógyszertárát a Palatinus (Esterházy) házban Fehér Angyal néven. [HÁZI, 1982]

Halálozások és újraházasodások eredményeként a Fehér Angyal Sowitsch Pál tulajdonába került, majd áttelepült az 1696-ban megszűnt Fekete Elefánt helyére. Eme Fehér Angyal patika (későbbiekben Angyal) halálozások és újraházasodások, valamint bérbe- és eladások révén többször is más-más patikusok tulajdonába került egészen 1950-ig, az államosításig.

Az 1700-as évek elején tehát két patika, a Fehér Angyal és az Arany Oroszlán működött a városban, majd 1724-ben Ebhardt János Kristóf kapott engedélyt gyógyszertár felállítására. Az új patika neve Fekete Szerecseny lett. E három reáljogú patika mellett egyházi vezetőségű patikák is működtek a városban. 1769-ben a morvaországi Herbst János kapott engedélyt patika nyitására, ez volt az Arany Korona gyógyszertár. A polgárjoggal rendelkező patikusok száma az 1535 és 1848 közötti években 60 fő volt. [Névsor a függelékben.]

A 19–20. század folyamán létrejöttek még a Megváltó, a Magyar Király, az Arany Kereszt, az Irgalmasság, a Szent Erzsébet és a Rákóczi Ferenc gyógyszertárak.

A Patikaház, a mai Patikamúzeum láttnivalói és építéstörténete

A valamikori patika az árusítást szolgáló officinából és a gyógyszerkészítő laboratóriumból állt, amelyeket raktár, drogszárító és más helyiségek egészítettek ki. A régi egyszerű ácsolt polcokat művészi faragású állványzat és táraasztal váltotta fel. A porokból és folyadékokból készült gyógyszereket üveg és fa patikaedényekben tartották. A barokk idején művészi kerámia edények kerültek fel a polcokra. Elterjedtek az ónmázás fajansz edények. Az edények falán gyakran volt látható a gyógyszerész nevét viselő címke vagy portré, esetleg címer. Jellegzetes edényforma volt a szirup tárolására szolgáló szirupkancsó. Kedveltek voltak a fajansz és porcelán patikaedények. Az ónmázás fajanszedények elterjesztése a

betelepülő anabaptista habánokhoz kötődik. Az edények gyakran készültek négy-, hat vagy nyolcszögű hasáb alakban, évszámmal ellátva. A gyógyszerertári edényzethez tartozott még a boros- és pálinkáshordó, amelyből mindössze három van Magyarországon, s az egyik a soproni „Angyal” Patikamúzeumban. A 19. században már megjelentek az officinák polcain a bécsi és csehországi porcelánok is. [VIDA, 1996]

A soproni „Angyal” gyógyszerertárban a laboratórium, a gyógyszerészeti műhely mellett volt a patikus család hálószobája, az anyagraktár, a materiális kamra pedig a patika mellett lévő száraz szoba volt. A gyógyszerertár régi berendezése műemléki védelem alatt áll. Az egykori Angyal patika, a mai Patikamúzeum berendezése, az aranyozott oszlopfőekkel ellátott officina bútor a 19. század elejéről való. A polcokon a bécsi, un. Altwien gyártmányú edényzetet látjuk. A porcelán tégelyeket és üvegeket angyalfej díszíti. Szép a két tárlaméreg a görög-római mitológiából ismert gyógyítás isteneinek, Aesculapius-nak és Hygieia-nak a szobraival. Az 1666-ból való habán edény, egy hordó, amelyben cseresznyeszárfőzetet tartottak, az 1771-ből való bronzmoszár oroszánt ábrázoló fülekkel mind patika egykori berendezését idézik. A múzeumban megtalálhatók a gyógyszerkészítés és gyógyszervizsgálat eszközei: kúpöntő formák, dörzscsészék, pipették, űrmértékek, régi súlysorozat darabjai. A tárgyak között külön egységet képeznek a népi gyógyászat emléktárgyai is: szemverés ellen védő amulettek, gyermekfrász (epilepszia) elleni védősapka, stb.

A kiállítás a korábbi századok során működött Angyal, és más soproni patikák egykori tárgyait, eszközeit tárja elénk.

Festményeken látjuk a gyógyítás védőszentjeit, Damjánt és Kozmát, valamint a patikus fiából lett híres orvos, Gensel János Ádám arcképét is. A tárlókban látható gyógyszerészeti emlékek között olvashatjuk — többek között — Molnár Lajos oklevelét és indexét Than Károly aláírásával, egy szülésznő oklevelét Semmelweis aláírásával, a Löw-Deccard féle „Flora Sempronensis” (1741) másolatát, az első nyomtatott orvosi könyv, a soproni orvos Frankovith Gergely munkáját 1588-ból, stb.

A gyógyszerertár gyógyszerészeti szakkönyvtára kétszáznál is több kötetet tartalmazott, elsősorban a természettudomány, a kémia és a gyógyszerészet tárgyköréből. Német és magyar gyógyszerészeti szakfolyóiratokat járattak, mint például a „Die Wiener Pharmaceutische Zeitschrift”. Itt láthatjuk a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1847. évi soproni nagygyűlésének kiadványát is, amely az összes elhangzott előadás szövegét tartalmazza.

A Patikaház, azaz a mai, a Fő téren álló Patikamúzeum jelenlegi alakját 1850-ben nyerte el, amikor az officina patikusa Spiess Vince volt. Az ő számára az épület átépítésének a terveit Wanitzky Ferenc készítette el. A telken ugyanis korábban két épület állott: a kapualjtól keletre egy földszintes épület volt, a régi városi kenyérbolt, a kapualjtól jobbra lévő kétemeletes épületben pedig a korábbi patika működött. Eredetileg az épület egyemeletes lábasház volt, amelyet — a ház egyes elemeinek vizsgálata alapján — a 14. században emeltek. 1525-ben a város le akarta bontatni az épületet, hogy nagyobbá tegyék a város főterét, de II. Lajos királyunk megvétózta ezt a szándékot. 1646-ban Gensel Kornél patikus — aki elődjétől, Stephan Jánostól vette át az akkor Fekete Elefánt nevű patikát — átépítette az épületet. A ház továbbra is lábasház maradt, de kétemeletessé vált. Díszes famennyezettel és zárterkéllyel ellátott két nagy lakóteret hoztak létre a patika fölött. A lábas homlokzatot a 18. században szüntették meg, s végül az 1850-es helyreállítás során kapta meg a ház a ma is látható formáját, beleértve az új ablakkereteket is.

1966–67-ben nagy műemléki feltárást és tatarozást hajtottak végre, s ekkor kerültek elő a régi beltéri oszlopfők és a boltíves ablakok. Ebbe a felújított térbe már nem volt visszahelyezhető a gyógyszerertári bútorzat, s ekkor született meg az ötlet: az épület a történelmi múlt bemutatására legyen hivatott. A múzeum létrehozásában kiemelkedő szerepük volt az „alapító atyáknak”: Dr. Domonkos Ottó múzeumigazgatónak, Dr. Nikolits Károly gyógyszerésznek és Dr. Horváth Dénes gyógyszerésznek.

Az első gyógyszerészettörténeti múzeumunk, Magyarország első önálló Patikamúzeuma 1968. június 11-én nyílt meg Sopronban egy gyógyszerészettörténeti tudományos ülészak keretében.

Hungary's first Pharmaceutical Collection, the Pharmacy Museum

Abstract:

Hungary's first pharmaceutical museum, in Sopron at the Main Square, was opened in 1968. The first data referring to the separation of the two professions, doctor and pharmacist date back to 1495. In Sopron from 1573 until 1600 a pharmacy was continuously functioning and by 1623 there were two of them. The pharmacists in Sopron were all German immigrants. In 1643 an apprentice, named Kornél Gensel had rented the

pharmacy called 'Black Elephant' from the previous owner, later he bought it. His son, Kornél Gensel had an excellent reputation as a pharmacist and established a botanical garden in the town. After his father's death, young Kornél did not continue his father's profession, instead he became a doctor. During the conflict between the Hungarians and the Habsburgs it was difficult to find a buyer for the pharmacy, therefore it was eventually closed. In the meantime, two more pharmacies were opened and one of them, the White Angel moved into the Black Elephant Pharmacy, which was later called Angel. After changing ownership many times, Angel Pharmacy was open to the public until 1950, when the Hungarian government took over the property. The pharmacy's equipment is more than 200 years old. Visitors can see Altwein dishes, as well as instruments for mixing drugs and controlling their quality. The pharmacy has a 200 volume library, it subscribed to two pharmaceutical journals, one of them was the 'Die Wiener Pharmaceutische Zeitschrift'. An oil portrait shows János Adam Gensel in the museum and a separate exhibit that demonstrates his achievements as an outstanding doctor and a meteorologist. In 1966/67 during the monument conversation it was decided that the refurbished interior should be the place for exhibition, displaying the history of the Pharmacy. After the decision had been made, the first Pharmacy Museum opened on 11th June 1968 during a Pharmaceutical Scientific Conference.

Irodalom:

BÁNÓNÉ FLEISCHMANN, MARIANN; ZALAI KÁROLY: A gyógyszerészeti eszköz kialakulása és fejlődése. In: Gyógyszerészet 22. 1978.

HÁZI JENŐ: Adatok a soproni gyógyszerészek és gyógyszertárak múltjából. Sopron, 1932.

HÁZI JENŐ: Kiegészítések a soproni patikák hőskorához. In: Házi Jenő emlékkönyv. Sopron, 1993.

HÁZI JENŐ: Soproni polgárcsaládok 1–2. 1535–1848. Bp. 1982.

HORVÁTH ZOLTÁN: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 1964.

KOCSIS KRISZTINA: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Sopron vármegyében a XVI. század végétől 1950-ig. Doktori disszertáció. Kézirat. Bp. 1986.

KOCSIS KRISZTINA.: A soproni gyógyszertárak múltja a XVI. századtól 1950-ig. In: Soproni Patikamúzeum. Sopron. 1993.

MAGYARY-KOSSA GYULA: Magyar Orvosi Emlékek I–III. Bp. 1931.

NIKOLICS KÁROLY: Soproni Patikamúzeum. Sopron, 1993.

SZÁLA ERZSÉBET: Sopron tudomány- és technikatörténetéből. Sopron, 1997.

VIDA MÁRIA: Patikamúzeumok-műemlékpatikák Magyarországon. Budapest, 1996.

WESZPRÉMI ISTVÁN: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza 1–2. Bp. 1960.

Függelék

A polgárok sorában szereplő patikusok Sopronban az 1535 – 1848 közötti években

Arntreich János Mihály	Losspüchler János
Bauer János	Lux Ferenc
Becher János	Mahlzamb Joachim
Beer (Perr) Sebestyén	Marb Tóbiás
Bellicz Péter	Martini János Nándor
Benczúr János Márton	Martinovits Ernő
Bischof Gottfried	Murmann Károly
Braun Károly József	Österreicher Jeremiás
Carl Lőrinc	Pfanzert József
Deimling János Fülöp	Pókfalusy József
Dietrich Imre István	Pralich Péter
Ebhardt János Kristóf	Reichart Ádám
Ehrlinger János Bertalan	Rothe Gottfried Ádám
Ehrlinger János Mihály	Sartory János
Ehrlinger Xavér Ferenc	Schiffmann József orvosdoktor és patikabérlő
Empacher János	Schmidt Zsigmond
Gensel Kornél és fia Gensel Kornél	Seydl Péter
Goldner János Vilmos	Sobitsch János Pál
Gretschel János Károly	Sottgreber György
Haindl Zakariás	Spiess Vince
Hebmstreit György	Stephan János
Herbst János	Stockinger János András
Heringshauser János	Stockinger Mátyás
Heringshauser Pál	Strauber Ferenc
Jaschinsky Gyula	Textor János patikus
Jenisch János Gottlieb	Török István
Kochmeister András	Zillich Adalbert
Kochmeister Edvárd	Zöllner Miklós Bernát
König János	Zsolnay Sámuel
Linninger János	

HÁZI JENŐ: A soproni polgárcsaládok 1–2. című műve alapján összeállította a szerző

Internetes adatbázisok a Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet összeállításában

Dr. Gazda István CSc

Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet
tudomanytortenet@gmail.com

DOI 10.23716/TT0.21.2017.12

Absztrakt:

Az 1994-ben alakult intézet gondozásában eddig mintegy 120 nagyobb tudománytörténeti-orvostörténeti könyv jelent meg nyomtatásban, ezen túlmenően pedig másfél száz kutatási anyag, köztük nagy bibliográfiai összeállítások készültek el online formában. Az intézet munkájában eddig 54 kutató vett részt, kutatásaik többségét az interneten is hozzáférhetővé tették: 65 darabot a Magyar Elektronikus Könyvtárban (mek.oszk.hu), 110 anyagot az Akadémiai Könyvtár Repozitóriumában (real.mtak.hu), mintegy 10 ezer oldalnyi szöveget a debreceni egyetem orvosi karának anyagában (olvasmanytar.orvostortenet.hu), mintegy 10 könyvnyi anyagot a Jedlik Ányos Társaság honlapján (jedliktarsasag.hu), más kötetek a Magyar Orvostörténelmi Társaság honlapján (mot.tudomanytortenet.hu) találhatóak, számos bibliográfiát pedig a Kaleidoscope online periodikában publikáltak.

Kulcsszavak: tudománytörténet, technikatörténet, orvostörténet, bibliográfiák

Keywords: History of Science, History of Technology, History of Medicine, Bibliographies

Az Intézetben feldolgozásra került 532 darab 18–19. századi orvosi disszertáció azok teljes szövegével együtt,¹ nagyszámú külföldön bejelentett régi villamosság-tani szabadalom teljes szövegükkel együtt² (ezek többsége Magyarországon eddig ismeretlen volt), továbbá 1542 darab régi

¹ disszertaciok.orvostortenet.hu

² szabadalmak.tudomanytortenet.hu

villamosságtani tanulmány teljes szöveggel.³ Az intézet más, digitalizált anyagait honlapján tette közzé.⁴

Ami az interneten is hozzáférhető, intézeti kiadású szakkönyveket illeti, azok szakcsoportok szerint a következők:

- Intézménytörténetek
- Matematikatörténetek
- Fizikatörténetek
- Csillagászat-történetek
- Kémiatörténetek
- Biológia-történetek
- Földtudományok története
- Technikatörténetek
- Állatorvostudomány története
- Humán orvoslás története
- Általános tudománytörténet
- Művelődéstörténet
- Tudósi életművekhez kötődő művelődéstörténeti feldolgozások (a tudósok betűrendjében)
- Kapcsolattörténetek
- Helytörténetek

Intézménytörténetek

A Magyar Tudományos Akadémia reáلتudományos kutatásainak összegzése az Akadémia megindulásától kezdődően, rövid kitérővel az 1825 előtti előzményekre is:

VEKERDI LÁSZLÓ: A Tudománynak háza vagyok
<http://mek.oszk.hu/05400/05455/index.phtml>

A Magyar Tudományos Akadémia valamennyi reformkori kiadványa, beleértve a könyveket, évkönyveket, névkönyveket, folyóiratokat és a testület hivatalos kiadványait is. A megjelölt digitalizált anyagok egyben rámutatnak arra is, hogy ezek a művek teljes szövegükben hol érhetők el (az

³ elektro.tudomanytortenet.hu

⁴ mati.tudomanytortenet.hu

Akadémiai Könyvtár Repozitóriumának REAL-EOD és REAL-J egységében olvashatók el az egykori kiadványok).

GAZDA ISTVÁN: A Magyar Tudományos Akadémia reformkori kiadványai

<http://reformkor.tudomanytortenet.hu/>

<http://real.mtak.hu/17529/>

GAZDA ISTVÁN: A Magyar Tudós Társaság elveszettnek hitt 1848-as magyar nyelvtankönyvei.

<http://real.mtak.hu/50248/>

A 19. században mindazokról, akiket az MTA tagjai sorába fogadott, haláluk után rövid megemlékezéseket készítettek, amelyeket a Régi Akadémiai Levéltár meg is őrzött. Ezek a megemlékezések olvashatók el adatbázisunkban, amely évek szerint, tudósok szerint és szakmák szerint is kereshető. És ehhez kapcsolódik még néhány mozzanat az akadémiai főtitkár, Arany János életművéből.

A. SZÁLA ERZSÉBET: Régi akadémikusok (1830–1890)

<http://akademikusok.tudomanytortenet.hu/>

GAZDA ISTVÁN: Az akadémikus melegre vágyik. Arany Jánosról

<http://real.mtak.hu/17801/>

Matematikatörténetek

Készítettünk egy bibliográfiát az egyetemes matematikatörténet magyar nyelven olvasható főbb forrásmunkáiról.

GAZDA ISTVÁN (összeáll.): A matematika egyetemes történetének magyarországi irodalma

<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=136>

A matematika és a csillagászat ókori történetének egyik legkiválóbb kutatója, a Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet alapító elnöke, Szabó Árpád volt. Születése 100. évfordulója tiszteletére állítottuk össze a műveit bemutató emlékkönyvet:

Emlékkötet Szabó Árpád születésének 100. évfordulójára

<http://real.mtak.hu/21005/>

A felsőfokú oktatási intézmények számára készítettünk egy breviáriumot a magyar matematika klasszikus századairól:

A magyar matematika klasszikusai
<http://mek.oszk.hu/05400/05407/>

Bolyai Farkasról több kötetet is készítettünk, s ezek egy részét digitalizáltuk is. A gondolatébresztő írásait tartalmazó kötet különösen filozófiatörténeti és nyelvtörténeti szempontból értékes összeállítás, ezek az írásai ilyen jellegű gyűjtésben most első alkalommal készültek el:

Gondolatébresztő írások Bolyai Farkastól
<http://real.mtak.hu/29995/>

Igyekeztünk összeállítani a Bolyai Farkas életmű-bibliográfiát is, ezen belül mindenképpen kiemelendő, hogy híres kétkötetes művének, a Tentamennek megjelenéstörténetét elsőik között igyekeztünk tisztázni:

GAZDA ISTVÁN (összeállította): Bolyai Farkas (1775–1856) életében megjelent szépirodalmi és tudományos könyvei, dolgozatai, emlékbeszédei és más nyomtatott anyagai.
<http://mek.oszk.hu/05200/05212/>

Bolyai Farkas fiáról, Bolyai Jánosról szintén több művet állítottunk össze és digitalizáltunk, ezekben jó néhány eddig ismeretlen kézirat szerepel, amelyeket nekünk volt módunk elsőként sajtó alá rendezni, ezek között említjük a néhai Kiss Elemér által feltárt azon Bolyai-iratokat, amelyek a szerző korábbi köteteiben nem szerepelnek, nálunk jelentek meg először:

ÁCS TIBOR: Bolyai János új arca – a hadi mérnök
<http://real.mtak.hu/18396/>

KISS ELEMÉR – OLÁH-GÁL RÓBERT: Újabb fejezetek Bolyai János életművéből.
<http://real.mtak.hu/30032/>

Más erdélyi matematikusok életművét foglalta össze Oláh-Gál Róbert, ezt a munkát is digitalizáltuk:

OLÁH-GÁL RÓBERT: *Források az erdélyi magyar matematikai élet 1785–1918 közötti történetéhez.*
<http://real.mtak.hu/30393/>

Három fontos bibliográfiát is ebbe a csoportba sorolhatunk, az egyik a Fejér Lipót-bibliográfia, a másik a Réthy Mór-bibliográfia, a harmadik a Jelitai József-bibliográfia.

SRAGNER MÁRTA: Fejér Lipót (1880–1959) matematikus, Kossuth-díjas akadémikus műveinek és szakkikkeinek bibliográfiája
<http://mek.oszk.hu/05200/05207/#>

OLÁH-GÁL RÓBERT – GAZDA ISTVÁN – BODORNÉ SIPOS ÁGNES: Réthy Mór (1846–1925) fizikus, matematikus, egyetemi tanár, akadémikus önéletrajza és életmű-bibliográfiája
<http://real.mtak.hu/15476/>

GAZDA ISTVÁN – GYARMATI BÉLA: Jelitai Woyciechowsky József (1889–1944) matematikatörténész, csillagásztörténész, egyetemi magántanár rövid életrajza és tudománytörténeti publikációinak bibliográfiája.
<http://real.mtak.hu/19913/>

Fizikatörténetek

A fizika egyetemes története témakörében készültek Abonyi Iván és Füstöss László kötetei.

ABONYI IVÁN: Fejezetek a fizika 17–19. századi történetéből
<http://real.mtak.hu/34573/>

FÜSTÖSS LÁSZLÓ: A maxwelli elektromágnesség és magyarországi fogadtatása
<http://real.mtak.hu/18300/>

ABONYI IVÁN: Fejezetek a fizika 20. századi történetéből
<http://real.mtak.hu/34574/>

Einstein életművéhez kapcsolódóan két anyagot digitalizáltunk, az egyik Einstein korai hazai interpretátorainak a magyarázatait tartalmazza, a másik pedig egy nagy bibliográfia.

GAZDA ISTVÁN (összeállította): Einstein és a magyarok
<http://real.mtak.hu/19226/>

GAZDA ISTVÁN: Einstein elméletének magyarországi interpretátorai 1907–1945. Az új világkép hazai percepciója
<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=172>

Ehhez a témakörhöz tartozik a fizika egyetemes történetéről magyar nyelven hozzáférhető nagyobb írások bibliográfiája:

GAZDA ISTVÁN (összeállította): A fizika egyetemes történetének magyar nyelvű irodalma
<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=153>

A magyarországi fizika történetéhez kapcsolódóan két általános művet állítottunk össze, az egyik egy breviárium, a másik a fizikai szakirodalom fejlődését mutatja be.

A magyarországi fizika klasszikus századai. Oktatási segédkönyv
<http://mek.oszk.hu/05300/05392>

BATTA ISTVÁN: A fizikai tudományok hazai latin és magyar nyelvű irodalmának története 1867-ig
<http://real.mtak.hu/18283/>

M. Zemplén Jolánnak a felvidéki fizika történetéről írt monográfiájának javított és bővített változata csak digitális formában készült, s ehhez kapcsolódik a professzornő életművét összefoglaló bibliográfia.

M. ZEMPLÉN JOLÁN: A felvidéki fizika története 1850-ig
<http://real.mtak.hu/34201/>

GAZDA ISTVÁN – BODORNÉ SIPOS ÁGNES: M. Zemplén Jolán (1911–1974) fizikus, fizikatörténész, akadémiai doktor, az első magyarországi női fizikaprofesszor rövid életrajza és életmű-bibliográfiája
<http://real.mtak.hu/15459/>

Jedlik Ányos életművét több kötetben is feldolgoztuk, s ezeket digitalizáltuk.

Jedlik-bibliográfia
<http://mek.oszk.hu/05200/05229/index.phtml>

VEREBÉLY LÁSZLÓ: Jedlik Ányos két úttörő találmányáról [Ányos Jedlik's zwei Pioniererfindungen] [Ányos Jedlik, a Hungarian pioneer of electricity]

<http://real.mtak.hu/31039/>

Jedlik előadásai a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésein

<http://real.mtak.hu/30044/>

HOLENDA BARNABÁS: Jedlikről (magyarul és németül)

<http://real.mtak.hu/30429/>

KIRÁLY ÁRPÁD (összeállította): Jedlik Ányos emlékezete. + Jedlik Ányos tisztelete.

<http://mek.oszk.hu/05200/05230/index.phtml>

MAYER FARKAS OSB: Epizódok Jedlik Ányos életéből

<http://real.mtak.hu/29849/>

SZÉKÁCS ISTVÁN (szerk.): Jedlik Ányos kéziratai

<http://keziratok.jedliktarsasag.hu/>

SZÉKÁCS ISTVÁN (szerk.): Jedlik kéziratban fennmaradt útinaplóiból

<http://real.mtak.hu/30428/>

Jedlik Ányos bölcsészkaros dékán és Korányi Frigyes medikus naplófeljegyzései az 1848/49-es eseményekről

<http://real.mtak.hu/29944/>

Eötvös Loránd fizikai és geofizikai kutatásai mellett a természet nagy szerelmese is volt. E témában készült az egyik kötetünk, a másik pedig a neves 20. századi elméleti fizikus, Györgyi Géza életművét mutatja be.

KIS DOMOKOS DÁNIEL: A természetszerető Eötvös Loránd. Levéltári és kézirattári kutatások

<http://real.mtak.hu/50690/>

KOVÁCS LÁSZLÓ: Györgyi Géza (1930–1973). Egy kivételes elméleti fizikus életpálya

<http://real.mtak.hu/34427/>

Csillagásztörténetek

Ennek a témakörnek is elkészítettük a breviáriumát, amely a Magyar Elektronikus Könyvtárban érhető el. Ehhez kapcsolódik kolléganőnk, Sragner Márta főszerkesztésével készülő, folyamatosan bővülő csillagásztörténeti bibliográfia és a napórák katalógusa is.

A magyar csillagászat történetéből. Oktatási segédkönyv.

<http://mek.oszk.hu/05300/05391/index.phtml>

SRAGNER MÁRTA – KESZTHELYI SÁNDOR et. al.: A csillagászat magyar nyelvű bibliográfiája. (Készül a MATI közreműködésével.)

<http://csimabi.csillagaszat.hu/cs-onlin.htm>

KESZTHELYI SÁNDOR: Napórák Magyarországon. A rögzített napórák katalógusa.

<http://www.mek.oszk.hu/00500/00561/html/>

A csillagászat történetének egyik legkiválóbb hazai kutatója Vargha Domokosné volt. Művei közül a Zách Jánosról készült monográfia jelent meg Intézetünk gondozásában. E monográfia digitalizált változatban is hozzáférhető. Elkészítettük Vargha Domokosné életmű-bibliográfiáját is.

VARGHA DOMOKOSNÉ: Zách János Ferenc csillagász

<http://real.mtak.hu/18416/>

GAZDA ISTVÁN – BODORNÉ SIPOS ÁGNES: Vargha Domokosné (1931–2010) csillagásztörténész, könyvtáros rövid életrajza és tudománytörténeti írásainak bibliográfiája

<http://real.mtak.hu/18410/>

Sragner Márta több kiváló hazai csillagász életmű-bibliográfiáját készítette el, rendkívüli gondossággal, ezek digitalizált változatai is hozzáférhetők.

SRAGNER MÁRTA: Gothard Jenő bibliográfia. 3. javított kiadás

<http://www.csillagaszat.hu/csilltort/magyar-csillagaszattortenet/magyar-19-20-sz-csillagaszata/gothard-jeno-bibliografia-2009/>

SRAGNER MÁRTA: Gothard Sándor (1859–1939) mezőgazdász, agrártudományi szakíró, természettudós önálló műveinek és cikkeinek bibliográfiája

<http://mek.oszk.hu/05200/05219>

SRAGNER MÁRTA: Lakits Ferenc (1850–1920) csillagász, csillagászat-történész, természettudós műveinek és szakcikkeinek bibliográfiája

<http://mek.oszk.hu/05300/05363/index.phtml>

SRAGNER MÁRTA: Kulin György (1905–1989) csillagász köteteinek és jelentősebb írásainak jegyzéke

<http://mek.oszk.hu/05300/05334/index.phtml#>

SRAGNER MÁRTA: Kövesligethy Radó bibliográfia

<http://www.csillagaszat.hu/wp-content/uploads/2014/01/20140129-kovesligethy-bibliografia.pdf>

Kémiatörténetek

A kéziratban maradt kémiatörténeti életművek közül Szathmáry László hagyatékát és életmű-bibliográfiáját igyekeztünk feldolgozni.

SZATHMÁRY LÁSZLÓ: Régi magyar vegytudorok. Szerk.: A. SZÁLA ERZSÉBET, PERJÁMOSI SÁNDOR, CSÍZI KATALIN

<http://mek.oszk.hu/05400/05440/index.phtml>

SZATHMÁRY LÁSZLÓ (1880–1944) vegyész-mérnök, a kémia története első hazai egyetemi doktora, kémiatörténész, a Budapesti Kereskedelmi Akadémia tanára, a Magyar Kémikusok Egyesülete könyvtárosa, a Kis Akadémia vezetője rövid életrajza és kémiatörténeti írásainak bibliográfiája

<http://real.mtak.hu/17480/>

Felkérésünkre Móra László és Próder István egy nagy kronológiát állított össze, digitalizált változata bővebb, mint a nyomtatott anyag, s ehhez kapcsolódik még egy tájékoztató bibliográfia is.

MÓRA LÁSZLÓ – PRÓDER ISTVÁN – GAZDA ISTVÁN: A magyar kémia és vegyipar kronológiája.

<http://real.mtak.hu/20628/>

Tájékoztató irodalom a magyarországi kémia és vegyipar történetének tanulmányozásához.

<http://mek.oszk.hu/05400/05444>

A fenti anyagokhoz kapcsolódik egy bibliográfia is, amely a régi magyar kémiai műveket mutatja be.

GAZDA ISTVÁN: A magyar nyelvű kémiai irodalom korai korszakai

<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=81>

Kollégánk, Paczolay Gyula segítségével kutattuk Nyulas Ferenc életművét.

PACZOLAY GYULA: Öt tanulmány az első magyar nyelvű analitikai kémiai munka szerzőjéről, Erdély főorvosáról, Nyulas Ferencről (1758–1808)

<http://real.mtak.hu/29915/>

Beck Mihály akadémikus számos új kutatási eredményt adott közre a Than Károlyról szóló kötetében, amelyet egy bibliográfiával tettünk teljesebbé. A képanyag az azóta megnyílt Than-emlékház anyagát is bemutatja.

BECK MIHÁLY: Than Károly élete és munkássága

<http://real.mtak.hu/14464>

<http://than.tudomanytortenet.hu/>

BECK MIHÁLY – GAZDA ISTVÁN – PERJÁMOSI SÁNDOR – BODORNÉ SIPOS ÁGNES: Than Károly (1834–1908) kémikus, gyógyszervegyész, egyetemi tanár, akadémikus életmű-bibliográfiája

<http://real.mtak.hu/14466/>

Biológia történetek

Az Intézet néhány kutatása kapcsolódik a biológia történetéhez, ezek között nagyon értékes a Petényi Salamon Jánosról készült monográfia, és annak digitalizált változata, valamint a Petényi-bibliográfia.

MÉSZÁROS FERENC (összeállította): Petényi Salamon János (1799–1855) zoológus, akadémikus, a hazai madártani és őslénytani kutatások megalapozója írásaiból. Herman Ottó bevezető tanulmányával.

<http://real.mtak.hu/20677/>

PETÉNYI JÁNOS SALAMON (1799–1855) akadémikus, madártani kutató könyveinek és cikkeinek bibliográfiája
<http://mek.oszk.hu/05400/05415/>

Sragner Márta több neves természettudós életmű-bibliográfiáját is elkészítette.

SRAGNER MÁRTA: Chernel István (1865–1922) a madártan kutatója
<http://mek.oszk.hu/05100/05144/#>

SRAGNER MÁRTA: Emlékezés egy pécsi természettudósra, Lambrecht Kálmánra
<http://mek.oszk.hu/05300/05365/index.phtml>
<http://mek.oszk.hu/05300/05364/index.phtml>

SRAGNER MÁRTA: Gorka Sándor (1878–1945) biológus, biológiatörténész, természettudós önálló műveinek és szaccikkeinek bibliográfiája
<http://mek.oszk.hu/05200/05213>

Földtudományok története

Ebben a témakörben készült egykori munkatársunk, Csíky Gábor tanulmányainak válogatott gyűjteménye, s felkérésünkre állított össze egy gyűjteményt Nemerkenyi Antal id. Lóczy Lajosról.

CSÍKY GÁBOR: A földtudományok honi történetéből, különös tekintettel az erdélyi tudományosságra
<http://mek.oszk.hu/05100/05181/index.phtml>

NEMERKÉNYI ANTAL (összeáll.): Id. Lóczy Lajos emlékezete
<http://mek.oszk.hu/05300/05389>

Ehhez a szakterülethez kapcsolódik Sragner Márta által összeállított három másik életmű-bibliográfia.

SRAGNER MÁRTA: Prinz Gyula bibliográfia
<http://mek.oszk.hu/05400/05418/index.phtml>

SRAGNER MÁRTA: A 100 éve született Bendefy László élete és művei
<http://mek.oszk.hu/05100/05115>

SRAGNER MÁRTA: Jakucs László (1926–2001) karsztkutató, barlangkutató, geológus, egyetemi tanár irodalmi munkássága
<http://mek.oszk.hu/05200/05221/>

Technikatörténetek

Első helyen a konferenciánk témájához kapcsolódóan kell megemlítenünk a Vámos Éva életmű-bibliográfiát.

GAZDA ISTVÁN – PÓK ANDREA: Vámos Éva (1950–2015) muzeológus, történész, technikatörténész, kandidátus életmű-bibliográfiája
<http://real.mtak.hu/49099/>

Szála Erzsébet egyik monográfiájában fejezeteket közöl Sopron tudomány- és technikatörténetéről, egy másikban pedig a régi magyar szabadalmakról szól.

SZÁLA ERZSÉBET: Sopron tudomány- és technikatörténetéből.
<http://mek.oszk.hu/02000/02058/index.phtml>

A. SZÁLA ERZSÉBET (Szerk.): Fejezetek a magyar szabadalomtörténetből
<http://mek.oszk.hu/05300/05393/index.phtml>

Antal Ildikó technikatörténész több adatbázist is összeállított az Intézet munkatársaival együtt. Ezek mindenképpen segítik majd a további technikatörténeti kutatásokat. A Bláthy szabadalmait bemutató adatbázis nagy része eddig teljesen ismeretlen volt a magyar kutatók előtt.

ANTAL ILDIKÓ: A magyar villamosenergia-ipar kialakulása 1878–1895
<http://real.mtak.hu/30122/>

ANTAL ILDIKÓ: A magyar villamosenergia-ipar kialakulása 1896–1914
<http://real.mtak.hu/30124/>

ANTAL ILDIKÓ: Magyar műszaki alkotók által külföldön bejelentett és elfogadott főbb szabadalmak
<http://szabadalmak.tudomanytortenet.hu>

ANTAL ILDIKÓ (Összeáll.): Bláthy Ottó külföldi szabadalmi.
<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=137>

ANTAL ILDIKÓ: Az 1896 és 1914 között Magyarországon működő villamosenergia-ipari vállalatok és főbb tisztségviselőik
<http://villamosipar.tudomanytortenet.hu/hu/>

ANTAL ILDIKÓ: A magyar villamosság-tan-elektrotechnika 1945 előtti történetének adatbázisa: <http://elektro.tudomanytortenet.hu/>

A Magyar Elektrotechnikai Múzeum több kiadványát Intézetünk digitalizálta.

ÚJHÁZY GÉZA: Őstranszformátorok
<http://real.mtak.hu/31042/>

KIRÁLY ÁRPÁD: Gólyavédelem a villamoshálózatokon
<http://real.mtak.hu/31043/>

Intézetünk és az Országos Széchényi Könyvtár közösen dolgozta fel Edison 1911-es budapesti látogatásának dokumentumait.

1911-ben Edison itt járt Budapesten. Edison in Hungary
<http://real.mtak.hu/29413/>

Az ipartörténeti-technikatörténeti irodalom feldolgozásának egyik fontos állomása az a bibliográfia, amely Intézetünk közreműködésével készült.

SRAGNER MÁRTA – GAZDA ISTVÁN: A magyar ipartörténeti irodalom négy évtizede, 1945–1985: <http://real.mtak.hu/42627/>

Állatorvostudomány története

Ebben a témakörben jelent meg Karasszon Dénes kétkötetes munkája, amelynek bibliográfiai része az eddig legteljesebb állatorvostudomány-történeti feldolgozás, s szorosan kapcsolódik Magyary-Kossa Gyula életművéhez.

KARASSZON DÉNES: Az 1944 előtt munkálkodó állatorvos-történetészeinkről. (A magyar állatorvoslás kultúrtörténete I.)
<http://real.mtak.hu/18048/>

KARASSZON DÉNES: A magyarországi történeti értékű állatorvostudományi irodalom bibliográfiája 1574–1944. (A magyar állatorvoslás kultúrtörténete II.)
<http://real.mtak.hu/17958/>

GAZDA ISTVÁN – PERJÁMOSI SÁNDOR: Magyary-Kossa Gyula (1865–1944) orvos, farmakológus, a méregtan magántanára, orvostörténész, akadémikus, az állatorvosi akadémia professzora életmű-bibliográfiája. Bevezető tanulmányokkal.
<http://real.mtak.hu/21862/>

Humán orvoslás története

Számos anyagot digitalizáltunk ebben a kategóriában, közte bibliográfiákat, egy-egy eseményhez kapcsolódó orvostörténeti leírásokat, kiemelkedő személyek bio-bibliográfiáit, társaság-történeti és közegészségügy-történeti anyagokat. Ezeket soroljuk fel az alábbiakban, néhány kategóriába sorolva.

Több témakört felölelő nagyobb összeállítások

A múlt magyar orvostörténésszei. Tanulmánygyűjtemény.
<http://mot.tudomanytortenet.hu>

PATAKI JENŐ: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből
<http://mek.oszk.hu/05400/05413/index.phtml>

KISS LÁSZLÓ: A jó palócok és tót atyafiak orvosai
<http://real.mtak.hu/25263/>

DÖRNYEI SÁNDOR: A magyar gyógyszerészettörténeti irodalom 1944-ig
http://gyogyszeresztortenet.hu/letolt/Magyar_gyogyszerettorteneti_irodalom.pdf

Orvostörténeti olvasmánytár
<http://olvasmanytar.orvostortenet.hu/>

Szállási Árpád orvostörténeti tanulmányai
<http://szallasi.orvostortenet.hu/>

SZÁLLÁSI ÁRPÁD: Magyar írók orvosai
<http://mek.oszk.hu/05400/05439>

Régi orvosdoktori disszertációk (1729–1849)
<http://disszertaciok.orvostortenet.hu/>

KAPRONCZAY KATALIN – BODORNÉ SIPOS ÁGNES: Száz év orvosi irodalma, 1750–1850
<http://real.mtak.hu/34450/>

Egy-egy eseményhez köthető orvostörténeti anyagok

TAKÁTS LÁSZLÓ: A Rákóczi-szabadságharc egészségügye
<http://mek.oszk.hu/05400/05419/index.phtml>

BALÁZS PÉTER: Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete
<http://real.mtak.hu/30273/>

SCHULTHEISZ EMIL – MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS: Orvosképzés a nagyszombati egyetemen, 1769–1777
<http://real.mtak.hu/17803/>

BALÁZS PÉTER: Egészségügyi szabályozás a XVIII. század végén
<http://real.mtak.hu/39150/>

Az 1848/49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. Tanulmánygyűjtemény.
<http://mek.oszk.hu/05100/05112/index.phtml>

Háború és orvoslás. Az I. világháború katonaegészségügye, annak néhány előzménye és utóélete. Orvostörténeti tanulmányok.
<http://real.mtak.hu/52116/>

Az I. világháború magyar orvosi emlékeiből. Naplók, kéziratok visszaemlékezések, szakkikkek.
<http://real.mtak.hu/52117/>

Semmelweis Ignácra kötődő feldolgozások

Semmelweis Ignác emlékezete. Tanulmánygyűjtemény.
<http://mek.oszk.hu/05400/05427/index.phtml>

Semmelweis Ignác magyar nyelvű szaktanulmányai az *Orvosi Hetilap* 1858–1865-ös évfolyamaiban
<http://semmelweis.orvostortenet.hu/>
<http://real-eod.mtak.hu/1188/>

GAZDA ISTVÁN: Semmelweis Ignác nyomtatásban megjelent önálló művei
<http://real.mtak.hu/29713/>

BENEDEK ISTVÁN: Semmelweis betegségről és a semmelweisi tanok időszerűségéről
<http://real.mtak.hu/30826/>

KAPRONCZAY KÁROLY (összeáll.): Semmelweis
<http://real.mtak.hu/25576/>

Más orvosi-orvostörténeszi életművek feldolgozásai

Weszprémi István (1723–1799) emlékezete halálának 200. évfordulóján. Tanulmánygyűjtemény
<http://mot.tudomanytortenet.hu>

SZÁLLÁSI ÁRPÁD (sajtó alá rend.): Feichtinger Sándor doktor önéletírása.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/EsztergomKonyvek_033/?pg=0&layout=s

Az orvos Batthyány-Strattmann László

<http://mot.tudomanytortenet.hu>

GAZDA ISTVÁN – BODORNÉ SIPOS ÁGNES: Schultheisz Emil (1923–2014) orvos, orvostörténész, professor emeritus rövid életrajza és életmű-bibliográfiája

<http://real.mtak.hu/12918/>

Tardy Lajos orvostörténeti vizsgálódásai

<http://real.mtak.hu/13454/>

<http://real.mtak.hu/29847/>

<http://tardy.orvostortenet.hu/>

Három orvostörténész köszöntése. (Karasszon Dénes, Birtalan Győző, Szállási Árpád)

<http://real.mtak.hu/18215/>

KAPRONCZAY KÁROLY (vál.): Az orvostörténész, művelődéstörténész és tudományos szervező Antall József írásaiból. Sajtó alá rend.: GAZDA ISTVÁN

<http://real.mtak.hu/21009/>

<http://antall.orvostortenet.hu/>

Közegészségügy története, orvostudományi társaságok

GAZDA ISTVÁN – KAPRONCZAY KÁROLY: A modern hazai közegészségügy kialakulása 1867–1896. Tanulmányok és dokumentumok a 150 éve megindult egészségügyi reformról:

<http://real.mtak.hu/46712/>

KAPRONCZAY KÁROLY: A magyarországi közegészségügy története
<http://kozeu.tudomanytortenet.hu/>

100 éves a Magyar Sebész Társaság: <http://real.mtak.hu/18126/>

KAPRONCZAY KÁROLY (szerk.): 50 éves a Magyar Orvostörténelmi Társaság
<http://real.mtak.hu/31173/>

Általános tudománytörténet

GAZDA ISTVÁN: Bevezetés a reáltudományok történetének magyarországi könyvészetébe. Oktatási segédkönyv
<http://real.mtak.hu/30058/>

GAZDA ISTVÁN: Magyar tudománytörténet. Segédkönyv a felsőoktatási intézmények számára
<http://magyar.tudomanytortenet.hu/>

Pannóniai Féniksz. Első nyomtatott tudományos könyveink (16–19. század)
<http://real.mtak.hu/17805/>

GAZDA ISTVÁN: A magyar tudománytörténet-írás 19. századi forrásai
<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=48>

GAZDA ISTVÁN: Tudománytörténeti kiadványok a XIX. századi Magyarországon.
<http://real.mtak.hu/18299/>

GAZDA ISTVÁN: Könyvészeti alapok a 19. századi magyarországi tudománytörténeti kutatásokhoz. 1800 és 1900 között kiadott hazai bibliográfiák, repertóriumok és nyomtatott könyvtári katalógusok I–III.
<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=rovat&rovatid=48>

Művelődéstörténet

A művelődéstörténet egy-egy szakágához kötődő munkák

GAZDA ISTVÁN: Magyar kultúratörténet. Felsőoktatási segédkönyv:
<http://real.mtak.hu/19529/>

SZENTPÉTERY IMRE: A kronológia kézikönyve
<http://mek.oszk.hu/05400/05442/index.phtml#>

FEHÉR KATALIN: Népfelvilágosító törekvések Magyarországon
1777–1849

<http://www.drfeherkatalin.hu/upld/Nepfelvilagosito%20torekvesek.pdf>

Diákok a tudományos kutatás kapujában

<http://real.mtak.hu/18329/>

ÁCS TIBOR: A reformkor hadikultúrájáról

<http://real.mtak.hu/18414/>

GAZDA ISTVÁN: Könyvkereskedők a régi Váci utcában (készült
1988-ban, digitalizálták 2002-ben)

<http://mek.oszk.hu/01600/01609/index.phtml>

VEKERDI LÁSZLÓ: „Az ember — gondolkodó nádszál”. A magyar
művelődéstörténet országútján

<http://vekerdi-muvelodestortenet.tudomanytortenet.hu/>

BAÁN KÁLMÁN – KÓCZY T. LÁSZLÓ – GAZDA ISTVÁN: Magyar
családtörténeti és címertani irodalom 1561–1944 (Készült 1984-
ben, digitalizálva 2012-ben)

https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/CsaladHely_AltalanosCsaladtortenet/

HORVÁTH J., JÓZSEF: Az ókori görög és latin irodalom
Magyarországon. Az 1536 és 1984 között magyarra lefordított
önálló művek bibliográfiája.

<http://real.mtak.hu/19912/>

GAZDA ISTVÁN: Tudománytörténet a magyar művelődéstörténetet
összegző nagyobb munkákban

<http://real.mtak.hu/31061/>

Tudósi életművekhez kötődő művelődéstörténeti feldolgozások

(a tudósok betűrendjében)

V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Ács Tivadar (1901–1974) művelődéstörténeti
munkássága

<http://real.mtak.hu/18133/>

<http://real.mtak.hu/18195/>

V. MOLNÁR LÁSZLÓ – GAZDA ISTVÁN: Apáczai Csere János műveinek kiadásai és a róla szóló irodalom válogatott bibliográfiája 2002-ig

<http://real.mtak.hu/18089/>

Brassai Sámuel munkássága

<http://mek.oszk.hu/05100/05143/index.phtml>

GAZDA ISTVÁN – HEGEDŰS LAJOS – PERJÁMOSI SÁNDOR: Ernyey József (1869–1945) gyógyszerésztörténész, botanikatörténész, orvostörténész, numizmatikus, néprajzi kutató, a szlavisztika tudósa, a Magyar Természettudományi Múzeum első főigazgatója, a történelem segédtudományai elismert művelőjének rövid életrajza és életmű-bibliográfiája

<http://real.mtak.hu/16088/>

HÍDVÉGI VIOLETTA (összeáll.): A tudós, könyvtáralapító, kultúraközvetítő Kultsár István

<http://mek.oszk.hu/05300/05362/index.phtml>

<http://mek.oszk.hu/05400/05452/index.phtml>

GAZDA ISTVÁN – BODORNÉ SIPOS ÁGNES: Szabó Árpád (1913–2001) klasszikus filológus, ókortudós, matematika-történész, csillagásztörténész, műfordító, akadémikus rövid életrajza és életmű-bibliográfiája

<http://real.mtak.hu/13887/>

GAZDA ISTVÁN: Széchenyi István felmenői, testvérei, iskolai évei, utazásai, gyermekei

<http://real.mtak.hu/42277/>

A. SZÁLA ERZSÉBET (szerk.): A tudománytörténész id. Szily Kálmán. (Benne: Szily Kálmán magánkönyvtárának Pécsre került darabjai.)

<http://real.mtak.hu/19217/>

GAZDA ISTVÁN: Múltunk öt jeles magyar tudománytörténésze: id. Szily Kálmán, Heller Ágoston, Batta István, Jelitai József, Szathmáry László.

<http://real.mtak.hu/29736/>

id. Szinnyei József emlékezete. Művelődéstörténeti és sajtótörténeti írásai

<http://mek.oszk.hu/05400/05443>

<http://real.mtak.hu/30128/>

Kapcsolattörténetek

V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Magyar-oroszk kulturális kapcsolatok, 1750–1815

<http://real.mtak.hu/19507/>

V. MOLNÁR LÁSZLÓ (szerk.): Fejezetek a magyar-lengyel tudományos kapcsolatok történetéből

<http://mek.oszk.hu/05400/05406>

V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Életutak találkozására, 1703–1848

<http://real.mtak.hu/17977/>

KAPRONCZAY KÁROLY: A magyar-lengyel és lengyel-magyar orvosi-közegészségügyi kapcsolatok múltjából

<http://real.mtak.hu/21864/>

Helytörténetek

ALAPI GYULA: Komárom vármegye kultúrtörténetéből

<http://real.mtak.hu/23836/>

BARANYAY JÓZSEF: Kalandozások Komárom vármegyében

<http://real.mtak.hu/23815/>

SZÁLLÁSI ÁRPÁD: II. Rákóczi Ferenc és Ecsed

<http://real.mtak.hu/18212/>

Szinnyei József akadémikus, könyvtártudós komáromi históriái

<http://real.mtak.hu/19532/>

TAKÁTS SÁNDOR: Fejezetek Komárom művelődés- és gazdaságtörténetéből

<http://real.mtak.hu/23651/>

Accessible Online Databases Compiled by the Institute for the History of Hungarian Sciences and Medicine

The Institute was founded 1994. Official website:

<http://mati.tudomanyortenet.hu>

To date 120 books and numerous studies have been published under the aegis of the institute with the involvement of 54 researchers.

Most of the research results are accessible electronically on the following websites:

real.mtak.hu

mek.oszk.hu

jedliktarsasag.hu

mot.tudomanyortenet.hu

kaleidoscopehistory.hu

A selection of the more extensive databases:

olvasmanyar.orvostortenet.hu

disszertaciok.orvostortenet.hu

szabadalmak.tudomanyortenet.hu

elektro.tudomanyortenet.hu

On these websites major research projects accessible electronically are listed by the title.

„Kétkezi matematikatörténet” az angol nyelvű irodalomban létező Hands-on History nyomán

dr. Munkácsy Katalin PhD

ELTE TTK Matematikai Intézet

katalin.munkacsy@gmail.com

DOI 10.23716/TT0.21.2017.13

Absztrakt:

Az Ankétok hagyományai szerint, a tudománytörténet és a technikatörténet kapcsolatának egy lehetséges formáját szeretném megmutatni.

Fontosnak tartom, hogy a matematikatörténetet minél változatosabban mutassuk be a fiataloknak. Az elméleti jellegű és az anekdotikus megközelítés mellett a szemléletességre is nagy figyelmet fordítunk. A történeti tényeken túl (kronológia, matematikusok, művek, felfedezések) egy-egy korszak hangulatát, gondolkodási stílusát is megpróbáljuk érzékeltetni. E módszer előzményei:

- a szemléletességre és a tárgyi tevékenységre irányuló matematika-didaktikai kutatások
- az angol nyelvű pedagógiai irodalomban olvasható „hands-on” módszer
- matematikatörténet-tanítási tapasztalataim
- Példákkal szeretném illusztrálni módszerünket.
- Kultúrtörténeti érdekességek matematikai vonatkozással
- labirintusok,
- szigorúbban matematikatörténi vonatkozások
- szabályos testek a geometriában és a mindennapi életben
- csillagászat, hordozható napóra, a Naprendszer ábrázolása
- logarléc modelljének elkészítése
- hiperbolikus geometria,
- kódolás, egy jellel kódolás

A „kétkezi matematikatörténet” alkalmasnak bizonyult a kultúrtörténet néhány elemének beemelésére az oktatási folyamatba és egyes nehezen érthető matematikai fogalmat is közelebb hozott a diákokhoz.

Kulcsszavak: matematikatörténet, matematika tanítás, tanárképzés, kézművesség

Keywords: history of mathematics, mathematics teaching, teacher training, hands-on activity

A matematikatörténet népszerűsítésének kialakulóban lévő irányzata új, egységes szemléletbe foglal korábban is meglévő jelenségeket. A matematikatörténeti vonakozású kézműveskedés kibővíti azokat a lehetőségeket, amelyeket a konkrét tárgyakkal végzett tevékenységek eddig is nyújtottak a matematikatanítás számára. Ebben az esetben valóban létező, használt eszközökkel és módszerekkel ismerkednek meg a diákok, és ez a többi tanított matematikai összefüggés fontosságára és érvényességére is felhívhatja a figyelmüket. Módszerünket az angol terminológia nyomán történetileg motivált fizikai objektumok alkalmazását is felhasználó tanításnak nevezhetjük, “teaching mathematics using historically-motivated physical objects”. [SHELL-GELLASH, 2007]

Ebben az írásban magukra a történeti ismeretekre csak érintőlegesen utalok, célom a manipulációs lehetőségek bemutatása. Ezeknek az információknak a forrásai a közismert matematikatörténeti tankönyvek, ismeretterjesztő művek. A kézműveskedéssel kapcsolatban felhasználok a *Mathematics in the Making* nemzetközi projekt tapasztalatait is, valamint annak a programnak a keretében használt ábrákat is.

Ebben az írásomban, néhány az ELTE matematika tanárszakos hallgatói számára tartott speciálkollégium, illetve reguláris óra keretében elkészített modellt fogok bemutatni.

A hallgatók érdeklődését követve a kézműveskedés értelmezését kissé kibővítettem, a kézbe vehető modelleken túl foglalkoztunk a nálunk megszokottól eltérő, egyszerű kiszámolási algoritmusokkal is. Kihasználtuk a számítógépek kínálta lehetőséget is a hiperbolikus geometriával való ismerkedésre.

Számírások, műveleti algoritmusok

Megismerkedni egy időben vagy térben távoli kultúra számolási eljárásaival kicsit olyan, mintha részeseivé válnak annak a másik életnek.. Mintha megkóstolnánk az ételeiket, felpróbálnánk ruháikat.

Egyiptomi hieroglifák

Az egyiptomi számírás varázsát elsősorban az jelenti, hogy a hallgatók megtanulnak használni néhány hieroglifát. Sokan ahhoz is kedvet kapnak, hogy megismerjék az egyiptomi írást, azon belül az eltérő célokra használt eltérő rendszereket is. A matematikatörténet keretében természetesen a legegyszerűbb jeleket ismerjük csak meg.

1. ábra: egyiptomi számírás

A Sulinet-ről kimásolt ábrán jól láthatók a kisebb számjegyek, és az egyszerű ismétlődésen alapuló struktúra. Itt hiányzik az 1000 jele, a kicsit a tulipánra hasonlító lótuszvirág, amit a tanulók általában nagy műgonddal szoktak rajzolgatni.

Ezzel a jelöléssel igen nehéz dolgozni, minden művelet, az összeadáson kívül nagyon bonyolult. Ezért használták a kettőzés módszerét. A duplikáció az összeadáson alapul, bármely szorzás elvégezhető vele a pozitív egészek körében. A törtekkel való számolás külön művészet volt, nem csoda, ha a számolni tudás megbecsült szakma volt az ókori Egyiptomban.

A klasszikus római számok

Hasonlóképpen nem helyiértékes, tizes alapú rendszer a rómaiak számírása. Az ötös értékek kicsit érdekesebbé teszik a tiszta tizes alapú számírásnál. Másik különlegessége a négy, kilenc, negyven, stb. jelölése. Ez megbontja a szigorú additív rendszert, ezért érdekesebb a korábbi változatot megtanulni, ahol a négyet IIII jelölte, így sehol nem alkalmazták a kivonást. Ez a számírás a számmisztika megmutatását is lehetővé teszi, hiszen sok szóhoz a benne szereplő egyes betűk alapján számértéket rendelhetünk.

Érdeemes megemlíteni a görög számírást is, ahol minden egyes betű számot jelentett, így minden szónak volt, természetes módon, számértéke. (A görögöknél a misztikus gondolkodás és a számelméleti ismeretek nagyon különös módon keveredtek. Az 5 a házasság jelképe volt, a páros számok a női, a páratlanok a férfi számok voltak, az 5 pedig a két legkisebb páros és páratlan szám összege. És az 1? Az 1 nem volt szám, az az egység volt, amiből a számok származnak. Így eleinte úgy írtak, hogy tekintsük az egységet vagy egy számot. Később megszűnt ez a körülményeskedés, egyszerűen számról beszéltek, és természetesen ekkor is csak a pozitív egészekre gondoltak.)

Babilóniai számírás

A legrégebb helyiértékes számírás 60-as alapú volt. Babilóniában a számokat 1-től 59-ig nem helyiértékes módon, a 10-es és az 1 jelének megfelelő számú ismétlésével írták, és a 60 jele megegyezett az 1 jelevél. A hallgatók sokszor azt hiszik, hogy a számjegyek írásának furcsasága okozza ennek a rendszernek a megértését, valójában a helyiértékek mélyebb átgondolása igényli, azt a szellemi munkát, amelyet az ismerős 10-es számrendszerrel kapcsolatban szívesen megtakarítunk magunknak. Itt jól láthatjuk, a helyiértékes jelölés nehézségeit, és egyben előnyeit is. Ezt látta Archimedes, aki amikor számításokat végzett, nem a görög, hanem a babilóniai számírást alkalmazta. A jól használhatónak bizonyult számírás emlékét őrzi ma is az óra 60 percre bontása és szögmérésben használt 60-as váltószám.

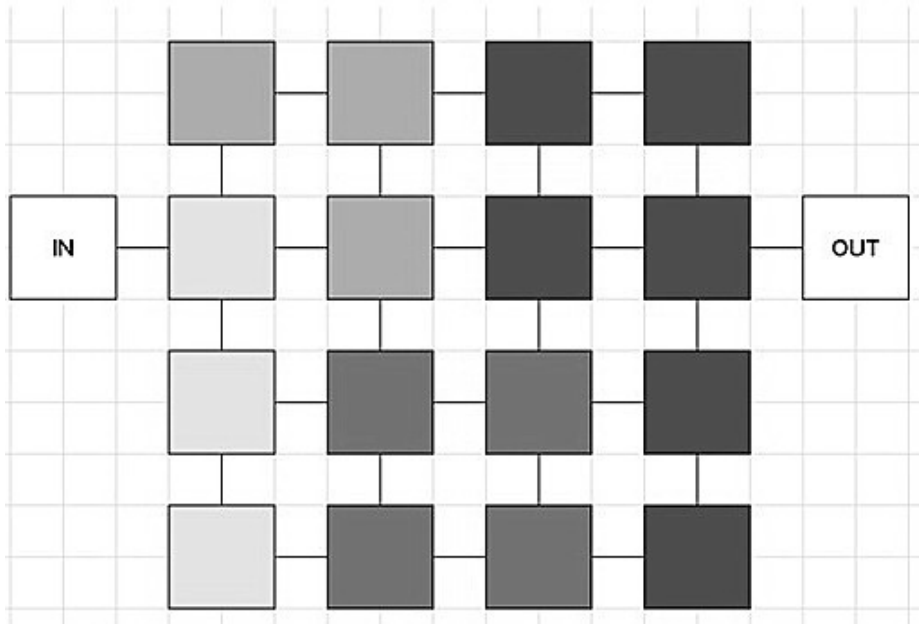
Indiai szorzás

A helyiértékes számírás előnyeit élményszerűen mutatja meg az indiai szorzás.¹ Ez az algoritmus lényegében megegyezik az általunk is használttal, de kivitelezésében még is van annyi érdekesség, ami lekötö a diákok figyelmét. Itt egy animáció segítségével kipróbálható az eljárás.

¹ <http://hirmagazin.sulinet.hu/hu/pedagogia/indiai-szorzas>

Labirintusok

Ókori eredetűek a labirintusok, a hallgatók egy része örömmel gyűjti a művészettörténeti információkat a különböző épített és kertekben megvalósított útvesztőkről. A matematikai labirintusok az elveszettség élményét képesek visszaadni, akkor is, ha csak papíron vagy szobányi méretben próbálkozunk a megfelelő út megtalálásával. [UGHI, 2017]

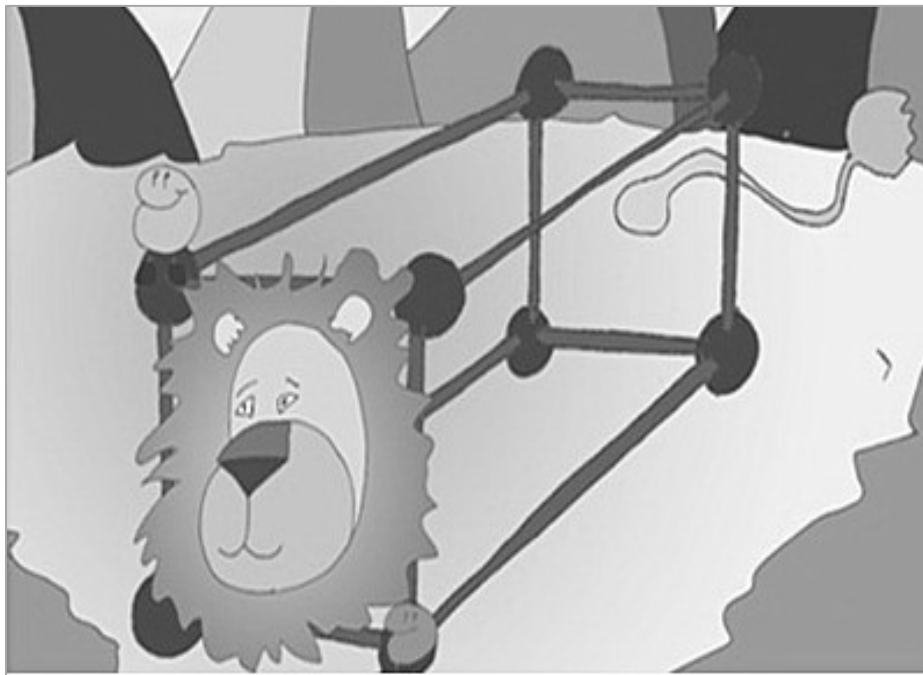

2. ábra: Matematikai labirintus

A szabály: hármat lépünk egy színén, majd színt váltunk. (Nem előírás, de valójában hosszú bolyongás és az összes szín érintése révén oldható csak meg a feladat.) Úgy kell eljutnunk a célhoz, hogy közben átmenetileg távolodnunk kell tőle. Ez az egyszerű, lábbal is megoldható feladat szinte a problémamegoldás egész folyamatát érzékelteti.

Poliéderek

A poliéderek is végkísérik az emberiség történetét. Olyan egyszerű tárgy, mint az építési téglá is rengeteg kultúrtörténeti vonatkozással bír. A téglatestek „prototípusa” sokféle játékos feladat megoldására kínál alkalmat.

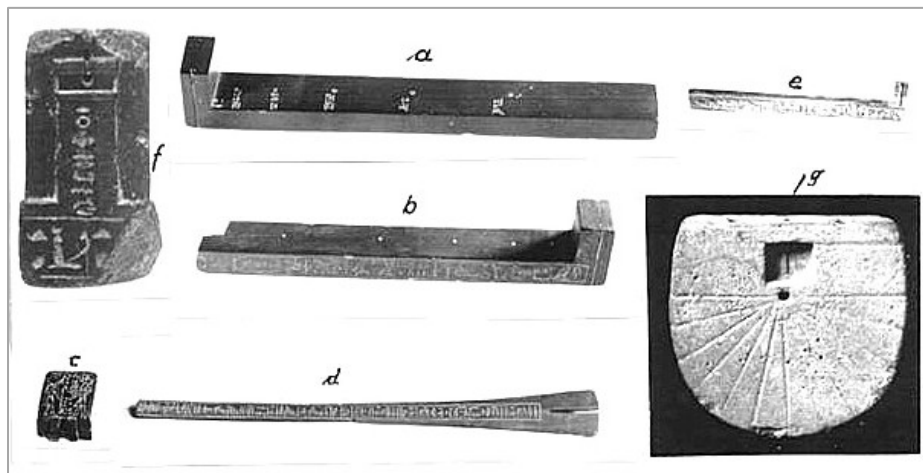
3. ábra: Téglatest

Schlosser Ákossal és Bontovics Ignáccal terveztük meg és valósítottuk meg az oroszlános szoftvert, ami a kisgyerekek térbeli tájékozódását segíti. A neten elérhető,² ahonnan futtatható *exe* formátumban, illetve egy *zip* file-ba csomagolva letölthető. Nagyobbaknak a poliéderekkel való ismerkedésre a drágaköveket és az építészetet javaslom. Fontosnak tartom, hogy a „mértani test” kifejezést hallva a diákok ne a matematikai szertárak szabályos testjeire, hanem a környezetükben található érdekes alakzatokra gondoljanak.

² <http://bontovics.extra.hu>

Napóra

Egy újabb óegyiptomi tárgy, aminek valóban érdemes elkészíteni a modelljét.

4. ábra: Különböző napórák

Az a) és b) jelű tárgyak hordozható napórák. Egy vonalzó méretű kartonlapból könnyen meghajlíthatók. Érdekessé a kalibrálás válik. A napóra rövidebb, függőlegesen álló felét kell a Nap felé fordítani, úgy, hogy árnyéka teljes egészében a vízszintes részére essen.

Az elkészítés során az árnyék hosszát jelöljük be és mellé írjuk a pillanatnyi pontos időt. A leolvasáskor is megfelelően be kell állítani modellünket. A csillagászati jelenségek megfigyelésére irányíthatjuk a diákok figyelmét ezzel az egyszerű eszközzel.

Naprendszer

A Naprendszer modellezése sokkal több munkát igényel és többféle ismeretet is mozgósít. A Naprendszerről általában olyan képeket szoktak közölni, ahol a bolygók szinte egymásba érnek. Hogy is van ez valójában? Először nézzünk meg egy dombornyomású domborzati térképet. Képzeljünk el egy olyant, ami Magyarországot kelet-nyugati irányban körülbelül 50 cm-es térképen ábrázolja. Milyen magas lenne ezen a térképen a Kékestető? Könnyű utánaszámolni, hogy 1 mm körül lenne, ami természetesen használhatatlan térkép lenne. Ezért más méretarányokat használnak a

vízszintes és a függőleges távolságokra. Így van ez a Naprendszer ábrázolása során is. Más a bolygók átmérője és más a keringési sugarak kicsinyítését szolgáló arány. Próbálkozzunk meg ugyanazt az arányt alkalmazni.

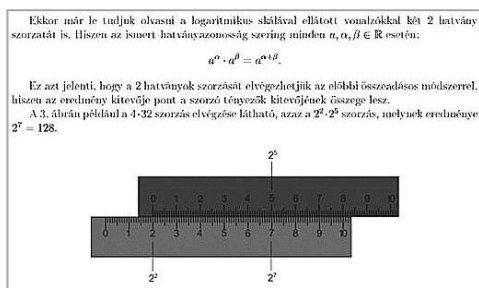
A Nap átmérője legyen 1 méter. A bolygók golyónyi és labdányi méretűek lesznek, a keringési sugarak pedig néhány 10 métertől néhány km-ig terjednek. Magyarországon Kecskeméten készült el egy szépen kivitelezett modell, de egyszerűbbeket a hallgatóim is készítettek. Ez a táblázat is a MiMa program keretében készült.

Planet	Diameter (Km)	Scaled diameter (mm)	Scaled perimeter (mm)	Orbital radius (Km)	Scaled orbital radius (m)
Sun	1 391 900	1000.0	3140,0		
Mercury	4 866	3.5	11.0	57 950 000	41.6
Venus	12 106	8.7	27.3	108 110 000	77.7
Earth	12 742	9.1	28.7	149 570 000	107.5
Mars	6 760	4.9	15.2	227 840 000	163.7
Jupiter	142 984	102.7	322.6	778 140 000	559.1
Saturn	116 438	83.7	262.7	1 427 000 000	1 025.2
Uranus	46 940	33.7	105.9	2 870 300 000	2 062.2
Neptune	45 432	32.6	102.5	4 499 900 000	3 232.9

5. ábra: Naprendszer modell

Logarléc

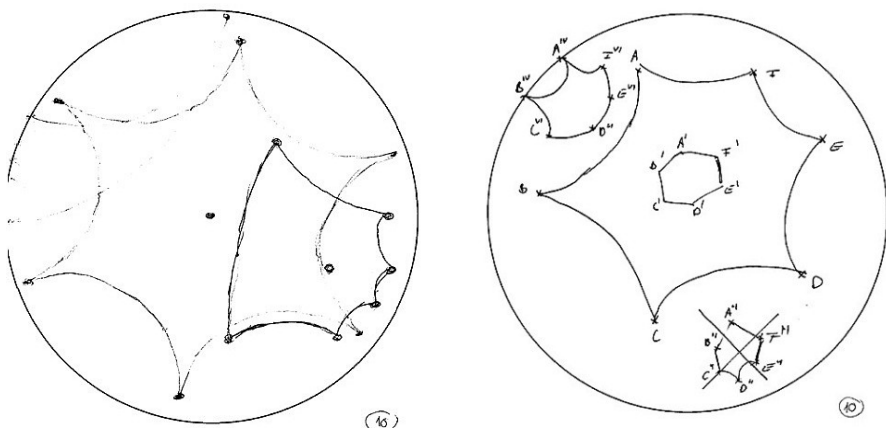
A logaritmust, a logarlécet, a logaritmus táblázatot ma már sehol sem használják semmilyen praktikus kiszámolási céllal, mégis érdemes megismertetni a diákokat a logarléccel. Hiszen a logaritmusos összefüggések nagyon fontosak a természettudományokban és a gazdasági életben. Segítik az összefüggések megértését, megjegyzését és alkalmazását a kézzel fogható tapasztalatok. Egy hallgató, Takács Anna készítette el a modell ábráját is. (6. ábra)

6. ábra: 2 hatványok szorzása logarléccel (Logarléc modell)

Hiperbolikus geometria

A hiperbolikus geometria ábrái szabadkézzel vagy a szokásos szerkesztési eljárásokkal nagyon nehézkesen készíthetők el, ez gátat szab az elmélet megismerésének is. Szilassi Lajos Bolyai.exe programja [SZILASSI, 2017] az elmélyült tanuláson túl, a játékos ismeretszerzést is lehetővé teszi. Középiskolás tanulók rövid, félórát el nem érő időtartamú ismerkedés után készítettek ezeket a rajzokat a hiperbolikus sík különböző, szabályos hatszögeiről.³

7. és 8. ábra: Hiperbolikus geometria ábrái szabadkézzel

Egy jeggyel kódolás

A XX. század 30-as éveiben volt nagy elméleti jelentősége a szövegek egyetlen számmal történő kódolásának, azóta pedig a titkosítással kapcsolatban is hasonló megfontolások lépnek föl. Ezért tartom fontosnak, hogy az eljárás alapját, az egyértelmű prímfelbontáson alapuló algoritmus tapasztalati úton is megismerjék a hallgatók.

Legyen a titkosítandó szövegünk az a, b, c, d betűk tetszőleges számú felhasználásával írt három betűs üzenet. Természetesen itt kis számú, véges sok eset van, egyszerűen megsorszámozhatnánk mindegyiket, de most a kódolás modelljét szeretném megmutatni. Jelöljük a három helyet az első

³ <http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/matematika/Bolyai/>

három prímmel, a négy betűt az első négy pozitív egésszel. Így pl. a bab betűcsoportot a $2^2 \times 3^1 \times 5^2$ szorzattal, vagyis a 300 számmal kódoljuk, visszaféjteni pedig a szám prímtényezős felbontása révén lehet.

Tapasztalatok

A hallgatók a matematikatörténeti ismeretek, tudományfilozófiai elvek mellett örömmel foglalkoznak tárgyakkal, kézműveskedéssel, régen használt egyszerű algoritmusok megismerésével. Többen közülük tervezik, hogy saját tanítási gyakorlatukba is beépítenek hasonló foglalkozásokat.

Hands-on History of Mathematics in Teacher Training

Abstract:

According to the traditions of the Ankét, I would like to show the connection between the history of science and the history of technology.

I find it important to show the history of mathematics, as varied as possible, to young people. In addition to the theoretical and the anecdotal approach, we also pay attention to the intensity approach. In addition to the historical facts (chronology, mathematicians, their works) we also try to express the mood and thinking style of the certain historical periods. The paper summarizes the results of my work in the following fields

- Mathematics-Didactic Research
- The “hands-on” method in the English-language pedagogical literature
- My teaching experience on the history of mathematics
- Cultural history memory with mathematical aspects: labyrinths
- More rigorously mathematical aspects
- Regular 3D shapes
- Astronomy, portable sundials, solar system model
- Slide rule model
- Drawing on hyperbolic plane
- Encoding, encoding with one signal

“Hands-on Mathematics History” has proved to be suitable for incorporating some of the elements of cultural history into the

educational process and has brought some difficult mathematical concepts closer to the students.

Irodalom:

SHELL-GELLASH, A. (ed): *A Resource for Teaching Math*. Washington DC, AMM, 2007.

SZILASSI LAJOS: *Euklidész, Bolyai és a tér*. (Előadás) ELTE Matematikai Esték, 2016. április 16. <http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/matematika/Bolyai/> (letöltés időpontja: 2017. május 6.)

UGHI, E. (ed): *Guidelines for the implementation of the MiMa methodology*. [Vezérfonal a MiMa Módszertan Bevezetéséhez], <http://www.mathematicsinthemaking.eu/> (letöltés ideje: 2017. május 6.)

Száznolcvan esztendeje alakult meg a Budapesti Királyi Orvosegyesület

Dr. Kapronczay Katalin PhD

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtár

kapronczaykatalin@semmelweis.museum.hu; kapyka@t-online.hu

DOI 10.23716/Π0.21.2017.14

Absztrakt:

1837. október 2-án 16 pesti és budai gyakorló orvos megalakította a hazai orvosok első tudományos társaságát *Budapesti Királyi Orvosegyesület* néven. Az Orvosegyesület működésének célja a szakmai ismeretek gyarapítása, a továbbképzés volt. Ennek érdekében tudományos üléseket, betegbemutatókat tartottak, könyvtárat alapítottak, intézményi háttérrel biztosították az orvostársadalom tudományos szerveződésének, szakmai segítséget nyújtottak a legfontosabb egészségügyi reformintézkedések megalkotásához. Az Orvosegyesület példája ösztönzőleg hatott a XIX. században sorra megalakuló magyar orvos-társaság létrejöttére. Különös figyelmet szentelt az orvoslás történetének: fórumot biztosított az orvostörténeti előadásoknak, támogatta az orvostörténelem egyetemi oktatásának ügyét, gyűjtötte a történeti értékű könyv-, és tárgyi emlékeket, orvostörténeti múzeumot alapított.

Kulcsszavak: orvostörténelem, orvosi társaság, orvosi szakkönyvtár, orvostörténeti múzeum

Schlüsselwörter: Geschichte der Medizin, Medizinische Gesellschaft, medizinische Bibliothek, medizinhistorisches Museum

A tudományok fejlődése szempontjából igen fontos orvosi társaságok, egyesületek gyökerei a XVII. században keresendőek (pl. a római Accademia dei Lincei, a firenzei Accademia del Cimento, a párizsi Academie des sciences (1666), a londoni Royal Society (1645), a schweinfurti alapítású Academia Naturae Curiosorum). Kezdetben a tudományok összességének művelését tekintették feladatuknak, de a XVIII. században már sorra

alakultak a kifejezetten orvostudományi kutatásokat végző társaságok: az Academie royale de chirurgie (Párizs, 1731), a Societé royale de médecine (Párizs), a Royal Medical Society (London, 1737), a Medizinisch-Chirurgische Gesellschaft (Berlin, 1810) és a magyar orvosok által igen jól ismert és tisztelt jénai Versammlungen deutscher Naturforscher und Aerzte (1822). A példa tehát Magyarország számára is adott volt, mely szerint ezek az egyesületek tudományos előadásokat szerveztek, folyóirat- és könyvkiadással foglalkoztak, könyvtárakat alapítottak. Magyarországon elsősorban a német tudományos társaságok szervezeti élete volt ismert, a tervek megfogalmazásánál, a megvalósult társulások működését illetően befolyásoló szerepük volt. A magyarországi tudományos társaságok alapítására, a saját könyvtári és levéltári gyűjtemény létrehozására, folyóirat kiadására irányuló törekvések már a XVIII. századból ismertek, de vagy megrekedtek a tervezés szintjén, vagy csak igen rövid ideig voltak életképesek.

Kedvező változás a reformkorban következett be. A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása nyitotta a sort, majd egymás után alakultak meg a különféle egyletek, egyesületek. A különböző szűkebb szakterületek is létrehozták a maguk tudományos társaságát, így az orvosok és természetbúvárok is. Elsőként a *Budapesti Királyi Orvosegyesület* alakult meg, amelynek életre hívását ösztönzőleg befolyásolta az a körülmény, hogy bár a gyakorló orvosok tudományos tájékoztatását, szakmai továbbképzését az egyetemnek kellett volna ellátnia, ezt a feladatot a kar elhanyagolta.

Ezen a helyzeten kívántak változtatni, amikor 1837. október 2-án *Mokossinyi Mihály* orvosdoktor lakásán 16 pesti és budai gyakorló orvos „a tudomány és kartársiasság ápolására, önmaguk továbbképzésére” megalakították a gyakorló orvosok tudományos egyesületét. Az alapító tizenhat pesti és budai gyakorló orvos a következő volt: *Eckstein Frigyes* (1803–1859), *Jankovich Antal* (1799–1886) későbbi elnökök, *Aizinger András*, *Cziegler József*, *Christen Kristóf*, *Frankl Illés*, *Gross Fülöp*, *Jacobovich Antal*, *Jacobovich Fülöp*, *Mokossinyi Mihály*, *Piskovich János*, *Rechnitz János*, *Saphir Zsigmond*, *Schmidt János*, *Szkalla Ferenc* és *Tessényi Zsigmond*. Az Orvosegyesület első elnökének *Szuhány Márton* (1792–1841) pesti gyakorló orvost választották meg. Az 1837. november 4-i előadással (*Eckstein Frigyes*: *De morbis rheumaticis...*) az Orvosegyesület ténylegesen is megkezdte működését. Már az első hetekben megalapították

tudományos könyvtárakat néhány fontos szaklap megrendelésével, és megkezdtek később híressé vált könyvállományuk módszeres gyarapítását.

Működésük — a hatósági engedélyezés hosszúra nyúló bürokratizmusa miatt — még néhány évig illegális volt, míg végül 1842 márciusától a Helytartótanács 6184. sz. rendelkezése értelmében hivatalosan is működhetett az egyesület.

Az egyetem — bár nem látta el a szakmai továbbképzés irányítását — a kezdetektől nem nézte jó szemmel a gyakorló orvosok tudományos társaság alapítására irányuló törekvéseit. Az egyetemi tanárok, az orvosi kar tagjai tüntetően távolmaradtak az ülésekről. Jellemző erre az ellenségeskedő hangulatra, hogy volt olyan ülés, amelynek a jegyzőkönyvét többen nem merték aláírni, nehogy a kar haragját magukra vonják. Idő multával enyhült az ellenséges viszony az orvosi karral, Lenhossék Mihály protomedikus tette meg az első lépést, amikor támogatásáról biztosította a fiatal orvostársaságot. 1843-ban egyszerre három egyetemi tanárt is felvettek a tagok közé: Balassa Jánost (1814–1868), Rupp Nepomuk Jánost (1808–1881) és Sauer Ignácot (1801–1863). Ezzel mintegy feloldódott az „ösellentét” a gyakorló orvosok és az egyetemi professzorok között. 1843 őszén Balassa már előadást is tartott az egyesületben plasztikai műtéteiről. Az orvosi kar notabilitásai egymás után beléptek a tagok sorába, és jelentős előrelépésként az Orvosegyesület megkezdte külhoni kapcsolatainak kiépítését is, élve azzal a joggal és lehetőséggel, hogy a határokon túli orvosokat fogadjon tiszteletbeli tagjai közé. Az első években az előadások java része egy-egy érdekes kóreset ismertetése volt, amelyhez a hallgatóság saját gyakorlatából kiegészítéseket fűzött. Ingyenes egészségügyi tanácsadással is foglalkoztak, a betegek ambulanciaszerűen felkereshették az egyesületet, ahol megvizsgálták és tanáccsal látták el őket. Ez a szolgáltatás azonban idővel megszűnt és csak a diagnosztikailag nehezebb, különlegesebb esetekkel foglalkoztak.

Ha röviden akarjuk összefoglalni az Orvosegyesület működésének első évtizedét — az 1848–49-es történelmi eseményeket megelőzően — az útkeresés és az elfogadtatásra való törekvés korszakaként jellemezhetjük, amelynek eredményei egyértelműen a sikerességet mutatták. Az Orvosegyesület hatása, követendő példája a reformkor idején lemérhető volt abban is, hogy az ország különböző városaiban létrejött néhány újabb orvogyógyyszerészi egyesület. Ebben jelentős szerepet játszott *Wachtel Dávid* (1802–1878) temesvári gyakorló orvos is, aki 1839. július 14-én — az

Orvosi Társban — felhívással fordult a magyar orvosokhoz és sebészekhez, hogy területi alapon szervezzenek orvosok, sebészek és gyógyszerészek bevonásával orvosi társaságokat a tudomány művelésére. Alapszabályzat-tervezetet is készített, amely a tudományos előadások megtartásán kívül könyvtár, segélyezési alap és közös műszertár létesítésére is kiterjedt. Lényegesnek tartotta, hogy a vidéki orvostársaságok tagja legyen a sebész és a gyógyszerész is, mint a vidék egészségügyének fontos személyei. Felhívásában külön kiemelte, hogy lényeges lenne, hogy az egyes orvostársaságok kapcsolatban álljanak egymással. Továbbá javasolta, hogy a legnagyobb egyesületet, a Budapesti Királyi Orvosegyesületet alakítsák át országos központtá, „anyaegyesületté”, hogy a vidéki orvostársaságok munkáját irányítsa. Az ekkor létrejött hat vidéki magyar orvostársaság a szabadságharc előtti években a magyar orvostársadalom szakmai fórumává vált, amelyekben lehetőség nyílt a továbbképzésre, a szakmai kapcsolatok ápolására. A helyi társaságok összefogására az Orvosegyesület azonban hivatalosan nem alakult át „anyaegyesületté”. Az országos találkozás lehetőségét a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései biztosították, melynek gondolatát Bugát Pál és Bene Ferenc éppen az Orvosegyesületben vetette fel elsőnek.

A szabadságharc bukása után a magyar orvostársadalom tudományos társasági életének a reformkorban kialakult keretei megsemmisültek, hiszen az osztrák katonai kormányzat a tudományos egyesületek tevékenységét is betiltotta. Külön kérvényezés eredményeként, elsőként az Orvosegyesület kapta meg 1850-ben a működési engedélyt, bár szigorú korlátok közé szorítva, állandó hatósági ellenőrzés, felügyelet mellett. (A *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egyesülete* pl. csak 1863-ban rendezhetett ismét Vándorgyűlést) A kisebb, vidéki egyesületek sem voltak kedvezőbb helyzetben, ezért az Orvosegyesület szerepe még inkább felértékelődött. Szakmai tekintélyét növelte, hogy a Kormányzat véleményező testületnek tekintette, az orvosi kar mellett szakmai kérdések kidolgozására és szaktanácsadásra kérte fel. Az Orvosegyesület rendezvényei adtak lehetőséget, hogy a szabadságharcban való részvételük miatt mellőzött orvosok találkozhassanak, eszmecserét folytassanak. Folytatódtak a nagy érdeklődéssel kísért tudományos előadások, ebben a körben hangzott el először *Semmelweis Ignác: A gyermekágyi láz kóroktanáról* tartott előadása (1858-ban), és ekkor kapta meg az első ösztönzést, hogy felfedezésének lényegét cikk formában közölje le az *Orvosi Hetilap*-ban. Hasonló

jelentőségű volt — ugyancsak ebben az esztendőben — *Czermak Nepomuk János*nak a gégetükrözésről tartott bemutatással egybekötött előadása.

Ebben az időszakban a Budapesti Királyi Orvosegyesület — elsősorban *Balassa János*, *Markusovszky Lajos* és az un. pesti orvosi iskola hatására — a hazai orvostársadalmat érintő reformjavaslatok megvitatásának színterévé vált, itt születtek meg azok az elgondolások, amelyek az 1860-as években fogalmazódtak határozott tervekké, és a kiegyezést követően valósultak meg. Többek között itt határozták el az *Orvosi Hetilap* megjelenítését, a *Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat* létrehozását, itt körvonalazódott az orvosképzés reformjának tervezete. A kiegyezés utáni években az 1876. évi közegészségügyi törvény előkészítése, vagyis az *Országos Közegészségügyi Tanács* (1868) tervezetének véleményezése és elsőszintű megvitatása, majd a kiegészítő javaslatok újratárgyalása szintén az Orvosegyesülettel együttműködve zajlott.

Ezekben az években az Orvosegyesületnek nem kis erőfeszítést jelentett, hogy — miként azt az alapszabályban is leszögezte — megőrizze a társaság kizárólag tudományos jellegét, és elzárkózzon az orvostársadalom érdekvédelmi törekvéseitől, az azzal kapcsolatos véleménynyilvánítástól. Ennek ellenére hivatalos helyiségeiben otthont adott az 1874-ben megalakult *Budapesti Orvosi Körnek*, a magyar orvosi érdekvédelem első szervezetének.

A kiegyezés után ismét mozgalmassá vált a tudományos társasági élet, nem csupán a régebbi alakulásuk folytatták a munkát, de számos új megyei orvos-gyógyszerészi társaság is létrejött, 1869–70-ben csaknem valamennyi vármegyében működött. A nagy szám, a koordinálatlanság, az elszigeteltség újból felvetette egy országos társaság megszervezésének eszméjét. *Poór Imre* 1869-ben, a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* fumei vándorgyűlésén szóba hozta a *Magyar Orvostudományi Társaság* megteremtésének gondolatát, amely országos szinten szakmai irányítást gyakorolna a megyei társaságok felett, központjául ismét a Budapesti Királyi Orvosegyesületet javasolta. Ez teljes autonómiáját megtartva átvette volna a szakmai irányítás feladatát is. Az elgondolás ugyan nem sok támogatóra talált az Orvosegyesületben és a vidéki társaságokban, de hangadó körök továbbra is az Orvosegyesület kereteinek bővítésével képelték el az orvostársasági élet országos szintű megszervezésének lehetőségét. Az Orvosegyesület jelentőségét, tekintélyét kétségtelenül növelte, hogy levelező tagsági rendszerével szorosabbra tudta fűzni kapcsolatát a külhoni és a

vidéki orvostársadalommal, és a medicina gyors fejlődését követő orvostársasági élet új formáinak kialakítására megtette az első hazai kísérletet. A növekvő taglétszám és a gyakori előadások mellett is nehezen nyílt lehetőség minden új orvosi szakág befogadására. Éppen ezért az 1870-es évek derekától az egyesület szisztematikusan kiépítette szakosztályi rendszerét, amely biztosította az egyes szakterületek művelését, előadások, bemutatók tartását. Az Orvosegyesület szakosztályai lettek az egyre inkább specializálódó orvosi területek önálló társaságainak magvai, amikor a századfordulón leszakadtak az Orvosegyesületről és független társaságokká váltak.

Országos és nemzetközi részvételű események szervezésében is részt vett az Orvosegyesület. Az egyik fontos esemény, amikor 1891. április 17-én a Kerepesi temetőben elhelyezték Semmelweis Bécsből hazahozott földi maradványait. Néhány hét leforgása alatt két Semmelweis-bizottság is alakult: az orvosi karon *Kézmárszky Tivadar* (1842–1902) egyetemi tanár, a Budapesti Királyi Orvosegyesületben *Markusovszky Lajos* elnöklete alatt. A két bizottság 1891. június 15-én *Semmelweis Emlék Végrehajtó-bizottság* néven egyesült Markusovszky Lajos elnökletével. Ekkortól az Orvosegyesület folyamatosan részt vett azon munkálatokban, amely arra irányult, hogy a hazai orvostársadalom és közvélemény öntevékeny ereje és anyagi támogatásának segítségével Semmelweis Ignácnak és életművének olyan emléket állítson, amely méltó a nagy magyar orvoshoz. Hasonlóképp jelentős szerepe volt az 1894. évi *VIII. Demográfiai és Orvosi Kongresszus*, illetve az 1909-ben, Budapesten rendezett *Nemzetközi Orvosi Kongresszus* megszervezésében.

A múlt szellemi és tárgyi emlékeinek ápolása

Az orvostörténelem ápolásának szükségessége a megalakulás első éveitől fontos kérdésként jelentkezett az Orvosegyesület tevékenységében. Jelzés értékűnek tekinthetjük, hogy az Egyesület első elnöke, *Szuhány Márton* székfoglaló előadását az orvostudomány története témakörben tartotta (1837. december 6). Kiemelte, hogy a gyakorló orvos ismereteinek szerves részét kell képeznie az orvostudomány múltjában való jártasságnak, hiszen „szaktudományunk fejlődésével sokszor feledésbe merültek és merülnek olyan dolgok és tények, amelyek nélkül bizonyos kérdések nem világíthatók meg teljességükben”. Az orvostörténelem tanulságai között

elsőnek az orvosi rend összetartásának fontosságát emelte ki, mivel ennek hiánya a gyógyító munkát hátráltatja. A következő évtizedekben szinte nem volt olyan előadó, aki ismertetett témáját nem vizsgálta volna meg a régi szerzők munkáinak tükrében, vagy nem említett volna példát az orvostörténelemből. A század utolsó harmadában egyre markánsabban körvonalazódott az orvoslás múltja iránti érdeklődés kibontakozása, és előadásaival felhívta a figyelmet a témára egy orvostörténész kutatói gárda: *Kovács Sebestyén Endre* (sebész), *Tihanyi Mór* (ókori orvoslás), *Temesváry Rezső* (nőgyógyászat-szülészet), majd a következő generáció: *Gyóry Tibor* (orvosképzés, egyetemtörténet), *Magyary-Kossa Gyula*, *Herczeg Árpád* (Manardus, bőr-és nemibetegségek), stb.

A Budapesti Királyi Orvosegyesület Könyvtára

Az Egyesület létrejöttének szinte első percétől elkezdtek a könyvtári gyűjtemény alapjainak letételét, a csekély méretű állomány-gyarapítás néhány fontos folyóirat megrendelésével indult. Mivel a társaság tagjai elsősorban a gyakorló orvosok közül kerültek ki, így a könyvtár használói is az ezirányú ismereteik gyarapítását elősegítő szakirodalmat kívánták figyelemmel kísérni. Az Orvosegyesületi Könyvtárban problémákat okozott a nyilvánosság kérdése. Az alapszabály szerint a társulat tagjainak volt a könyvtára, de a Társasági tagok ajánlásával nem társulati tagok, sőt medikusok is látogathatták a könyvtárat. Forgalma igen nagy volt, mivel az orvoskari könyvtár hosszú ideig csak tanári könyvtárként működött.

Az első lendületet a könyvtár fejlődéséhez *Stessel (Szelényi) Lajos* (1794–1888) adta, amikor 1840-ben mintegy 2500 kötetnyi magánkönyvtárát felajánlotta az Orvosegyesületnek, ezzel egy időben alapítványt is tett, amely összeg évekre biztosította a gyarapítás anyagi alapját. Ez a Stessel Lajostól származó mag zömmel XVI–XVII–XVIII századi könyvritkaságokból állt, csak egy hányada volt XIX. századi megjelenésű. Ezzel a nagylelkű adománnyal indult el annak a tetemesre növekedett könyvgyűjteménynek az útja, amely ma az ország egyetlen orvostörténeti szakkönyvtárának lett az alapja.

Az ajándékozás volt a könyvtár gyarapodásának legfontosabb forrása. Komolyabb mennyiségű anyag került a könyvtár birtokába 1865-ben *Tóth Nep. János* (1833–1865) sebész-szülész hagyatékaként (1100 kötet), 1882-ben *Hirschler Ignác* (1823–1891) személytől 647 kötet, 1904-ben *Bókay*

János (1858–1937) ajándékként 2290 kötet. Az orvosok megjelent munkáik egy-egy példányát ajándékozták a gyűjteménynek, hasonló adományok érkeztek a hazai könyvkiadóktól is. Fontos volt a cserekapcsolatok kiépítése hazai és külföldi tudományos egyesületekkel, intézményekkel, kórházakkal, orvosi karokkal, nagyobb könyvtárakkal. Vásárlás útján elsősorban folyóiratokat szereztek be, a világ csaknem valamennyi fontos orvosi folyóirata járt a könyvtárba.

A muzeális könyvgyűjteményt is folyamatosan gyarapították. A kötetszám — beleértve a könyveken kívül a folyóiratokat, disszertációkat, különlenyomatokat, éves jelentéseket, egyetemi tanrendeket — az 1940-es évek elejére 60.000-re tehető. A könyvtár feldolgozása, nyilvántartásai, ügymenete a kor ilyen irányú ismereteinek és gyakorlatának megfelelő rendben folyt. A mostoha elhelyezési körülmények ellenére is működött az olvasók kiszolgálása, a helyben olvasás és a kölcsönzés is. A könyvtárosi munkát (feldolgozás, katalógusok rendezése, szakrend kialakítása, nyomtatott katalógusok összeállítása stb.) a kor legnevesebb orvosi mindennapi gyógyító tevékenységük, tudományos kutatásaik mellett végezték. *Grósz Xavér Ferenc* 1842–1868 között elvégezte az úttörő munkát, *Thanhoffer Lajos* két évig, *Réczey Imre* három évig, *Donáth Gyula* öt éven át folytatta ezt a feladatot. A leghosszabb ideig — több mint negyven éven át — *Temesváry Rezső* vezette az Orvosegyesület könyvtárát.

A könyvgyűjtemény a második világháború után évekig holt anyagnak volt tekinthető, mivel 1948-ban az Orvosegyesületet is rendeletileg feloszlatták. A háborús évek, illetőleg a „gazdátlanság” ideje alatt az állomány bizonyos százaléka elkallódott. Ez a rendkívül értékes könyvgyűjtemény 1952-ben az egy évvel korábban alapított *Országos Orvostörténeti Könyvtárba* került.

Az orvostörténeti múzeumért

Hazánkban — hasonlóan Európa több országához — az orvostörténeti múzeum alapításának a gondolata a XIX–XX. század fordulóján vetődött fel. Az orvostörténeti gyűjtemények létrehozása nem új keletű törekvés ebben az időben, hiszen a nagy múltra visszatekintő egyetemeken működtek már „orvostörténeti intézeti múzeumok”, ahol az oktatásban már nem használt demonstrációs tárgyakat és az elhunyt professzorok hagyatékát gyűjtötték össze. Ilyen típusú múzeumból alakult ki például a bécsi egyetem

orvostörténeti gyűjteménye is. Az orvostörténeti múzeumok alapításának új módja, amikor múzeumi szándékkal és jelleggel hoznak létre ilyen intézményt, mint Angliában a Wellcome Intézetet vagy nálunk a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumot.

Mindkét orvostörténeti múzeum-típus létrehozására találunk példát a magyar orvostörténelemben, hiszen az „intézeti múzeum” nyomait már a XVIII. században a nagyszombati, majd pesti egyetem orvosi karán is felfedezhetjük. A tudatos múzeumalapítási törekvést az Orvosegyesületen belül elsőként *Hőgyes Endre* jelentette be 1901-ben, de indítványát az *Igazgató Tanács* korainak ítélte meg. Figyelemre méltó a tervezetnek azon vonatkozása, amely a magyar orvostörténelem pusztuló tárgyi és írott emlékeinek összegyűjtését javasolta és ezzel az Orvosegyesület nagyszámú ritkaságot is őrző könyvtárát kívánta kiegészíteni. Az orvostörténeti múzeum ügye 1904. szeptember 15-én került ismét az *Igazgató Tanács* elé, amikor *Temesváry Rezső* megismételte Hőgyes már-már feledésbe merült javaslatát. Érvelését azzal egészítette ki, hogy az orvostörténelem emlékei az általános múzeumi gyűjtőkör „peremterületét” képezik, sorsukról sem a nagy múzeumok, sem pedig a levéltárak nem gondoskodnak. Igen aggasztónak ítélte a helyzetet, hiszen az ilyen jellegű anyag gyűjtése és feldolgozása orvosi ismereteket is igényel, amelyekkel az esetek többségében a múzeumi szakemberek nem rendelkeznek. Így az orvostörténeti múzeum létrehozása a magyar orvostársadalom ügye is — hangsúlyozta *Temesváry Rezső*.

A javaslatot *Tauffer Vilmos* elnök és az *Igazgató Tanács* elfogadta és megvitatását az évi nagygyűlés elé terjesztette. Ezután az *Igazgató Tanács* *Hőgyes Endre* elnöklele alatt orvostörténeti különbizottságot hozott létre a létesítendő múzeum tervének kidolgozására. A bizottság tagjai *id. Elischer Gyula*, *Tóth Lajos*, *Temesváry Rezső* és *Győry Tibor* voltak.

1905. január 16-án az *Igazgató Tanács* ismét tárgyalta az orvostörténeti múzeum ügyét, miután Hőgyes Endre bejelentette lemondását a bizottság elnöki tisztségéről. Ezen az ülésen a különbizottságot átalakították szakbizottsággá, új elnököt jelöltek ki *id. Elischer Gyula* személyében és tagjai sorába kooptálták *Grósz Emilt*, *Klasz Pált*, *Politzer Alfrédot* és *Wenhardt Jánost*. A szakbizottság tényleges szervező és ügyintéző munkáját *Győry Tibor*, mint az orvostörténeti múzeum öre vette át. Az ülés másik fontos határozata az, hogy a múzeum céljaira átengedték az egyik földszinti helyiséget és az évi költségvetést felemelték 500 koronára.

Nem túlzás az a megállapítás, hogy az *Orvosegyesület Orvostörténeti Múzeumi Szakbizottságának* létrejötte nemcsak a múzeumalapítás tekintetében történelmi jelentőségű, hanem az Orvosegyesület orvostörténeti tevékenységében is. Lényegében a már szakosztályokra tagolódott Orvosegyesület létesített egy olyan orvostörténeti szakbizottságot, amely ugyan elsősorban a múzeum létesítését tűzte ki célul, de ezen túlmenően az orvostörténelmi kérdések gazdája is lett. Itt találjuk az orvostörténelem avatott kutatóit, továbbá orvostörténeti munkásságuk elismeréseként az orvosegyesület tiszteletbeli tagjai sorába választott *Julius Pagelt*, *Victor Fesslt* és *Johan Hermann Baast*. Ezen a téren *Győry* jelentős tevékenységet fejtett ki, hiszen az ő javaslatára vették fel a tiszteletbeli tagok sorába az előbb említett orvostörténészeket, valamint személyes közbenjárására számos értékes tárggyal és kézirattal gazdagodott az egyesületi múzeum. Így *Robert Töply* bécsi orvostanár, az Orvosegyesület tiszteletbeli tagja, 1907-ben — Győry ösztönzésére — értékes Zsámboky-kéziratot adott át a múzeumnak. (Sajnos ez a kézirat az idők során elveszett, ma sincs a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár tulajdonában.)

A bizottság már 1904. december 3-án további lépésként évi 200 korona költségvetést, külön helyiséget és a legszükségesebb felszerelések céljára 500 koronát kért. Az orvostörténeti múzeum gyűjtőkörét 1850-ig terjedő időhatárral állapították meg, a magyar orvostörténelem emlékeinek egészére vonatkozóan (orvosi eszközök, vizsgáló felszerelések, kórházi feljegyzések, kéziratok, stb.), valamint itt kívánták elhelyezni az Orvosegyesület elhunyt kiválóságainak iratanyagát is. 1905-ben a múzeum céljaira átengedték az egyik földszinti helyiséget és az évi költségvetést is felemelték.

A múzeum anyagának gyarapítása érdekében 1905 áprilisában az *Orvostörténeti Múzeumi Szakbizottság* felhívást tett közzé, amelyben a magyar orvosokhoz fordult, hogy ajándékaikkal segítsék elő az orvostörténeti múzeum létesítését.

A felszólításra számos orvos értékes — részben családi — tárgyi és iratanyagot ajánlott fel, Többek között *Grósz Emil* is felbecsülhetetlen értékű családi iratokat helyezett el az Orvosegyesületben. Az adományozók között szerepelt *Politzer Alfréd* is, aki Politzer Illésre vonatkozó iratokkal gazdagította az orvostörténeti gyűjteményt. Annak ellenére, hogy az átadott tárgyi és iratanyag darabszámra jelentős volt, *Győry* a gyűjtemény összértékét csekélynek ítélte meg. Ezért is kérte az Igazgató Tanácstól, hogy a tárgyvásárlásra biztosított összeg elszámolását adminisztratív úton

könnyítse meg, engedélyezze az utólagos elszámolást, mivel a nehézkes eljárás akadályozza az értékesebb tárgyak megvásárlását.

1908-ra az Orvostörténeti Múzeum gyűjteménye jelentős mértékben felszaporodott, így jogosan foglalkoztatta az Orvosegyesületet, hogy a nyilvánosság elé lépjenek a gyűjteménnyel, amelyre a budapesti nemzetközi orvosi kongresszus mutatkozott méltó alkalomnak.

A kiállítási előkészületeket rögzítő jelentésben Győry beszámolt az Orvostörténeti Múzeum állományának gyarapodásáról. Külön kiemelte, hogy *Korányi Frigyes* közbenjárására a Múzeum tulajdonába kerültek *Balassa János*, *Markusovszky Lajos* és *Lumniczer Sándor* iratai, valamint néhány értékes oklevél, így *Rokitansky* két oklevele is. A kiállítás rendezésével megszaporodott munkára való tekintettel az Igazgató Tanács 1908. december 2-án a szakbizottságot megerősítette *Pákozdy Károly* és *Hermann Béla* kirendelésével.

Az 1909-ben, Budapesten megrendezésre került *XIV. Nemzetközi Orvosi Kongresszus* — üléseinek jelentős részét az egyesületi székházban tartotta — így az első állandó magyar orvostörténeti kiállítást 1909 augusztusában nyitották meg az Orvosegyesület székházában, igen nagy érdeklődéssel kísérve.

A kiállítás felépítése a következő években tematikailag nem változott. Az *Orvostörténeti Múzeumi Szakbizottság* a kiállítás megnyitása után is folyamatosan működött tovább: rendszeresen megtartotta havonként esedékes ülését, minden nagygyűlésen beszámolt munkájáról és ismertette a gyűjtemény gyarapodását. Összetételében 1909. október 4-én történt lényeges változás, ugyanis szeptember 28-án elhunyt *Elischer Gyula* és helyére *Bókay Árpádot*, az Orvosegyesület volt elnökét nevezték ki, míg a szakbizottságot is új tagokkal bővítették. Így lett a bizottság további tagja *iff. Elischer Gyula*, *Hüttl Hümmér*, *Nékám Lajos*, *Tihanyi Mór*, *Manninger Vilmos* és *Pekár Mihály*.

Az első világháború évei alatt évi 100 koronával csökkentették a múzeum költségvetését, ami a szakbizottság állandó tiltakozását eredményezte. Indoklásukban többször kiemelték, hogy a múzeum hivatalosan a századfordulóig gyűjti az orvostörténelem emlékeit, sőt már a világháborús anyagot is figyelemmel kell kísérni, így a csökkentett költségvetés nem fedezi a kiadásokat. Több igazgató tanácsi ülésen betervezték, hogy a szakbizottság munkásságát ki kell terjeszteni az

Orvosegyesület keretein kívülre is, szélesebb bázisra kell helyezni az orvostörténeti múzeumot, országos jelleget kell biztosítani neki.

A következő — koncepciójában lényegesen korszerűbb — tervezet az orvostörténeti múzeum fejlesztésére *Nékám Lajos* nevéhez fűződik. Az elképzelés kiszélesítette a múzeum addigi gyűjtőkörét, felölelte volna a gyógyszerészet és az egészségügy egész emlékanyagát. Ez a javaslat már túllépett a leletmentésen és az intézeti munka jellegét is nagyjából meghatározta. Indítványozta a *Magyar Orvostörténelmi Múzeum és Könyvtár* elnevezés használatát és a létesítendő intézmény személyi összetételére is gondolt, amikor kimondta, hogy a gyűjtő munkát orvosok és történészek végezzék, és abba levéltári, könyvtári és múzeumi gyakorlattal rendelkező szakembereket is vonjanak be. Pontosan leírta az egyes gyűjteményekben elhelyezett tárgyak rendszerét is. *Nékám* a tervezetet felterjesztette a felsőbb hatóságokhoz, a *Magyar Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár* létrehozásával kapcsolatos értekezlet 1918. június 28-án ült össze. Megvitaták a megszervezés alatt álló múzeum fennhatóságának kérdését, a gyűjtőkör jellegét („gyűjtse a magyar és hazánkban fellelhető egyetlen orvostörténelem minden tárgyi, könyv- és iratanyagát...”), a szervezeti kérdést (múzeum, könyvtár és levéltár), valamint javaslatot tettek a gyűjtésben és a feldolgozásban részt vevő szakemberek bizottságokba történő beosztására is. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium azonban anyagi nehézségekre hivatkozva megvalósíthatatlannak ítélte meg a *Magyar Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár* létesítését. Továbbra is az egyesület Orvostörténeti Múzeuma maradt az egyetlen olyan szerv, amely a magyar orvostörténelem emlékeinek felkutatásával és gondozásával foglalkozott.

A második világháború alatt az értékes tárgyi gyűjtemény is károkat szenvedett, majd az Orvosegyesület tevékenységének megszűnte után sokáig nem volt gazdája a múzeumnak sem. Ebből a gyűjteményből rendezte meg 1948-ban a szakszervezet — mint a megszüntetett Orvosegyesület hivatalos „jogutódja” — a magyar orvostörténeti kiállítást, amelynek a bemutatáson kívül az országban még fellelhető anyag összegyűjtése volt a célja. (Ugyanezt a célt szolgálta az 1950-ben Szombathelyen megrendezett orvostörténeti és népegészségügyi kiállítás is.)

Az orvosegyesületi orvostörténeti gyűjtemény történetének új fejezete kezdődött 1952-ben, amikor az előző évben felállított *Országos Orvostörténeti Könyvtár* a szakszervezettől átvette a könyv és múzeumi

anyagot. A múzeumi gyűjtemény ekkor már elég hiányos volt, de eszmei értéke még így sem csökkent. Mindenképpen előrevetítette a megalakítandó országos orvostörténeti múzeum megszervezésének elodázhatatlanságát, hiszen a gyógyszerésztörténeti anyaggal kiegészítve a magyar egészségügy történetét teljességében nyomon követte a gyűjtemény. A megvalósulás folyamata azonban már egy újabb történet. Az Orvosegyesület könyvtárának, muzeális tárgyi anyagának és az egyesület működésére vonatkozó iratanyagnak megőrző helye a *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtár és Levéltár* lett, amely szervezeti felépítésében a Nékám-féle elgondolást idézi fel.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy az Orvosegyesület olyan szellemi és tárgyi örökséget hagyott az utókorra, amelynek őrzése, gondozása nem csupán megtiszteltetés, de kötelesség is.

Budapester Königlicher Ärzteverein — 180. Jahrestag der Gründung

Zusammenfassung:

Die ersten medizinische Gesellschaften mit wissenschaftlichen Zielsetzungen sind in 17–18. Jahrhundert in England, Frankreich und Deutschland zustande gekommen. Mit der Veranstaltung wissenschaftlicher Vorträge und mit der Herausgabe von Büchern und Zeitschriften wurden sie bald die wichtigsten Formen des medizinwissenschaftlichen Gesellschaftslebens.

Ausländischen Beispielen folgend, im Jahre 1837 wurde der „Budapester Königlicher Ärzteverein“ mit gesellschaftlicher und fachlicher weiterbildender Zielsetzung gegründet. 16 praktizierende Ärzte von Pest, in einer Versammlung am 15. Oktober 1837 verkündigten die Gründung ihrer Gesellschaft „zur Besprechung ärztlichen Fragen“. Die erste Generalversammlung fand am 21. Oktober 1837 statt, die Satzungen wurden aber erst nach fünf Jahren angenommen. Die Gesellschaft begann jedoch ihre Arbeit sogleich, mit wissenschaftlichen Vorträgen und zur Anregung der wissenschaftlichen Arbeit mit der Gründung einer eigenen Bibliothek. Die ersten zehn Jahren der Gesellschaft vergingen in fleissiger Arbeit. Ausser Demonstrationen wichtiger und interessanter Einzelfälle und zusammenfassender monatlicher Berichterstattungen über die in der

Stadt vorkommenden Erkrankungen, begannen auch die systematischen Vorträge, die von den hervorragendsten Ärzten dieser Zeit gehalten wurden.

Nach der Niederlage des ungarischen Freiheitskampfes 1848–49 haben viele Vereine ihr Wirken eingestellt. Der Budapester Ärzte-Verein musste ein Gesuch einreichen um ihre Tätigkeit wieder aufnehmen zu dürfen. Die Arbeit begann in äußerst bescheidenem Rahmen, bald gewann aber durch ihre Leistung das Vertrauen der Behörden, so daß die Gesellschaft in zahlreichen Fragen der öffentlichen Gesundheitspflege zur Begutachtung herangezogen wurde. Die Vorträge von großer Bedeutung wurden fortgesetzt, zum Beispiel Ignaz Semmelweis hat den Vortrag von Aetiologie des Puerperalfiebers gehalten.

Die Gesellschaft leistete ernsthafte Arbeit zur Geschichte der Medizin, die Mitglieder hielten Vorträge zu historischen Themen und begannen die musealen Gegenstände für ein Museum der Geschichte der Medizin zu sammeln. Das Museum für Geschichte der Medizin wurde amtlich 1905 gegründet. Die ärztliche Gesellschaft wurde in 1948 gesetzlich abgeschafft wurde. Die wertvollen Materiale der Bibliothek, des Museums und des Archivs der Budapester Königlicher Ärzte-Gesellschaft wurden in 1952 in die Bibliothek für Geschichte der Medizin aufgenommen. Heutzutage bewahrt der Semmelweis - Museum, Bibliothek und Archiv die Sammlung.

Irodalom:

I. Levéltári iratok, kéziratok

ANTALL JÓZSEF – KAPRONCZAY KÁROLY: *Az orvos- és gyógyszerész-történelem intézményes alapjai Magyarországon*. Kézirat, Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum –Adattár, 1979.

Budapesti Királyi Orvosegyesület állagai 1837–1945. Semmelweis Orvostörténeti Szaklevéltár

A Budapesti kir. Orvosegyesületben 1837–1937.években elhangzott bemutatások és előadások jegyzéke. Összeállította: SALACZ PÁL. Budapest, Kézirat. Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1937.

II. Nyomtatásban megjelent művek

GORTVAY GYÖRGY: *Ne hagyjuk pusztulni a magyar orvosi múlt emlékanyagát.* Népegészségügy, 34. évf. (1953): 306–307.

GYÖRY TIBOR: A kísérő tanulmányt írta: KAPRONCZAY KÁROLY, a szövegeket válogatta: KAPRONCZAY KATALIN: *Tudós tanárok – tanár tudósok.* Budapest, OPKM, (2001): 89.

HERCZEG ÁRPÁD: *Az orvostörténelem korszakainak vázlatos története.* Orvosi Hetilap, 75.évf. 2. sz. (1931): 49–51.

KAPRONCZAY KÁROLY: *A Budapesti Kir. Orvosegylet orvostörténeti múzeuma.* Orvosi Hetilap, 116.évf. 2. sz. (1975): 101–103.

KAPRONCZAY KÁROLY: *Orvostörténeti előadások a Budapesti Királyi Orvosegyesületben.* OH, 116.évf. 20. sz. (1975): 1165–1167.

KAPRONCZAY KATALIN: *A Budapesti kir. Orvosegyesület könyvtárának története.* Orvosi Hetilap, 129.évf. 40.sz. (1988): 2149–2150.

KAPRONCZAY KÁROLY – KAPRONCZAY KATALIN: *Az orvostörténelem Magyarországon.* Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2006.

KORBULY GY.: *A Budapesti Kir. Orvosegyesület története (1837–1937).* In: *A Budapesti Kir. Orvosegyesület jubiláris évkönyve 1837–1937.* Szerk.: SALACZ PÁL. Budapest, 1937. 85–313.

A Gázmúzeum kiállításának megszüntetése

Dr. Gulyásné Gömöri Anikó

ny. múzeumigazgató
gulyasne.aniko@gmail.com

DOI 10.23716/TT0.21.2017.15

Absztrakt:

A Fővárosi Gázművek Zrt. Gázmúzeum (rövidítve: FGGM) Dr. Habil. Vámos Éva javaslata és támogatásával jött létre. Az 1996-os múzeumalapítást megelőzte a több éves gyűjtési, szelektálási munka, a tárgyak tematikus kiválasztása. 1996 decemberében nyílt meg a „140 éves a fővárosi gázszolgáltatás” kiállítás közel 300 m²-es kiállítási térben. A Gázmúzeum 1996 és 2006 közötti tíz évében folyamatosan megújuló állandó és időszakos kiállításokkal fogadta a látogatókat. A tárlatvezetések mellett oktató és kutató munka is folyt.

2010-ben adtam át a múzeum vezetését. 2011-ben még aktívan működött a munka múzeum életében, majd a kinevezett igazgatót felmentették. 2012-ben felmerült a kiállítási tér megszüntetése, a terület más funkcióra való felhasználása. 2015-ben a gyűjteményt és dokumentációt a Budapest, XIV. kerületi Angol utca 81. alatt lévő raktárba költöztették.

Kulcsszavak: Vámos Éva, Gázmúzeum, gázkészülékek, gyűjtemény, kiállítás

Keywords: Eva Vámos, Gasmuseum, gas appliances, collection, exhibition

Több előadó említette Dr. Habil. Vámos Éva természettudományok iránti vonzalmát, remek szervező készségét. Munkája nyomon követhető volt a műszaki és ipartörténeti gyűjtemények, illetve a kisebb műszaki múzeumok felkarolásában. A jelen írás Vámos Éva egyik ilyen kezdeményezését hivatott bemutatni.

Előzmények

A Fővárosi Gázművek korábban is gyűjtötte, megőrizte a budapesti gázszolgáltatás történetének tárgyi emlékeit, dokumentumait. A legtöbb tárgyat az 1971-et követő években sikerült megmenteni, amikor a városigáizról a földgázra való átállítás történt. Az összegyűjtött gázkészülékeket több helyen őrizték, így a VI. kerület Bajcsy Zsilinszky út 3. sz. első emeletén lévő Háztartási Tanácsadó Szolgálat [HTSZ] (1928-tól működött) konyhájában, de a legtöbb gázkészülék az Óbudai Gázgyár raktáraiból, a dokumentációk az irattárból kerültek elő.

1. kép Háztartási Tanácsadó Szolgálat gyűjteménye

A Fővárosi Gázművek központi telephelye a „volt” Köztársaság tér, ma II. János Pál pápa tér 20. A területen lévő épületek rekonstrukciója során a gyűjteményt az 1993-ra felépült és átadott új épület első emeletén helyezték el mintegy 300 m²-es kiállítási térben.

Az első emeleten helyet kapott még az iroda, a dokumentációs raktár és a kiszolgáló helyiségek. A kiállítási tértől kiszorult tárgyakat az Igazgatósági épület alatt lévő fűtött pincében raktároztuk.

2. kép: Fővárosi Gázművek Zrt. épületei 1993

3. kép: 1999-ben újabb kiállítási teret adtak át

Pár évvel később az Óbudai gázgyárból áthozott 6 méter átmérőjű Elster típusú vizes gázmérőnek és a gyárban a szénpályán szolgálatot teljesítő gőzmozdonynak is építettek egy üvegparabolával fedett kiállítóteret a múzeumi épület közelében.

1995 elején megnyílhatott az első kiállítás a „Budapest Főváros gázszolgáltatásának kezdete 1856-tól 1945-ig” A megnyitóra Vámos Éva is eljött. Az eseményt követően szoros barátság, kapcsolattartás, együttműködés alakult ki közöttünk.

A Gázmúzeum

A következő évben megalakult a Gázmúzeum. Az értékes szakgyűjtemény múzeumi rangra emelésében Évának fontos szerepe volt. Lelkesen támogatott, szervezett, tanáccsal látott el.

1996-ban „140 éves a gázszolgáltatás” kibővített kiállítást tekinthettek meg a látogatók. A kiállítás a fővárosi gázgyártás történetét a kezdetektől, a gázvilágítás megjelenését Európában majd elterjedését hazánkban, a gázszolgáltatás történetét egészen napjainkig mutatta be sok fényképpel, írásos és tárgyi emlékekkel, a bemutatást a gázüzemű készülékek sora kísérte.

4. kép Gáztűzhelyek

A fiatal múzeumban a kiállítások szervezésén túl elkezdődött az oktató és kutató munka. Általános és középiskolások számára kémia és technika órák tartása, egyetemistáknak előadások szervezése, kutatók részére heti egy alkalommal a dokumentációs raktárban való munka biztosítása indult el.

Közkedveltek voltak a „nosztalgia délutánok”, ezeken a rendezvényeken a nyugdíjas gázműves dolgozók visszaemlékeztek a „régis szép időkre”. Sok emléket, kedves tárgyat, régi fényképet hoztak és adták át a múzeum számára. Létrehoztuk a gázműves szenior csoportot.

Kicsiknek és nyugdíjasoknak is szerveztem programokat. A kicsik érdeklődését a gázlámpagyújtató filmjével lehetett felkelteni.

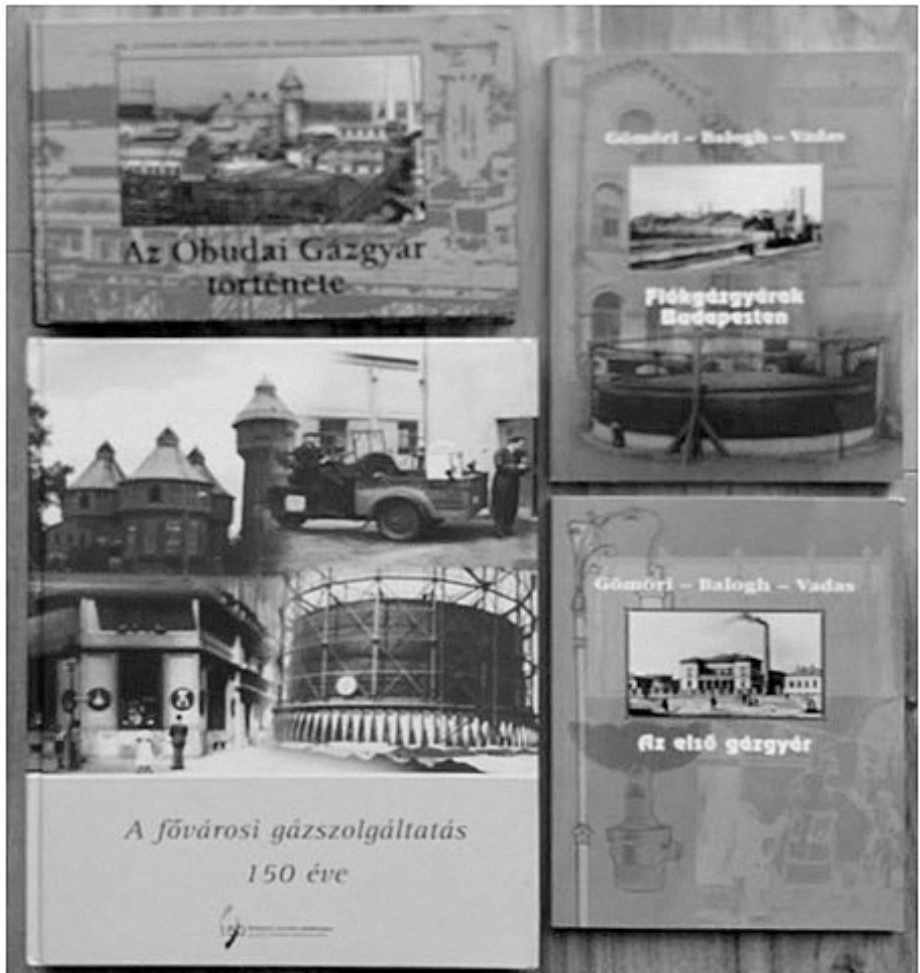
5. kép Általános iskolások a Gázmúzeumban

A kutatás főleg a gázgyárakra fókuszált, így az első gázgyárra, a Józsefvárosi gyárra, majd a fiókgázgyárakra végül az Óbudai gázgyárra. A gázgyárakról összegyűjtött és kikutatott anyagból végül egy-egy könyv készült.

A könyvek mellett kiadványok, ismertetőik is megjelentek, melyek az időszaki kiállítások kísérői voltak.

Három évenként tartottunk ankétokat, általában az előadások témáját igyekeztünk valamilyen évfordulóhoz vagy a gázzszakmában kiemelkedő neves ember személyéhez kötni.

A 2006-os év minden szempontból a legdinamikusabb év volt a 10 éves múzeum életében. A Józsefvárosi gázgyár, és a gázszolgáltatás 150 éves évfordulójára az állandó kiállítást felfrissítettük.

6. kép: Könyvek a gázgyárakról

Az 1920-as évek háztartási szokásain és tárgyain túl a konyhában az akkoriban egyre jobban elterjedő kis gázüzemű készülékek (gázvasaló, főző és sütő) kiállítása, használatának bemutatása aratott nagy sikert. *(Éva nagyon szerette a konyhát és régi ételreceptekkel ajándékozott meg.)*

7. kép „A konyha” részletek a kiállitásból, fénnyvetős gázkandalló az 1920-as évekből

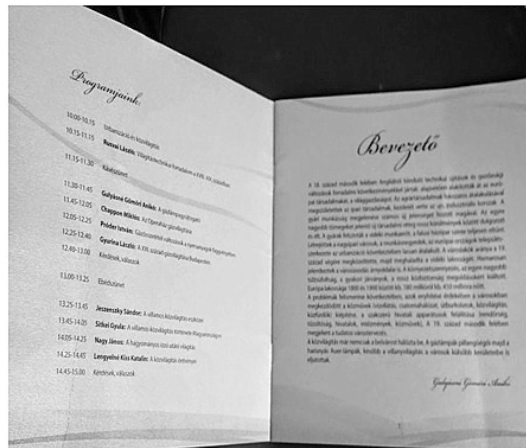
A jubileumi évet követő években a vándorkiállításoknak volt meghatározó szerepe. Célja a műszaki egyetemeken tanuló diákság érdeklődésének felkeltése a gázgyárak iránt. A *Légszessel eszközölt megvilágítás* kiállítását a BME OMIKK - Könyvtár aulájában 2008. május 28-án nyitottuk meg.

8. kép Vándorkiállítás az első gázgyárról

Az Óbudai gázgyár számos területe még feldolgozatlan. Tíz év alatt sok mindent felderítettünk, de minél mélyebbre ástunk annál inkább szembesültünk azzal, hogy távolról sincs befejezve. Többek között érintetlen téma a gyár humánpolitikája, de a gazdasági mutatók változása és összefüggéseinek tanulmányozása is abbamaradt.

A Gázmúzeum utolsó ankétját „Az urbanizáció fényei” 2009. november 5-én tartottuk meg.

9. kép a) és b) Az urbanizáció fényei- ankét meghívója és kiadványa 2009-ben

Végszó

2010-ben a múzeum vezetését átadtam és nyugdíjba vonultam. 2011-ben még égtek a Gázmúzeum fényei és aktív élet folyt, de 2012-től a múzeumnak nem volt igazgatója. Az állandó kiállítás 2015-ig még állt, de a múzeumi lét jellemzője a teljes passzivitás volt.

A vezetőség hezitálása a gyűjtemény sorsát illetően végül eldőlt és 2015 szeptemberében a kiállítási teret megszüntették, az összecsomagolt tárgyak pedig kikerültek a Fővárosi Gázművek XIV. kerület Angol u.-i raktárába. További tervek nem ismertek.

Doing Away with the Exhibiton of Gasmuseum – Gasworks of Budapest

Abstract:

The Gasmuseum was created following the proposal and with the support of Dr. Habil. Éva VÁMOS. The initiation of the Museum in 1996 was preceded by many years of collecting, selecting and thematic choosing of objects. The exhibition “140 years of municipal gas supply” opened in December of 1996 in nearly 300 square meters of exhibition place. In the 10 years between 1996 and 2006 the Museum welcomed visitors with renewable permanent and temporary exhibitions. In addition to guided tours teaching and research work was also carried on. I handed over the leading of the Museum in 2010. There was still active work in 2011, then the appointed director was acquitted. In 2012 the elimination of the exhibition, use the space for other functions was suggested. In 2015 the collection and the documents were moved into a store (81, Angol Street, Budapest, XIV.)

Tartalom

TARDY JÁNOS: Előszó	3
KROÓ NORBERT: A tudomány szerepe a 21. században	7
FORRAI JUDIT: Fejezetek a magyarországi természettudományi társaság történetének múltjából	13
KAPRONCZAY KÁROLY: A tudományos vándorgyűlések szerepe az egykori orvosi közéletben	27
TÖMPE PÉTER: Egy pesti orvos-vegyész-történész polgárcsalád, a Vámos-Vigyázó család értékmentő hagyományai	38
PÓK ATTILA: Néhány gondolat folyamatosságról és megszakítottságról a II. világháború utáni magyar történettudományban	49
DEME PÉTER: Értékmegőrzés, innováció, múzeum – Vámos Éva munkásságáról a múzeumügyben	63
KESERŰ KRISZTINA: A Szent István és Szent László Kórház rövid története napjainkig	73
JESZENSZKY SÁNDOR: A Magyar Elektrotechnikai Múzeum és az Országos Műszaki Múzeum célkitűzései az elektrotechnika területén	87
ENTZ GÉZA ANTAL: Műemléki topográfia és társadalmi háttér	111
SZÁLA ERZSÉBET: Az ország első gyógyszerészettörténeti gyűjteménye, a soproni Patikamúzeum	129
GAZDA ISTVÁN: Internetes adatbázisok a Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet összeállításában ...	139
MUNKÁCSY KATALIN: „Kétkezi matematikatörténet” az angol nyelvű irodalomban létező Hands-on History nyomán	160
KAPRONCZAY KATALIN: Száznolcvan esztendeje alakult meg a Budapesti Királyi Orvosegyesület	171
GULYÁSNÉ GÖMÖRI ANIKÓ: A Gázmúzeum kiállításának megszüntetése	186

Képek az ankétról

Dr. Tardó János
PhD, c. egyetemi tanár, a MTT ügyvezető elnöke

Prof. Dr. Forrai Judit DSC

Dr. Németh József

Kroó Norbert akadémikus

Prof. Dr. Szála Erzsébet

Prof. Dr. habil. Pók Attila CSc

Dr. Entz Géza Antal

Prof. Dr. Kapronczay Károly DSc

Dr. Gazda István CSc

Dr. Jeszenszky Sándor CSc

Dr. Munkácsy Katalin PhD

Dr. Kapronczay Katalin PhD

Dr. Keserő Krisztina

Dr. Tömpe Péter PhD

Dr. Deme Péter

Dr. Gulyásné Gómóri Anikó

Prof. Dr. Forrai Judit és Dr. Vámosné Dr. Vagyzó Lilly

